
AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Cilt/Volume: 16

Yıl/Year: Kasım 2016

Sayı/Number: 34

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asos Index)

tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1302 – 9975

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve maliye bilim alanlarından ve bu alanlarla ilgili olarak felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve iletişim disiplinlerinden yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Şafak AKSOY

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY - Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. Huriye ALKIN – Arş. Gör. Murat ATALAY - Arş. Gör. İlyas ÖZKÖK

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Prof. Dr. Zeliha GÖKER (Maliye)

Prof. Dr. Sayım IŞIK (İktisat)

Doç. Dr. Rabia BATO ÇİZEL (Çalışma Ekonomisi)

Doç. Dr. Mehmet MERT (Ekonometri)

Yrd. Doç. Dr. Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

Yrd. Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)

Yrd. Doç. Dr. Alpay GÜNAL (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)

BASIM YERİ/PRINTED BY

Girişim Matbaacılık, Ankara
Yusuf Özalp (yozalp@hotmail.com)

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus,
07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: 242 . 227 85 40 - 310 18 10 Faks: 242 . 227 44 54

<http://www.iibf.akdeniz.edu.tr/fakulte-dergisi>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

EDİTÖR'DEN OTUZDÖRDÜNCÜ SAYIYA

Akdeniz İİBF Dergisi 2016 yılında 34'ncü sayısı ile birlikte 2016 yılı ikinci sayısını tamamlamış bulunuyor. Ülkemizin ve tüm üniversitelerimizin son aylarda yaşamakta olduğu sıkıntılı süreç Dergi'mizin de işleyişini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, bu sıkıntılı süreçte Dergi Editörlük görevini devralan ve hazırlanan 34. sayının çıkmasında büyük çaba sarf eden Prof. Dr. Faruk Ataay ve Arş. Gör. Yusuf Ali Danış'a teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bizler de bu sayıyla birlikte devraldığımız Editörlük görevini büyük bir çaba ve özveri ile sürdüreceğiz.

Otuzdördüncü sayı beş makale içermekte olup iktisat ve maliye disiplinleri çerçevesinde yazılan makalelerden oluşmaktadır. Her zamanki titiz hakem değerlendirme süreci bu sayımızda da yer almıştır. Geçmiş sayılarımız gibi bu sayının da ilgi uyandıracığını düşünmekteyiz. Editörler olarak, 34'ncü sayıya katkı veren yazarlarımıza, makalelerin nesnel bir biçimde değerlendirilmelerine ve eksiklerinin giderilmelerine destek olan değerli Alan Editörlerimize, işlerimizi kolaylaştıran ve aksamadan yürütmesini sağlayan Editör Yardımcısı arkadaşlarımıza ve hakemlerimize, baskı işlerini gerçekleştiren Girişim matbaacılığa ve basım giderlerinin karşılanmasını sağlayan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Editörler

Prof. Dr. Selim Çağatay – Prof. Dr. Ayşegül Ateş

İçindekiler/Contents

- 1 *Gülbahar ATASEVER*
Varlık Fiyatları Köpüğü: Muğla Konut Piyasası Üzerine Bir Değerlendirme
Bubbles in Asset Prices: Assessment on Muğla Housing Market
- 18 *Süleyman ULUTÜRK, Servet AKYOL, Mehmet MERT*
Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Test Edilmesi: 1980-2014 Dönemine İlişkin ARDL Analizi
Testing Wagner's Law for Turkey: ARDL Analysis for 1980-2014 Period
- 45 *Güzin BAYAR*
Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı: Eğitimin Önemi
Turkey and Middle Income Trap: Importance of Education
- 79 *Birsen NACAR, Yakup KARABACAK*
Türkiye'de Devlet Bütçesinin Sınıfsal Yapısı: Sosyal Ücret Kavramsallaştırması Temelinde Bir Analiz (2006-2014)
Class Structure of The State Budget in Turkey: An Analysis Based on Conceptualization of Social Wage (2006-2014)
- 108 *Namık HÜSEYİNLİ, Tahire HÜSEYİNLİ*
Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler
Effects of Child Care on Women Labor Force and Legal Arrangements
- 138 **Yazarlar Hakkında**
- 140 **Yazarlara Duyuru**
- 143 **Author Guidelines**

**VARLIK FİYATLARI KÖPÜĞÜ:
MUĞLA KONUT PİYASASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

BUBBLES IN ASSET PRICES:
ASSESSMENT ON MUĞLA HOUSING MARKET

Gülbahar ATASEVER*

Recieved: 6.11.2015, Accepted: 24.11.2016, Published: 31.12.2016

ÖZ

Varlık fiyatlarındaki hareketin ekonomik temellerle açıklanamayan kısmı veya bir varlığın temel değerindeki sapmalar olarak tanımlanan köpük; finansal piyasalarla birlikte konut piyasasında da zaman zaman görülmektedir. Bu çalışmada, konut piyasasında konutun fiyatı reel kira getirisi, ipotek faizi ile birlikte ele alınarak belirli bir dönem için konut fiyatındaki artışların ekonomik temellere dayanıp dayanmadığı test edilmiştir. Konut fiyatlarında kredilerin geri ödenmeme riski durumu, kiralarn yıllık reel değerlerindeki değişimin ipotek faizinden daha düşük olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Gayrimenkulün yıllık değer artışı ipotek ödemelerinden fazla ve gelir artışı pozitif yönde olduğu sürece piyasada köpükleri algılamak veya köpüklerin son bulması mümkün değildir. Muğla konut piyasasında 2000-2013 dönemi için yapılan hesaplamalara göre konutun toplam yıllık reel getirisi ipotek faizine yakındır dolayısıyla bu piyasada köpük bulunmamaktadır, konut piyasası kendi ekonomik getirileriyle açıklanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Varlık Fiyatları Köpüğü, Muğla Konut Piyasası, Yatırımcı Davranışları*

JEL Sınıflandırması: *G12, R33, G02*

ABSTRACT

Bubbles that are defined as the part of movements of asset prices that can not be explained by economic fundamentals or as deviations in basic values of asset prices, are observed in financial markets and in real estate markets as well. This study, by using the price of real estate together with real rental income and mortgage interest rates, tests whether the increase in real estate prices are based on economic fundamentals or not. The default risk in house pricing can occur in the case when the change in annual real rental rate is lower than mortgage interest rate and it becomes impossible to perceive bubbles in market or to remove them as long as the annual increase

---

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Arş.Grv.Dr.
gulbaharatasever@mu.edu.tr

in value of real estate is greater than mortgage payment and there is positive income change. According to our findings in Muğla housing market for the 2000-2013 period, annual real return on houses is close to mortgage interest rate and therefore we may call for nonexistence of bubbles and developments in housing market can be explained by basing on its own economic returns.

Key Words: *Asset Price Bubbles, Muğla Real Estate Market, Investor Behavior*

JEL Classification: *G12, R33, G02*

1. GİRİŞ

Varlık fiyatlarında temel değerden sapma olarak ifade edilen varlık fiyatları köpüğü, fiyatlardaki söz konusu hareketliliğin ekonomik temellerle açıklanamayan kısmı olarak da tanımlanmaktadır. Köpüğün oluşma nedeni yatırımcıların gelecek dönemde varlığın fiyatına ilişkin beklentileridir. Köpükler rasyonel ya da irrasyonel olarak gerçekleşebilir. Rasyonel yatırımcılar, gelecekte varlık fiyatlarının yükseleceği yönünde beklenti içinde olduklarında piyasada kalmayı sürdürerek prim elde etmeyi amaçlarlar. İrrasyonel yatırımcılar ise psikolojik ön yargılarla hareket ederek varlık fiyatlarının temel değerden sapmasına neden olur. Arbitraj işlemi yapan rasyonel yatırımcılar ile muhafazakarlık, optimizm, sürü davranışı, geri görüş, pişmanlıktan kaçınma, aşırı/düşük reaksiyon gösterme gibi eğilimlerin etkisiyle hareket eden irrasyonel yatırımcılar aynı piyasada yer alan oyuncularlardır. Etkin piyasa hipotezine göre, arbitrajcıların davranışı irrasyonel eğilimleri etkisiz hale getirir ve varlıkların yeniden temel değere geri dönmelerini sağlar. Ancak bu her zaman mümkün olmayabilir. Varlık fiyatları uzun bir süre yükselmeyi sürdürür, zirve yapar ve ardından çökmeye başlar. Yüksek fiyatların sonsuza kadar sürmeyeceği çok açıktır. Bunun nedeni, yatırımcıların başlangıçta rasyonel hareket etmeye başlasalar bile bir süre sonra spekülasyon coşkusunun onlara hakim olmasıdır. Bu durumda fiyatlar aşırı yükselir, yatırımcılar eninde sonunda piyasadan aldıkları sinyallerle doğru bilgilere ulaşır ve varlık fiyatları temel değerine geri dönmeye başlar. Tarihsel süreçte bunun pek çok örneği görülmüştür. Hollanda Lale Köpüğü, İngiltere’de Güney Denizi Balonu, Fransa’da Missisipi Balonu, Dot Com, Subprime Mortgage Krizi bunlardan bazılarıdır.

Varlık fiyatlarındaki bu süreç, finansal varlıklarda olduğu gibi gayrimenkul piyasasında da gözlenebilir. Gayrimenkul piyasasında konut fiyatları; ipotek faizi ve kira getirisi ile birlikte değerlendirilir. Konut fiyatları kira getirisindeki yıllık yüzde değişim, piyasa uzun dönem fiyatlarına uygun

konut fiyatının oluşmasına neden oluyorsa köpükten bahsedilmez. Konut fiyatlarındaki artış ipotek faizine eşit ve büyükse köpük oluşmaz. Yani köpüğün var olabilmesi için ipotek ödemelerinin gayrimenkul değer artışından büyük ve gelirin azalan yönde (kredilerin geri ödenmeme riski) olması gerekir.

Konut fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim ipotek faizine eşit ya da ondan yüksek olduğu sürece köpük oluşumu mümkün değildir. Çünkü bu durumda default riski ortaya çıkmaz. Yani konuttaki yıllık değer artışı ipotek ödemelerinden fazla ve gelir artışı pozitif olduğu sürece köpük oluşmamaktadır. Konut fiyat köpüklerine talep boyutlu fiyat çöküş süreci olarak bakılırsa konutlara efektif talep ve bunu besleyen bir kredi sistemi olduğu sürece pozitif köpükler ortaya çıkar. Ancak efektif olarak konut talebinin sorgulanmaya başlaması ile beraber konut fiyatları çökerek negatif konut köpük fiyatları ortaya çıkar. Konut sektörünün arz açısından esnekliği de konut fiyatlarının oluşumunda önemli rol oynar. Yüksek bir arz esnekliğine sahip bir piyasada konut fiyatları uzun süre diğer varlık getirilerinden hızlı artamaz.

Varlık fiyatları köpüğünün Muğla ili konut piyasası için araştırıldığı bu çalışmada konutun m² alanı, konutun alındığı dönemdeki değeri, konutun bugünkü değeri, konutun alındığı dönemdeki kira değeri, konutun bugünkü kira değeri hakkında konut yatırımcılarıyla görüşülmüştür. Bu bağlamda, Muğla merkezde gelişmeye açık beş mahalle (Kötekli, Emirbeyazit, Muslihittin, Orhaniye, Karamehmet) değerlendirilmiştir. Her mahalleye yıllık bazda 4 veri toplam yıllık 20 veri olmak üzere 2000-2013 dönemi boyunca 280 veri ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Konut fiyatlarının hızlı bir şekilde arttığı Kötekli mahallesi örnek olarak alınarak ekonometrik analizin sonuçları yorumlanmıştır. Yapılan hesaplamalar, Muğla konut piyasasında köpük olmadığını göstermektedir.

2. VARLIK FİYATLARI KÖPÜĞÜ: TANIM VE TEORİK ÇERÇEVE

Literatürde pek çok köpük tanımı yer almaktadır. Blanchard ve Watson (1982)'a göre, piyasada oluşan köpük; varlık fiyatının, beklenen nakit akımlarının indirgenmiş değerlerinin toplamını ifade eden temel değerden sapması olarak tanımlanmaktadır. Kindleberger (1996)'e göre köpük, uzun süren yukarı doğru fiyat hareketi ve onu takip eden içe çöküştür. Brunnermeier (2008)'e göre insanların gelecekte daha da yüksek fiyata satabilme beklentileri sebebiyle varlıkların temel değerlerini aşan fiyatlardır. Garber (1990)'a göre ise varlık fiyatlarındaki hareketin ekonomik temeller ile açıklanamayan kısmıdır.

Köpüklerin ilk aşaması mantıklı ve ekonomik nedenlere dayanarak gerçekleşir. Örneğin, gayrimenkul fiyatları nüfus artışından dolayı yükselirse insanlar mevcut gayrimenkulden daha fazlasını talep eder. Gelirler arttığı için pek çok insan daha pahalı gayrimenkul satın almak ister ve sınırlı gayrimenkul arzı nedeniyle gayrimenkul fiyatları artar. Böylece sınırlı arz ve artan talep, fiyatları yükseltir. Fiyatlardaki artış, ekonomik nedenlere dayandığı sürece gayrimenkul fiyatının ne kadar yüksek olduğunun önemi yoktur. Bu durumda köpük oluşmaz (Wiedemer vd., 2006). Ekonomik temellerden kopuş başladığı andan itibaren boş konutlar olmasına rağmen fiyatlardaki yükseliş devam ediyorsa ve fiyatların yükselmeye devam edeceği yönündeki beklentiler kuvvetli ise rasyonel/irrasyonel yatırımcılar piyasada kalmaya devam eder.

Köpükler rasyonel ekonomik beklentiler, irrasyonel yatırımcı davranışları ve güneş lekesi (sunspot) değişkeni ile açıklanmaya çalışılmıştır. Köpüklerin rasyonel beklentiler yoluyla oluşması, yatırımcıların piyasanın aşırı değerlendirildiğinin farkında olmasına rağmen prim elde edebilmek için piyasada kalmasını ifade eder. Piyasa fiyatları, yatırımcıların karlarını artırma olasılıkları yönündeki algısına yansır ve yatırımcılar bu nedenle rasyoneldir. İrrasyonel yatırımcılar, çeşitli psikolojik ön yargılarla hareket ederek varlıkların temel değerinden uzaklaşmasına ve köpüklerin oluşmasına yol açar. Güneş lekesi değişkeni, ekonomik temellerle ilişkisi olmayan dışsal bir değişkendir (Harman, 2000: 47). Brunnermeier (2001)'e göre güneş lekesi (dışsal belirsizlikler) yatırımcıların tercihleri, bilgi kaynağı ya da kapasitesi üzerinde etkili olmamakla birlikte yatırımcıların diğer piyasa katılımcıları hakkındaki kişisel inançlarını ve ekonominin denge durumunu etkileyerek köpüklere neden olur (Kamorami, 2006: 8).

Bununla birlikte köpükler, uzun dönemde sürdürülebilir değildir. Fiyatlar sonsuza dek artmaz, fiyatlardaki artış sona erdiğinde fiyatlardaki artışın oluşturduğu talepteki yükselme de sona erer. Yukarı yönlü geri bildirimini yerini aşağı yönlü geri bildirim almış olur (Shiller, 2001: 4). Tüm varlık köpükleri, aşırı değerlendirilmiş fiyat köpüğünün patlaması ve ardından ekonomik çöküşe neden olan değer düşüşleri olmak üzere iki aşamada gerçekleşmektedir (Wiedemer vd., 2006).

3. VARLIK FİYATLARI KÖPÜĞÜNÜN MATEMATİKSEL İFADESİ

Köpükler hakkındaki temel sorunlardan birisi piyasa fiyatlarının neden temel değerinden saptığı, diğeri ise bir sapma olup olmadığını anlamak için temel değer doğru olarak nasıl hesaplanacağıdır. Finans teorisi bu sorunu Lucas (1978)'in “bugünkü değer modeli” ile açıklamıştır. Bugünkü değer modeline göre varlığın bugünkü değeri, gelecekte beklenen varlık değeri

toplamının iskonto edilmiş değeri ile bir sonraki dönemde sağlanacak kar payı toplamına eşittir.

$$P_t^* = E_t \left[\sum_{i=1}^k \beta^i D_{t+i} \right] + E_t [\beta^k P_{t+k}] \quad (1)$$

P_t^* varlığın t dönemindeki temel değeri, P_{t+k} varlığın $t+k$ dönemindeki piyasa fiyatı, D_{t+i} ; t ve $t+i$ dönemi arasında varlığa ödenen kar payı, β^i iskonto katsayısı $(1/1+r)$, $E_t[\cdot]$ t döneminde mevcut bilgi durumu beklentisidir.

t zaman sonsuza giderken varlığın beklenen bugünkü değeri sıfıra yaklaşır.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} E_t [\beta^k P_{t+k}] = 0 \quad (2)$$

Temel değerın hesaplanmasında diğer adım, iskonto oranından fiyatlardaki büyüme oranı ve kar payını elde etmektir. İskonto oranı yeterince düşükse (kar payındaki büyüme oranından daha düşük) temel değer için tek bir çözüm olarak şöyle yazılabilir:

$$P_t^* = \sum_{i=1}^{\infty} \beta^i E_t [D_{t+i}] \quad (3)$$

Denklem (1)'in sonsuz sayıda çözümü yapılabilir ve bu durum piyasa fiyatı ile temel fiyatı arasında farklılığa yol açar. Temel değer, bir varlığın gelecekte elde edeceği karların bugünkü değeridir. Köpük, bu temelden sapmadır. Bu farklılık veya varlık fiyat köpüğü şu şekilde gösterilebilir:

$$P_t = P_t^* + \varphi_t \quad (4)$$

φ_t , t dönemindeki fiyat köpüğüdür. Bu formül, varlık fiyatlarının iki bileşenini göstermektedir. Birincisi temel değer, ikincisi köpük değeridir. Köpük değeri şöyle ifade edilebilir:

$$\beta_t = \beta^i E_t [\varphi_{t+i}] \quad (5)$$

Bu modelde köpüğün oluşma nedeni, yatırımcıların gelecek dönemde köpüğün varlığına ilişkin beklentileridir. Gelecekte varlığın temel fiyatı ile piyasa fiyatı arasında oluşacak farklılık beklentisi, bugün rasyonel yatırımcıları varlığın temel fiyatından daha yüksek bir fiyattan varlığı talep etmeye devam etme yönünde motive edecektir (Altay, 2008: 175-176; Campbell vd., 1997: 255-258).

4. KÖPÜKLERİN SINIFLANDIRILMASI

Köpükler, temelde rasyonel köpükler (rational bubbles) ve rasyonel olmayan köpükler (non rational bubbles) ya da spekülatif köpükler olarak

sınıflandırılmaktadır. Rasyonel köpükler, tüm yatırımcıların rasyonel beklentilere ve aynı bilgiye sahip olduğu tam bilgi modeli ile yatırımcıların asimetrik bilgiye sahip olduğu bilgi köpüğü modeline dayanmaktadır. Rasyonel olmayan köpükler ya da spekülâtif köpükler ise, rasyonel ve davranışsal yatırımcılar arasındaki etkileşime odaklanan iki yatırımcı modeli ile yatırımcıların psikolojik önyargılarına dayanan yatırımcı psikolojisi modeline dayanmaktadır.

Rasyonel Köpükler: Tarihte yaşanan önemli köpükler, irrasyonel davranışlar sonucu ortaya çıkmış olmakla birlikte pek çok piyasada köpükler ve rasyonalite birlikteliği görülebilir. Rasyonel köpükler, irrasyonel yatırımcıların olmadığı varsayımı altında varlıkların temel değerinden uzaklaşmasıdır (Blanchard ve Watson, 1982: 1). Rasyonel köpükler, varlık ticaretinden elde edilecek sermaye kazancı beklentisi içindeki yatırımcıların rasyonel davranışlarıyla ilgilidir. Rasyonel köpükler, yatırımcının varlığa temel değerinden daha yüksek bir ödeme yapmaya istekli olması ve başka bir yatırımcıya yüksek fiyatla satabileceği beklentisinde olması durumunda ortaya çıkar (Altay, 2008: 173). Yani rasyonel köpükler, varlık fiyatlarının temel değerinden daha yüksek fiyattan belirlenmesi ve rasyonel beklentilere sahip piyasa aktörlerinin bu fiyat düzeyini doğrulaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Komaromi, 2006: 3).

Davranış ve beklentilerde rasyonalite, piyasaların temizlendiği varsayımı ile birlikte; yatırımcıların varlıkları tutmakta istekli olduğunu, hiçbir piyasa aktörünün özel bir bilgiye sahip olmadığını ve bilginin anında fiyatlara yansıdığını ve portföyün yeniden tahsisinin beklenen karı artırdığını ima eder. Bu varsayımlar, etkin piyasayı veya arbitrajın olmadığı koşulları tanımlar.

$$R_t = \frac{P_{t+1} - P_t + x_t}{P_t}$$
$$E(R_t/\Omega_t) = r$$
$$E(P_{t+1}/\Omega_t) - P_t + x_t = rP_t \quad (6)$$

P_t , varlığın fiyatı x_t , kar payı (maddi-maddi olmayan) R_t , varlığın kar oranı (kar payı fiyat oranı ve sermaye kazancı toplamı), Ω_t , t dönemine ait bilgi setidir. Varlığın beklenen kar oranı faiz oranına eşittir. Faiz oranı sabittir. 6. denklem çözümlendiğinde P_t^* şu şekilde yazılır.

$$P_t^* = \sum_{i=1}^{\infty} \beta^{i+1} + E(x_{t+i}/\Omega_t)$$
$$\beta = (1+r)^{-1} < 1 \quad (7)$$

P^* , beklenen kar payının bugünkü değeri (varlığın temel değeri)

$$P_t = \sum_{i=1}^{\infty} \beta^{i+1} E(x_{t+i}/\Omega_t) + c_t = P_t^* + c_t$$
$$E(c_{t+1}/\Omega_t) = \beta^{-1} c_t \quad (8)$$

Böylece arbitraj koşulları ihlal edilmeden varlığın değeri, temel piyasa değerinden sapabilir. $\beta^{-1} > 1$ olduğunda sapma c_t , zamanla büyüyebilir (Blanchard ve Watson, 1982: 2-3).

Rasyonel Olmayan (Spekülatif) Köpükler: Spekülatif köpükler, piyasanın rasyonel olmaması nedeniyle rasyonel hareket edemeyen yatırımcıların bulunduğu piyasalarda ortaya çıkar. Başka bir deyişle spekülatif köpükler, irrasyonel yatırımcı davranışları nedeniyle varlık fiyatlarının temel değerinden saparak hızlı yükseliş ve düşüş göstermesi (Barron, 2007: 54) ve cari piyasa fiyatını destekleyecek gerçekçi bir kar payının olmamasıdır (Kamorami, 2006: 3). Spekülatif köpükler, yatırımcıların varlıklar hakkındaki gerçek fiyat tahminlerini içermek yerine yüksek fiyatların geçici olarak yatırımcıların iştahı tarafından desteklendiği bir durum olarak da tanımlanabilir.

Spekülatif köpüklerin doğası bir çeşit geri bildirim dayanır. Fiyat artışları, yatırımcı iştahının ve talebin artmasına böylece başka fiyat artışlarına yol açar. Bir varlığa ilişkin yüksek talep, geçmişte varlığın yüksek getiriye sahip olmasına ilişkin toplumsal hafıza ve aynı yüksek karın gelecekte de elde edileceğine dair iyimserlik tarafından oluşturulur (Shiller, 2001: 4). Köpükler, varlığın algılanan veya psikolojik değeri reel ekonomik değerini (varlığın ekonomik değeri nüfus, şirket karları veya kişisel gelirden artış ya da diğer temel ekonomik parametrelere dayanır) aştığında oluşur. Varlık ekonomik değerinden daha yüksek fiyata satılmaya başladıysa varlık fiyatı, öncelikle algılanan veya psikolojik değer tarafından, ekonomik değerini iki veya daha fazla katlayacak şekilde yükselir ve köpük oluşur.

4.1. Negatif Köpükler

Teorik literatür, rasyonel köpüklerin ortaya çıkması durumunda varlık fiyatlarının temel değer düzeyinin yukarısına çıktığını yani pozitif olarak gerçekleştiğini kabul etmektedir. Negatif köpükler ise, varlık fiyatlarının temel değerinin aşağısında gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. İpotek ve hybrid REIT piyasalarında, düşük fiyat seviyeleriyle birlikte gerçekleşen kar payları olarak tanımlanan negatif köpüklerin (negative bubble) ortaya çıktığı görülmüştür. Literatürde negatif köpüklere ilişkin tartışmalar vardır. Diba ve Grossman (1988), yatırımcıların gelecekteki varlık fiyatlarının negatif olabileceğine inanmayacakları için negatif rasyonel köpüklerin oluşmasının imkansız olduğunu belirtmiştir. Evans (1991) ise, Diba ve Grossman metodolojisinin periyodik olarak çöken köpükler

(periodically collapsing bubble) olarak tanımlanan negatif köpükleri tanımlayamayacağını ifade etmiştir. Çünkü bu tür köpüklerde bileşen, doğrusal olmayan (non-linear) bir süreç izler.

$$P_t = \beta E_t(P_{t+1} + D_{t+1}) \quad (9)$$

P_t gelecek dönem fiyat beklentisine bağlı t dönemi varlık fiyatı, D_t kar payı, r faiz oranı, $\beta = (1+r)^{-1}$ sıfır ve bir arasında değer alan iskonto oranını ifade eder.

$$P_t = \sum_{j=1}^{\infty} \beta^j E_t D_{t+j} + B_t \quad (10)$$

$E_t B_{t+1} = (1+r)B_t$ kendi kendini doğrulayan beklentiler (self-fulfilling expectations) tarafından üretilen köpüğü temsil eder.† Varlık fiyatları ve kar payı arasındaki eşbütünleşmeyi tanımlamaz ve başlangıçtaki pozitif köpükler pozitif olarak kalır. $B_t = 0$ olmak durumundadır. P_t sadece gelecekte beklenen kar payı tarafından belirlenir.

Periyodik olarak çöken köpükler şu şekilde tanımlanır:

$$B_{t+1} = \beta^{-1} B_t v_{t+1} \quad |B_t| \leq \alpha \quad (11a)$$

$$B_{t+1} = [\delta + (\beta\pi)^{-1} \theta_{t+1} (B_t - \beta\delta)] v_{t+1}$$

$$|B_t| > \alpha \quad (11b)$$

θ olasılığı ile 1 değerini, $1 - \pi$ olasılığı ile 0 değerini alır. (11a) denklemi, $1+r$ oranında köpüğün büyüme aşamasını temsil eder, (11b) eğer köpük, α eşik değerini geçerse $(1+r)\pi^{-1}$ oranında köpük patlar. Köpüğün pozitif ya da negatif olarak gerçekleşmesi, tamamen B_0 'ın başlangıç durumundaki işaretine bağlıdır. $B_0 < 0$ ise negatif köpük gerçekleşir (Payne ve Waters, 2005: 2-5).

4.2. Köpüklerin Sonlanması

Yüksek fiyatlar uzun vadede sürdürülebilir değildir. Yatırımcılar başlangıçta rasyonel hareket ederken bir süre sonra spekülasyon coşkusu onlara hakim olur. Bu durum, fiyatların aşırı yükselmesine yol açar. Yatırımcılar er geç içeriden bilgi alarak veya varlıklarının temel fiyatının farkına vararak varlıklarını satmaya başlar. Diğer yatırımcılar da varlık fiyatlarının daha fazla yükselemeyeceğinin farkına varır ve satış baskısı önemli ölçüde artar. Birbirini izleyen panik, köpüğün çöküşüne kadar keskin bir fiyat düşüşü getirir ve çöküş gerçekleşir (Harman, 2000: 25).

---

† Kendi kendini doğrulayan köpükler (self-fulfilling bubbles): Finansal teoriye göre, varlığın belli bir dönem sonundaki piyasa değerinin varlığın bir önceki dönem sonundaki getiri oranına göre düzeltilmiş piyasa değerine eşit olmasıdır.

Spekülatörler, piyasada köpüğün çökebileceğinin farkındadır ancak kar getirisi yüksek olduğu sürece varlığa yatırım yapmayı sürdürecektir. Kar oranı (R_t) risksiz oran ($r f_t$), risk primi ($r p_t$), köpük primi ($b p_t$) ve öngörülemeyen etkenler (e_t) toplamına eşit olduğu sürece fiyatların yükselme eğiliminde olduğu piyasada yatırım yapılmaya devam edilecektir.

$$R_t = r f_t + r p_t + b p_t + e_t$$

Bu koşullar altında cari beklentiler (E_t) iken bir sonraki döneme ait köpük (b_{t+1}), $(1+r)b_t$ 'ye eşittir.

$$E_t (b_{t+1}) < (1+r)b_t$$

Eğer varlık fiyatlarındaki artış, faiz oranındaki artıştan daha küçükse piyasada çöküş gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle köpük, faiz oranları çöküş olasılığı ve derinliğindeki artışı engelleyebildiği ve spekülatörler, olası sermaye kayıplarını tazmin edebildiği sürece devam eder. Spekülatörler bunu gerçekleştiremeyeceğini anladığında varlıklarını tasfiye eder ve piyasada çöküş olur (O'Hara, 2001: 1081). Bu süreci konut piyasasında görmek mümkündür. Konut fiyatlarındaki yükselmenin borç alıcıların zenginliği üzerinde pozitif bir etkisi olur. 2007 yılında ise konut fiyatlarındaki artış azalma eğilimine girmiş, artan konut fiyatları yüksek ipotek yükünün çok az bir kısmını tazmin edebilmiştir. Sonuçta, ödeme riski bulunan ipotek kullanıcılarının iflas riski artmaya başlamıştır. Bu ise kredi sağlayıcılarının kayıplar yaşamasına ve ödünç verme standartlarının daraltılmasına yol açmıştır. Daralan bu standartlar artan ipotek yükü ile birleşerek pek çok kredi kullanıcılarını konutunu satmaya zorlamış veya iflas etmesine yol açmıştır (Hott, 2011: 2429).

Canlılık (boom) dönemlerini çöküş döneminin izlemesi konusunda Keynes'in görüşleri belirleyici olmuştur. Keynes'e göre, borç alma ve ödünç verme işlemlerinden oluşan bir sistemden bahsediliyorsa, başka bir deyişle, gerçek veya kişisel bir güvene dayalı borç verme işlemleri varsa borç alanın riski (ümit ettiği getiriyi elde edebilme olasılığı) yanı sıra borç verenin riski de söz konusudur. Bu risk ya bir ahlaki riziko (moral hazard) veya güvenlik marjının yetersizliğinden kaynaklanır. Ahlaki riziko, borcun ya bilinçli bir şekilde veya diğer nedenlerle ödenmemesi halidir. Güvenlik marjının yetersizliği ise, beklentilerin gerçekleşmemesi nedeniyle borcun ödenmemesi halidir. Keynes, bu risklerin ekonominin içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak değişeceğini, durgunluk veya kriz dönemlerinde bu risklerin artacağını ve canlılık dönemlerinde (boom) azalacağını belirtmiştir. Yaşanmış olan bütün krizler, 2008 krizi de dahil, likit aktif fiyatlarının aşırı yükselmesini (boom dönemi) takip eden dönemde ortaya çıkmıştır. Bu

nedenle “Her yükseliş bir çöküşle sonuçlanır” kuralı Keynes’in öncülüğünü yaptığı bir değerlendirmedir (Savaş, 2012: 116-118).

5. KONUT PİYASASINDA KÖPÜK OLUŞUMUNU ENGELLEYEN UNSURLAR

$$Y + P_t - P_{t-1} \geq C + m P_{t-1} \quad (C=0 \text{ ise}) \quad (12)$$

(12) numaralı denklem hane halkının bütçe denklemini tanımlamaktadır. Denklemin (eşitsizliğin) sol yanı gelir ve konut fiyatlarından doğan gelir artışını sağ tarafı da tüketim harcamaları ile ipotek ödemelerini göstermektedir. Tüketim ihmal edilerek bütçe denklemi (12) deki gibi yazılabilir.

$$\begin{aligned} Y &\geq m P_{t-1} - P_t + P_{t-1} \\ (-1) Y &\geq (1+m) P_{t-1} - P_t \quad (-1) \\ Y &\leq P_t - (1+m) P_{t-1} \end{aligned} \quad (13)$$

İkinci denklemin sol tarafı bütçeyi; sağ tarafı ise ipotek faiz ödemelerini göstermektedir. Konut fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim (konut fiyatlarındaki değer artışının yanı sıra kiraların da uzun dönemde sabit ya da artış eğiliminde olduğu düşünülmektedir), ipotek faizine eşit ya da ondan büyük olduğu sürece bir default riski olmaz ve konut fiyatları artar dolayısıyla köpük oluşması veya köpüğün patlaması mümkün değildir. Bu durumda ipotek kredisinin geri ödenmeme riski sıfırdır.

Birinci denklemden hareketle iflas riski şu şekilde hesaplanabilir:

$$\frac{(1+m)P_{t-1} - (P_t - P_{t-1})}{Y} \quad (14)$$

(14) numaralı denklemin (dönüştürülmüş ikinci denklemde) pay kısmında bulunan ifadeler $(1 + m) P_{t-1} = P_t - P_{t-1}$ ya da $P_t - P_{t-1} \geq (1 + m)P_{t-1}$ olduğu sürece gayrimenkul piyasasında konut satışı ile köpüklerin kontrol edilmesi mümkün değildir. Bunu bir örnek ile açıklamaya çalışalım: Yıllık geliri 36.000 TL olan bir yatırımcı 125.000 TL değerindeki gayrimenkulün 75.000 TL’lik kısmı için %1 faiz oranlı ipotek kredisi kullanmış olsun. Enflasyon oranının yıllık %5 olduğu varsayımı altında gayrimenkulün değer artışı $125.000 \cdot 0.05 = 6.250$ TL ve gayrimenkulün kira gelirinin aylık 500 TL olduğu varsayımı altında $500 \cdot 12 = 6.000$ TL’dir. Bu durumda gayrimenkulün yıllık toplam getirisi $6.250 + 6.000 = 12.250$ TL’dir. İpotek faiz oranı %1 olup yıllık bileşik faiz toplamı %12,6’dır. $75.000 \cdot 0.126 = 9.511$ TL ipotek kredisi geri ödemesi

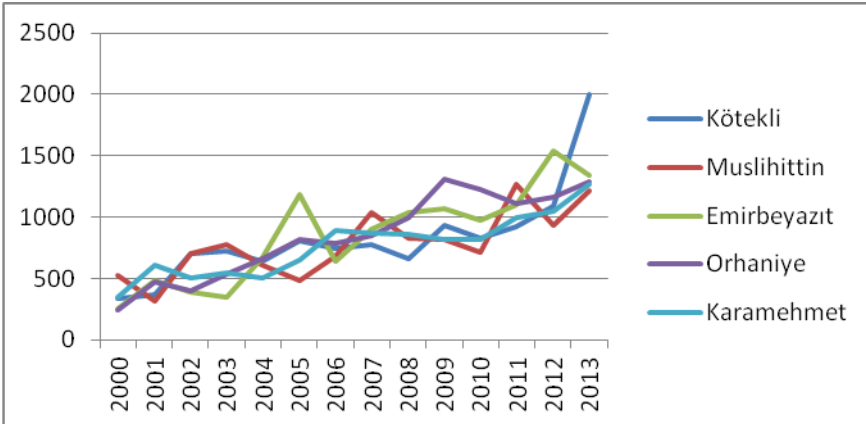
hesaplanmıştır. $\frac{(1+m)P_{t-1} - (P_t - P_{t-1})}{y} = (9.511-12.250)/36000 = - 0.076$ yani default riski -%7.6 sonucuna ulaşmıştır.

Gayrimenkulün yıllık değer artışı ipotek ödemelerinden fazla ve gelir artışı pozitif yönde olduğu sürece piyasada köpük oluşmamaktadır. Köpüğün var olabilmesi için ipotek ödemelerinin gayrimenkul değer artışından büyük ve gelirin azalan yönde (default riski) olması gerekir. Ancak bu durumda yatırımcılar gayrimenkulünü elden çıkarmaya çalışır, talep azaldığından gayrimenkul fiyatları düşmeye başlar ve dip yapar en sonunda köpük patlar. Muhafazakar davranışlar ve sabit gelirli yatırımcı varsayımı altında piyasa temellerine göre bu senaryonun gerçekleşmesi olanaksızdır.

6. MUĞLA KONUT FİYATLARI İLE İLGİLİ EKONOMETRİK ANALİZ

Bu kısımda konutun konut sahiplerine konut ve getirisi ile ilgili hem bugün hem de geçmiş döneme ait yöneltilen soruların sonuçlarına yer verilmiştir. Bütün değerler reel m² cinsinden ifade edilmiştir. Muğla merkezde bulunan 5 mahalle (Kötekli, Emirbeyazıt, Muslihittin, Orhaniye, Karamehmet) ve her bir mahalle için her yıla toplam 4 veri düşecek şekilde 2000-2013 dönemi ayrı ayrı tablolaştırılmış ve toplam (4X5)X14=280 verilik örneklem oluşturularak m² başına düşen TL para birimi cinsinden medyan konut fiyat hareketleri izlenmiştir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle Muğla merkezde bulunan 5 mahalleye ait m² başına düşen TL para birimi cinsinden medyan konut fiyat hareketleri görülmektedir.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Muğla Merkez Mahallelerinde Konut Fiyat Hareketleri

Tablo 1'de yer alan Muğla merkez mahallerinde konut fiyat hareketlerine bakıldığında 2000-2012 döneminde konut fiyatlarının giderek

arttığı ve birbirine yakınsadığı; 2012 yılından itibaren Kötekli mahallesinin gelişme potansiyelinin çok yüksek olmasından dolayı bu trendden ayrıştığı, bu mahallede konut fiyatlarının keskin bir şekilde arttığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada, basit ekonometrik analiz yapılarak ve kukla değişken kullanılarak Kötekli Mahallesi ile diğer mahallelerin bir farklılığı olup olmadığı da araştırılmıştır. Değişkenler logaritmik forma dönüştürülmüştür. Geliştirilen teorik çerçeve ışığında ilk olarak LRKF (reel konut fiyat) ve LRKK (reel konut kira) değişkenlerinin birim kök analizi yapılmıştır.

Tablo 2. LRKF ve LRKK Birim Kök Testi (Düzey Durağanlık Analizi)

Değişken	Schwarz Bilgi Kriteri			
	ADF	MacKinnon Kritik Değerleri		
		%1	%5	
LRKF	I(0) -3.46	-3.52	-2.90	
LRKK	I(0) -4.32	-3.52	-2.90	

Logaritmik reel konut fiyat zaman serisinin birim kök testine göre Augmented Dickey-Fuller test istatistiği kritik değerden büyük olduğu için bu değişken durağandır. Logaritmik reel konut kira zaman serisinin birim kök testine göre Augmented Dickey-Fuller test istatistiği kritik değerden büyük olduğu için bu değişken de durağandır. Her logaritmik seri I(0) durağan oldukları için ko-entegredirler.

Birim kök testi analizinin ardından reel konut fiyatları (LRKF) ile reel konut kira getirisi (LRKK) arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için (15) nolu denklem regresyona koşulmuştur. Sonuçlar aşağıda verilmektedir.

Kira ile Konut Fiyatları Regresyonu

$$LRKF=c +b*LRKK+u \quad (15)$$

$$LRKF= 2.639060+0.504376*LRKK+e$$

İktisat teorisine göre bir varlığın fiyatı (konut) getirisine (kiraya) göre değişir. Regresyon analizine göre, reel konut kira (LRKK) değişkeninde meydana gelecek %1 birimlik değişme konut fiyatlarında (LRKF) %0.50 birimlik bir değişmeye neden olacaktır. Model log-log olduğu için b katsayısı kira-fiyat esneklik katsayısıdır. Bu denklemin regresyon sonuçlarının güvenilir olması için oto-korelasyon, değişken varyans ve EKK yönteminin diğer temel varsayımlarını yerine getirmesi gerekir. Bunun için diagnostik testler yapılacaktır. Tablo 3'de Oto-korelasyon problemi olup olmadığını analiz etmek için LM test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3. Breusch-Godfrey LM Testi

F-İstatistiği	4.357100	Olasılık. F(2,66)	0.0167
Obs*R ²	8.164364	Olasılık Kikare (2)	0.0169

Berusch-Godfrey testine göre, hata terimleri arasında ardışık bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Bu problemi çözmek için birçok yöntem vardır. Bu yöntemlerden birisi bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişken gibi analize dahil edilerek regresyonun tekrar kurulmasıdır. Otokorelasyon problemi LRKF (-1) değeriyle ortadan kaldırılmıştır.

Tablo 4. Breusch-Godfrey LM Testi

F-İstatistiği	1.494281	Olasılık. F(2,64)	0.2321
Obs*R ²	3.078297	Olasılık Kikare (2)	0.2146

Tablo 4’de yer alan Breusch-Godfrey ardışık korelasyon test sonuçlarına göre, oto-korelasyon problemi yoktur. (1) nolu regresyon denklemindeki katsayılar oto-korelasyon probleminden dolayı sapmalı katsayılardır. Oto-korelasyon problemi ortadan kaldırıldıktan sonra konut fiyatları ile kira getirisi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki elde edilmektedir. F istatistik değeri 67’dir. Bu değer, tablo değerinden büyük olduğu için tahmin edilen aşağıdaki denklem istatistiki açıdan anlamlıdır. Değişen varyans testi de yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Değişen Varyans Testi: (Breusch-Pagan-Godfrey)

Heteroskedasticity Testi: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-istatistiği	2.906025	Olasılık. F(2,66)	0.0617

Tabloya göre %5 anlamlılık düzeyinde değişken varyans yoktur hipotezi kabul edilmiştir.

$$LRKF=c +b*LRKK+c* LRKF(-1)+u \quad (16)$$

(16) nolu denkleme göre konut fiyatlarını; kira ve geçmiş yılın konut fiyatları etkilemektedir. Bu değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre, kiralardaki %1 birimlik artış konut fiyatlarını %1/3 oranında artırır. Konut fiyatlarının bir yıllık gecikmeli değerindeki %1 birimlik değişme, konut fiyatlarını %4 artırmaktadır. Yani konut fiyatları kira ve kendisinin gecikmeli değerine bağlı olarak yıllık yaklaşık %7 civarında artmaktadır. Bu noktada risksiz bir yatırım aracı olan devlet tahvillerinin reel getirisi de yıllık %7,3’dür ve varlık fiyat getirileri ile neredeyse birbirine eşittir. Buna dayanarak, Muğla örneğinde konutun fiyatını kendi getirileri ile açıklamak mümkün olduğundan bir köpükten bahsedilememektedir.

Tablo 6. Köteklî Mahallesi Ait Uygulama

Değişken	Katsayılar	St.Hata	t-ist	Olasılık değeri
LRKK	0.323703	0.065732	4.924569	0.0000
LRKF(-1)	0.387264	0.093181	4.156036	0.0001
KLKK	0.011799	0.075090	0.157136	0.8756

Ele alınan örnekte, Köteklî Mahallesi şehir merkezindeki mahallelerden konum olarak daha farklı bir noktada bulunmaktadır. Dolayısıyla Köteklî Mahallesi'nde bir farklılık olup olmadığı ve Muğla genelinden ayrılıp ayrılmadığını görmek için bir kukla değişken de analize dahil edilmiştir. Köteklî kukla kira değişkeni serisi (KLKK) istatistiki açıdan anlamlı değildir. Bu ilişkinin olmama ihtimalinin %87 olduğu H_0 hipotezi kabul edilir. Sonuçlar Tablo 6'da görülmektedir.

Bunun yanında default riski yardımıyla da Muğla'daki konut balonları değerlendirilebilir. Analiz sonuçlarına göre, Muğla ilinde konut getirisi ile risksiz tahvil getirisi neredeyse birbirine eşittir. Herhangi bir varlığın getiri açısından balon oluşturabilmesi için getiri oranının çok hızlı bir şekilde artması gerekir. Böyle bir artış görülmemektedir. Bunun yanında böyle bir balonun ortaya çıkabilmesi için sermayenin finansman maliyeti ile getirisi arasındaki ilişkinin finansman maliyeti lehine bozulması gerekir. Yani toplam gayrimenkul getirisi < ipotek faizi olmalıdır. Bu açıdan Muğla'daki gayrimenkul getirisi varlık değeri artışı ve kira olarak bakılırsa fiyatlardan doğan reel yıllık getiri %6,3 iken kiralardan doğan getiri örneğin 2013 yılı için $p_t = \frac{\text{Yıllık toplam kira geliri}}{\text{konutun bugünkü değeri}}$ ise $p_t = \frac{700 \times 12}{125.000} = 0,067$ 'dir. Yani konut kirasının %6,7'lik getirisi vardır. Enflasyondan arındırılmış reel kira getirisi %6,7-%5= %1,7. İpotek reel faizi[‡] yıllık %12-%5=%7. Reel toplam konut getirisi %6,3+%1,7= %8.

Toplam reel konut getirisi > ipotek reel faizi. Yani %8 > %7 olduğu için bir konut sahibinin borcunu ödemek için konutunu satmaması gerekir. Muğla'da köpüğün patlaması da mümkün değildir.

Örneğin, 2003 yılında Köteklî'de RKF= 618,14 TL/m² iken Köteklî'de 2003 yılı fiyatlarına göre 2013 yılı RKF= 1869,16 TL/m²'dir. Dolayısıyla reel olarak Köteklî'deki konut fiyatlarına bakıldığında 2003-2013 döneminde 11 yıl içindeki ortalama yıllık konut getirisini hesaplamak istersek öncelikle 11 yıldaki toplam değişmeyi bulmamız gerekir.

$$p_t = \frac{RKF_{2013} - RKF_{2003}}{RKF_{2003}}$$

[‡] Bileşik mortgage faizi= $(1+0,00095)^{12} - 1 = 0,12 = \%12$.

$$p_t = \frac{1869,16 - 618,14}{618,14} = \% 2,02 \text{ kat artmıştır. Yıllık artışı bulmak için}$$

oran olarak 11 yıldaki yüzde değişme = e^{rt} formülü kullanılır.

$$\begin{aligned} \ln 2,02 &= r \cdot 11 \cdot \ln e \\ 0,70/11 &= r \cdot 11/11 \\ r &= 0,063 = \%6,3. \end{aligned}$$

Muğla'da konutlar yıllık %6,3'lük reel getiriye sahiptir. Ahmet Büyükduman'ın çalışmasına göre, 2003-2012 yılları arasındaki euro-bond piyasasındaki devlet tahvili getirisi %7,3'dür.

7. SONUÇ

Muğla konut piyasasında köpük olup olmadığı araştırıldığı bu çalışmada, 2000-2013 dönemine ait gelişmeye açık 5 mahallenin konut ve konutun getirisi olan kira değerlerinden hareketle medyan değerlere ulaşılmış ve enflasyondan arındırılmıştır. Böylece konut ve kira değerleri reel olarak ifade edilmiştir. Ardından ipotek faiziyle ilişkilendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Muğla ilinde konut getirisi ile risksiz tahvil getirisinin neredeyse birbirine eşit olduğu görülmüştür. Herhangi bir varlığın getiri açısından balon oluşturabilmesi için getiri oranının çok hızlı bir şekilde artması gerekir. Bunun yanında böyle bir balonun ortaya çıkabilmesi için sermayenin finansman maliyeti ile getirisi arasındaki ilişkinin finansman maliyeti lehine bozulması gerekir. Yani köpüğün oluşabilmesi için toplam gayrimenkul getirisi < ipotek faizi olması gerekir.

Çalışma, logaritmik reel konut fiyat ve kira zaman serilerinin durağan olduğunu ortaya koymuştur. Her iki logaritmik seri I(0) durağan oldukları için ko-entegredirler ve balon olmaması için varlık getirisi ile fiyatı arasında ko-entegre ilişkinin olması gerekliliğini yerine getirmektedir. Muğla örneğinde de konut fiyatı ile kira getirisi ko-entegre olduğundan Muğla konut piyasasında köpük bulunmadığı söylenebilir.

Korelasyon testine göre, kiralardaki %1 birimlik artış konut fiyatlarını %1/3 oranında artırır veya kiralardaki %1 birimlik azalış konut fiyatlarını %1/3 oranında azaltır. Konut fiyatlarının bir yıllık gecikmeli değerindeki %1 birimlik değişme konut fiyatlarını %4 oranında artırmaktadır. Yani konut fiyatları, kira ve kendisinin gecikmeli değerine bağlı olarak yıllık yaklaşık %7 civarında artmaktadır. Risksiz bir yatırım aracı olan devlet tahvillerinin reel getirisi de yıllık %7,3 olup konutun yıllık reel getirileri ile neredeyse birbirine eşittir. Bu bağlamda, Muğla konut piyasasında reel değerlerin ipotek faizlerinden kopmadığı, ekonomik temellere dayandığı, Muğla konut piyasasının öğrenci potansiyelinin fazla oluşu, imara açılacak alanların

varlığı ve konut piyasasına yatırımların arz/talep dengesi boyunca ilerlediği göz önüne alındığında bu piyasada köpükten bahsedilmemektedir.

KAYNAKLAR

- ALTAY, E. (2008) “Rational Bubbles in Istanbul Stock Exchange: Linear and NonLinear Unit Root Tests”, Lado Beridze (der.), *Economics in Emerging Markets* içinde, Nova Science Publishers, New York: 169-202.
- BARRON, M. (2007) *Speculative Bubbles and the Dot.com Era*, ProQuest Dissertations and Theses, Stony Brook University.
- BLANCHARD, O. J. and WATSON, M. W. (1982) Bubbles, Rational Expectations and Financial Markets, *Nation Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper Series.(945): 1-30.
- BRUNNERMEIER, M. K. (2008) Bubbles, S. Durlauf and L. Blume (der.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*.
- BÜYÜKDUMAN, A. (2014) *Bir Kent Efsanesi: Konut Balonu*, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- CAMPBELL, J. Y., LO, A. W. and MACKINLAY, A. C. (1997) *The Econometrics of Financial Markets*, Princeton University Press, New Jersey.
- DIBA, B. T. ve GROSSMAN, H. I. (1988) The Theory of Rational Bubbles in Stock Prices, *The Economic Journal*, (98): 746-754.
- EVANS, G. W. (1991) Pitfalls in Testing for Explosive Bubbles in Asset Prices, *American Economic Review*, 81(4): 922-930.
- GARBER, P. M. (1990) Famous First Bubbles, *The Journal of Economic Perspectives*, 4(2): 35-54.
- HARMAN, Y.S. (2000) Bubbles, Fads and the Psychology of Investors, ProQuest Dissertations and Theses, The Florida State University College of Business, USA.
- HOTT, C. (2011) Lending Behaviour and Real Estate Prices, *Journal of Banking & Finance*, (35): 2429-2442.
- KOMAROMI, G. (2006) *Anatomy of Stock Market Bubbles*, The ICAFI University Press, India.
- KEYNES, J. M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Para ve Faiz’in Genel Teorisi*, Çev. U.S. Akahın, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- KINDLEBERGER, C. P. (1996) *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, Wiley, 3rd Edition, New York.
- LUCAS, R. E. (1978) Asset Prices in an Exchange Economy, *Econometrica* (46): 1429–1445.
- O’HARA, P. A. (2001) *Encyclopedia of Political Economy*, Routledge, New York.

- PAYNE, J. E. & WATERS, G. A. (2005) REIT Markets: Periodically Collapsing Negative Bubbles?
<http://economics.illinoisstate.edu/gawater/research/documents/REITnegbub.pdf>.
- SAVAŞ, V.F. (2012) *Küresel Finans ve Makro İktisat*, Efil Yayınevi, Ankara.
- SHILLER, R. J. (2001) Bubbles, Human Judgment and Expert Opinion, *Cowles Foundation Discussion Paper*, Yale University, (1303): 1-16.
- WIEDEMER, D., WIEDEMER, R. A., SPITZER, C., JANSZEN, E. (2006), *America's Bubble Economy: Profit When It Pops*, John Wiley&Sons..Inc., New Jersey.

WAGNER YASASI'NIN TÜRKİYE İÇİN TEST EDİLMESİ: 1980-2014 DÖNEMİNE İLİŞKİN ARDL ANALİZİ

TESTING WAGNER'S LAW FOR TURKEY: ARDL ANALYSIS FOR 1980-2014 PERIOD

Süleyman ULUTÜRKⁱ

Servet AKYOLⁱⁱ

Mehmet MERTⁱⁱⁱ

Received: 12.05.2016, Accepted: 24.11.2016, Published: 31.12.2016

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye için Wagner Yasası 1980-2014 dönemi için araştırılmıştır. Wagner Yasası kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığını araştırır. Bu çalışmada yasanın geçerliliği Sınır Testi Yaklaşımı (ARDL) tekniği ile test edilmiştir. Yasayı test etmek için literatürde sıkça başvurulan beş model kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlar modeller için farklılık göstermektedir. Model 4 ve Model 5'in test sonuçları incelenen dönemde Wagner Yasasının geçerli olup olmayacağı konusunda kesin bir kanıt sunmamıştır. Buna karşın, diğer üç modelin sonuçları yasanın geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Wagner Yasası, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, ARDL, Eşbütünlük*

Jel Sınıflaması: *C51 E60 H50*

ABSTRACT

In this paper, the Wagner's Law for Turkey for the period 1980-2014 is analyzed. Wagner's law investigates whether there is a long run relationship between government expenditure and the gross national product of country. The paper uses Bounding Testing Approach (ARDL-Co-integration) techniques to test the validity of Law's proposition. Five models are used frequently referenced in the literature for testing Wagner's Law.

The test results differ for models. Model 4 and Model 5 have not presented a conclusive evidence about whether Wagner Law is valid or not. Conversely, results of the other three models show us that the Law is valid.

ⁱ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Doç. Dr. uluturk@akdeniz.edu.tr

ⁱⁱ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Dr. sakyol@akdeniz.edu.tr

ⁱⁱⁱ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü Doç. Dr. mmert@akdeniz.edu.tr

Keywords: *Wagner's Law, Public Expenditures, Economic Growth, ARDL Co-integration*

JEL Classification: *C51 E60 H50*

1. GİRİŞ

Devletin ekonomik faaliyette bulunmasının bir göstergesi olarak kamu harcamaları (KH) ile toplumsal gelişmenin göstergesi olarak ekonomik büyüme (GSYH artışı) arasındaki ilişki, literatürde çeşitli yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Devletin ekonomik faaliyetlerindeki genişlemenin toplumsal gelişmenin önemli bir belirleyicisi olduğu, daha fazla mal ve hizmet üretilmesinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu söylenebilir. Ancak, tersi bir yaklaşımla da ekonomik gelişme devletin ekonomik faaliyetinin artmasına neden olabilir. Dolayısıyla, devlet toplumsal gelişmeyi takip ederek, ekonomik ve sosyal gelişmenin doğurduğu yeni ihtiyaçları karşılayacak mekanizmaları oluşturur. Bu bağlamda KH artışı, ekonomik büyümenin göstergesi olan GSYH artışına neden olup olmayacağı ya da tam tersi GSYH artışının, KH artışının nedeni olabileceği tartışma konularının özünü oluşturmaktadır.

Wagner tarafından 1883 yılında ileri sürülen yaklaşım tartışmayı bir açıdan ele almaktadır. Wagner'e göre gelişme sürecinde kamu kesiminin ekonomik faaliyetlerinde bir artış yaşanmakta ve bunun sonucunda KH da artmaktadır. Teknolojik gelişme, kentleşme, sanayileşme gibi süreçler KH artışını doğuran başlıca etkenlerdir. Özelleştirmelerin yaşandığı, serbest piyasa anlayışının ön plana çıkarıldığı dönemlerde bile devletin yönetim ve denetim faaliyetlerinde bir artış yaşanmakta ve buna bağlı olarak KH artmaktadır. İlk defa Wagner tarafından ileri sürülen bu yaklaşım ekonomi ve maliye literatüründe “Wagner Yasası” veya “Wagner Hipotezi” olarak bilinmektedir.

Wagner Yasası'nın geçerliliğini farklı ülke örnekleriyle sınanan çok sayıda ekonometrik çalışma yapılmıştır. Çalışmalar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunların ilki, ekonomik büyümenin nedeni olarak KH artmaktadır; KH artışı, GSYH artışına neden olur. Dolayısıyla Wagner Yasası geçerli değildir. İkinci grup çalışmalarda KH'daki artışın, ekonomik büyümenin bir sonucu olduğu düşüncesi hâkimdir. Başka bir deyişle, KH, ekonomik büyüme ile birlikte artan devlet faaliyetleri nedeniyle artmaktadır. Bu durumda Wagner Yasası geçerlidir. Üçüncü grup çalışmalarda ise KH ile ekonomik büyüme (GSYH artışı) arasında nedensellik ilişkisi sınanmaktadır. İlişkinin yönüne göre Wagner Yasası'nın geçerli olup olmadığına veya iki değişken arasında bir ilişki olmadığına karar verilmektedir.

Bu çalışmada KH ile GSYH artışı arasındaki ilişki Türkiye için sorgulanacak, Wagner Yasası'nın Türkiye için geçerli olup olmadığı, geliştirilmiş ekonometrik modellerle test edilecektir. Yasası'nın Türkiye için sınanması daha önce birçok çalışma ile yapılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklılığı iki noktada ortaya çıkmaktadır. İlki çalışmanın inceleme dönemine ilişkindir. Önceki çalışmaların önemli bir bölümü 1980 öncesi dönemi kapsamakta, az sayıda çalışma ise 1980 sonrasını kısmen incelemektedir. Bu çalışmada inceleme için 1980-2014 dönemi seçilmiş, böylece günümüze oldukça yaklaşmıştır. Çalışmanın özgünlüğüne yönelik ikinci nokta, seçilen ekonometrik yöntemle aittir. Önceki çalışmalarda genellikle nedensellik ve eşbütünleşme analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışma diğerlerinden farklı olarak “sınır testi yaklaşımı” (otoregresif dağıtılmış gecikmeli –ARDL- eşbütünleşme yöntemi) kullanılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde KH artışı ve Wagner Yasası kısaca incelenmiştir. İkinci bölümde Wagner Yasası teorik olarak açıklanarak, yasaya yönelik eleştiriler ele alınmış ve geliştirilen fonksiyonel modeller açıklanmıştır. Yine bu bölümde KH ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan diğer yaklaşımlardan da kısaca söz edilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye ve diğer ülkeler için yapılmış olan çalışmalar ve bu çalışmaların bulguları kısaca aktarılmıştır. Dördüncü bölümde ise önce kullanılacak test tekniği ve veriler açıklandıktan sonra, yasanın geçerliliği 1980-2014 yıllarını kapsayan verilerle sınanmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. KAMU HARCAMALARININ ARTIŞINA İLİŞKİN KURAMSAL BİR YAKLAŞIM: WAGNER YASASI

Aşağıda Wagner Yasası ile literatürde kamu harcamalarının artış nedenlerini açıklamaya çalışan diğer yaklaşımlar açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Wagner Yasası'na yapılan eleştiriler ve ampirik çalışmaların sonuçlarından da söz edilecektir.

2.1 Wagner Yasası

Kamunun faaliyetlerinde zaman içinde görülen artış, Wagner tarafından 1883 yılında incelenmiştir. Wagner, Britanya, Kuzey Amerika ülkeleri ile İsviçre ve Prusya gibi ülkelerin kamu harcamalarının gelişimini ele aldığı çalışmasındaⁱ, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kamu kesiminin faaliyetlerinde zaman içerisinde bir genişleme yaşandığını, bu genişlemenin de kamu harcamalarında artışa neden olduğunu söylemiştir. Bu görüş daha

---

ⁱ Wagner (1964).

sonra literatürde Wagner Hipotezi (Yasası) olarak ifade edilmiştir (Ulutürk, 1998:30).

Wagner'e göre endüstrileşme ve modernleşme sürecinde kamusal faaliyetlerin yerini zaman içinde özel kesimin faaliyetleri almaktadır (Çavuşoğlu, 2005:75). Devletin yerini özel kesime bıraktığı özelleştirme süreçlerinde bürokrasinin basitçe "görünmez el" ile yer değiştirdiğini söylemek mümkün değildir. Rekabetçi piyasaların işlemesi için kamusal düzenlemelere gerek duyulmaktadır. Üstelik kamu kesiminin yerini özel kesime bırakmakta olduğu dönemlerde, bir gün içerisinde tüm bürokrat sınıfının işten ayrılacağını beklemek de yanlış olacaktır (Tobin, 2005:732). Dolayısıyla bu süreçte devletin yönetim ve denetim gibi fonksiyonlarında görülen artışlar, KH'nın da artmasına neden olmaktadır. Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan iş bölümü, emeğin artan oranda uzmanlaşmasına yol açarken bu süreçte iş ilişkileri karmaşık bir hal kazanmaktadır. Aynı mekanizma sonucunda iş ilişkilerinde bilgiye verilen önem de artmakta, bu durumda kamu kesiminin düzenleyici ve denetleyici faaliyetlerine daha fazla gereksinim duyulmaktadır (Ulutürk, 1998:33).

Sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak kentleşme de benzer biçimde kamu faaliyetlerini arttırıcı bir etki yaratmaktadır (Ulutürk, 1998:34). 19 uncu yy'da başlayan sanayileşme süreci ile birlikte kent nüfusu, kır nüfusuna oranla artmıştır. Bu süreçte Britanya'dan başlayan şehirleşme hareketleri daha sonra Almanya, Fransa, İsviçre ve Belçika gibi ülkelere sıçramıştır. Kent nüfusunun artması ile birlikte ortaya çıkan sorunların üstesinden gelebilmek için ülke yöneticileri çok yönlü önlemler almaya başlamışlardır. İlerleyen süreçlerde sosyal devlet olgusunun ortaya çıkması ile birlikte devletin kentlere ilişkin fonksiyonlarında belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir (Es ve Ateş, 2004:206–207). Sonuçta, sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı bir takım sosyal sorunlar KH'nın artmasına neden olmaktadır.

Bu artışı ortaya çıkaran bir diğer neden ise teknolojik gelişme olgusudur. Teknolojik gelişme daha büyük ölçekli yatırımları gerekli kılmaktadır. Ulaşım ve haberleşme ile altyapı yatırımları buna örnek gösterilebilir. Özel sektörün bu yatırımları gerçekleştirecek kapasitesinin olmadığı düşünüldüğünde, kamu müdahalesi zorunlu olarak karşımıza çıkmaktadır (Mann, 1980:189). Diğer yandan teknolojik gelişme sürecinde oluşan doğal tekeller ile kamu kesiminin mücadele etmesi etkinliği arttırıcı etki yaratmaktadır (Henrekson, 1993).

Wagner Yasası'na göre, KH'nın sürekli artışına ilişkin ileri sürülebilecek bir başka gerekçe de, kamusal malların genellikle lüks ya da erdemli mallar olarak kabul edilmesinin doğurduğu "gelire bağlı talep artışı" olgusudur. Bu malların talebinin gelir esnekliği yüksektir. Dolayısıyla kişi başına gelirin artması sonucunda eğitim ve kültür, sağlık, adalet, iç güvenlik ve ulusal

savunma gibi kamusal hizmetlere olan talep de artacaktır (Ulutürk, 1998:34). Ayrıca, kolektif tüketilen kamusal malların, kolektif üretilmeleri, özel kesimce üretilmelerinden daha etkin olacaktır (Henrekson, 1993).

2.2 Wagner Yasası'na Yönelik Eleştiriler ve Kamu Harcamalarının Artışına İlişkin Diğer Yaklaşımlar

Wagner Yasası literatürde yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır. Öncelikle denilebilir ki yasa, günümüzün gelişmiş ekonomileri olan bir grup ülkenin, gelişme sürecinin analizini içermektedir. Dolayısıyla, ele aldığı dönem itibariyle sanayileşme sürecinde ekonomik gelişme ile birlikte kamu harcamalarında bir artış olacağı sonucuna ulaşılması doğaldır. Wagner Yasası'na ilişkin bir diğer eleştiri noktası, savaşların ekonomi ve KH üzerindeki etkilerini dikkate almamış olmasından kaynaklanmaktadır. Wagner, muhtemelen 20 nci yy.'da yaşanacak olan savaşların etkilerini olduğundan daha düşük olarak öngörmüştür (Ulutürk, 1998:35–36). Oysa 20 nci yy büyük ekonomik ve sosyal maliyetleri olan savaşların yüzyılı olmuştur. Savaşların KH üzerindeki etkilerinin Wagner'in modelinde yer almaması, modelin bu yüzyıl açısından açıklayıcı gücünü zayıflatmıştır.

Wagner Yasası'nın bu eksikliği bir başka hipotezin çıkış noktasını oluşturmuştur. Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi olarak da bilinen bu yaklaşım, KH'nın savaş gibi olağanüstü dönemlerde, önceki dönemlere göre bir sıçrama göstereceğini, olağanüstü dönemi izleyen olağan dönemde ise, olağanüstü dönemin öncesindeki normal düzeyinin üzerinde kalacağını savunmaktadırⁱⁱ. Dolayısıyla bu hipotez, KH artışı konusunda Wagner'den farklı sonuçlara ulaşmaktadır (Ulutürk, 1998:38–39).

Toplumdaki bireylerin kamu gelirleri ve harcamalarına yönelik tercihleri arasında paralellik olmayabilir. Yani kamu harcamalarının artırılmasını arzu eden birey, aynı zamanda kamu gelirlerindeki artışı kabul etmeyebilir. Bunun sonucu olarak, bireylerin arzu ettikleri kamu harcama düzeyi ile katlanabildikleri vergi yükü birbirinden farklı olacaktır. Peacock-Wiseman hipotezine göre toplumda beklenmedik bir baskı olmadığı sürece, katlanılabilir vergi yükü düzeyinde fazla değişme olmayacaktır. KH'nı arttırmak isteyen hükümetin, hangi nedenlerle bunu gerçekleştirmek istediği önemlidir. Savaş gibi olağanüstü durumlar, artış için gerekli ortamı sağlayacaktır. Bu dönemlerde katlanılabilir vergi yükü daha kolay arttırılabilir

---

ⁱⁱ Literatürde Peacock-Wiseman hipotezi için farklı ifadeler kullanılmaktadır. Bunlardan biri "sıçrama hipotezi" iken bir başka ifade "yerleşme hipotezi"dir. Olağanüstü dönemde artan kamu harcamalarının olağan döneme geçilmesine karşın, olağanüstü dönem önceki düzeyinin üzerinde kalması, adeta bu harcama düzeyinin yerleşmiş olması olarak kabul edilerek bu ifade kullanılmıştır.

ve ortaya çıkacak bir “yerleşme etkisi” sayesinde bu artış (tamamen olmasa da) savaş sonrası döneme taşınabilir (Peacock ve Wiseman, 1967).

Katlanılabilir vergi yükü, savaşın neden olduğu olağanüstü durumlarda, ekonomik bunalım gibi olağanüstü durumlara göre daha kolay arttırılabilmektedir. Bunalım dönemlerinde KH'nın borçlanma gibi yollardan gerçekleştirilmesi durumunda katlanılabilir vergi yükü kavramının genişletilerek analize dâhil edilmesi gerekir. Çünkü bu durumda harcamaların yükü sıfır olacaktır. Dolayısıyla katlanılabilir vergi yükü kavramı diğer bazı kamu gelirlerini kapsayacak şekilde genişletildiğinde savaş dışındaki olağanüstü durumlar açısından da açıklayıcı olabilmektedir (Gupta, 1967:428).

Ancak, Wagner Yasası gibi Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi de farklı açılardan eleştirilmiştir. Eleştirilerin başında Peacock ve Wiseman tarafından gerçekleştirilen bu analizin sonuçlarının sadece ele alınan dönemde Britanya'da geçerli olabileceği gelmektedir. Diğer yandan yapılan analizde hiçbir miktar ölçüsü kullanılmadığı ve anlamlılık testi yapılmadığı da diğer eleştiri noktalarıdır. Son olarak da hipotezin sadece KH ve çıktı düzeyi arasında bir trend değişimine işaret ettiği, oysa kamu harcamalarındaki artışın olağanüstü neden dışında bir sosyal patlama sonucunda gerçekleşmiş olma olasılığının da dikkate alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Ulutürk, 1998:44-45).

Kamu harcamalarının artışına ilişkin çalışmalara, politik iktisat literatüründe de yer verilmiştir. “Aşırı genişleme hipotezi” olarak bilinen yaklaşım, politik iktisadın araçlarını kullanarak KH'da sürekli ve dönemsel artışlar olabileceğini savunmaktadır. KH'nın sürekli artışının nedenlerine ilişkin değişik modeller geliştirilmiştir. “Mali demokrasi modeli”nde KH'nın artışı öncelikle oylama sistemlerindeki yanlılığa bağlıdır. Çoğunluk oylaması, yapısı gereği aşırı arza yol açmaktadır. Kamu çalışanlarının harcamaların artışı yönünde oy verecek olması gibi faktörler de buna benzer bir etki doğuracaktır. Diğer politik iktisat modellerinde ise KH'nın sürekli artışı bürokratların, politikacıların ve seçmen davranışları ile iktidarda bulunan siyasi partinin politik görüşüne bağlanmaktadırⁱⁱⁱ.

ⁱⁱⁱ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Ulutürk (1998)'e bakılabilir. Örneğin;

- Bürokratların kendilerinin önemli olduğunu göstermek için gereğinden fazla fon talebinde bulunmaları ve hizmetlerinden elde edilecek yararları olduğundan fazla göstermek gibi davranışları,
- Politikacıların, oylarını maksimize edecek politikalar üretmek yerine, çoğunluğu sağlamaya yetecek programları savunmaları sonucunda ortaya çıkan bütçenin, ortanca seçmenin isteklerini aşan bir bütçe olması ve ayrıca seçim kampanyalarının maliyeti ve iktidarda bulunanların seçim öncesinde izledikleri genişletici politikalar,
- Seçmen davranışlarının kısa dönemli ve hemen sonuç veren politikalardan etkilenmesi seçim dönemlerinde politikacıların reel ücretleri arttıracak kaynak aktarımı

2.3 Wagner Yasası'nın Geçerliğini Sınamaya Yönelik Geliştirilen Modeller

KH ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde sıkça ele alınmaktadır (Cameron, 1978; Carr, 1989; Landau, 1986a, 1986b; Lin 1994) ve ilişki farklı şekillerde kurulmaktadır. Kamu ekonomisi literatüründe genellikle KH artışı, GSYH artışının bir sonucu olduğu görüşü hâkimdir. Buna karşılık pek çok makroekonomik model bunun tam tersini savunmaktadır. Konu, aslında modelde yer alan değişkenlerin bağımlı veya bağımsız değişken olarak kabul edilmeleri ile ilgilidir. Örneğin, KH Wagner yaklaşımında içsel (bağımlı) değişken olarak tanımlarken, Keynesyen yaklaşımında dışsal (bağımsız) değişkendir. Dolayısıyla KH Keynesyen modelde önemli bir politika aracı olmaktadır (Singh ve Sahni 1984a:630).

Keynesyen modelin fonksiyonel ifadesi, (NI) milli geliri, (C) tüketim harcamalarını, (I) yatırım harcamalarını, (G) ise kamu harcamalarını göstermek üzere basitçe $NI=f(C+I+G)$ biçimde gösterilebilir. Bu model, Friedman (1953) tarafından hiçbir gecikme içermediği için eleştirilmektedir. Bu da modelin “ekonomik dalgalanmaları” açıklayamadığı anlamına gelmektedir^{iv}.

Wagner Yasası'nın geçerliliği ile ilgili çalışmalar üç ana başlık altında toplanmaktadır. Birinci gruptaki çalışmalar ekonomik büyümede KH yönlü ilişkileri ele almaktadır. İkinci grup çalışmalar KH'ında ekonomik büyüme yönlü ilişkileri araştırmaktadır. Üçüncü gruptaki çalışmalarda ise KH ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir. Birinci grup çalışmalarda Wagner Yasası'nı sınamak için altı temel model kullanılmıştır (Halıcıoğlu, 2003:131).

Modellerin ilki geleneksel Peacock-Wiseman modelidir (Peacock-Wiseman, 1967; Musgrave, 1969; Goffman ve Mahar 1971). Buna göre Wagner Yasası'nın geçerli olabilmesi için KH'nda gerçekleşen artışın, toplam üründeki (GSYH) artıştan daha fazla olması gerekmektedir. Buna göre KH, GSYH'nın artan bir fonksiyonudur;

$$KH = f(GSYH); \quad f' > 0 \text{ ve } e_{GSYH}^{KH} > 1 \quad (1)$$

---

mekanizmalarını tercih etmeleri ve bunun sonucunda da dönemsel dalgalanmaların doğması,

- d. Politik yelpazenin solunda yer alan partilerin, devletin ekonomik hayata daha fazla müdahale etmesini savunmaları sonucunda, özellikle yatırım harcamalarını artırarak ek istihdam yaratmaları ve sosyal transfer harcamalarını artırarak da dar ve düşük gelirli kesime kaynak aktarmaları kamu harcamalarının artışının gerekçeleri olarak gösterilmektedir.

^{iv} Friedman tarafından ileri sürülen “sürekli gelir hipotezi”, kişilerin tüketim kararlarında gelecekteki gelirlerinin bir ortalamasını göz önüne aldıklarını ve dolayısıyla Keynes'in ortaya koyduğu çarpan etkisinin sanılandan düşük olacağını savunmaktadır.

Wagner Yasası'nın ikinci yorumu Goffman ve Mahar (1971) modeli, KH'daki artışın sadece ekonomik gelişmeden kaynaklanmadığını, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun (N) artmasının, özellikle eğitim ve sağlık harcamaları artışında etkili olduğunu öngörmektedir. Dolayısıyla KH, kişi başına GSYH'nın artan fonksiyonu olarak ifade edilmektedir;

$$KH = f\left(\frac{GSYH}{N}\right), \quad f' > 0 \text{ ve } e^{\frac{KH}{GSYH}} > 1 \quad (2)$$

Diğer yandan Mann, Peacock-Wiseman modelini geliştirerek KH'nın GSYH içindeki payını bağımlı değişken haline getirmiştir. Peacock-Wiseman Oransal modeli olarak adlandırılmaktadır (Mann, 1980). Bu modelde, KH'nın GSYH'ya oranı, GSYH'nın artan bir fonksiyonudur;

$$\frac{KH}{GSYH} = f(GSYH), \quad f' > 0 \text{ ve } e^{\frac{KH}{GSYH}} > 1 \quad (3)$$

Musgrave, düşük gelir düzeyinden yüksek gelir düzeyine geçen ülkelerde KH'nın GSYH içindeki payının bağımlı değişken olarak kullanılması gerektiğini savunmuştur (Musgrave, 1969; Ram, 1986). Musgrave tarafından formüle edilmiş bu model, Wagner Yasası'nın en sık kullanılan biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Halıcıoğlu, 2003:131). Modele göre, KH'nın GSYH'ya oranı, kişi başına GSYH'nın artan fonksiyonudur;

$$\frac{KH}{GSYH} = f\left(\frac{GSYH}{N}\right), \quad f' > 0 \text{ ve } e^{\frac{KH}{GSYH}} > 1 \quad (4)$$

Michas-Gupta geliştirdiği modelde ise, bağımlı değişken KH'nın nüfusa oranı olarak kabul edilmektedir (Gupta, 1967; Michas, 1975). Buna göre, kişi başına KH, kişi başına GSYH'nın artan bir fonksiyonudur;

$$\frac{KH}{N} = f\left(\frac{GSYH}{N}\right), \quad f' > 0 \text{ ve } e^{\frac{KH}{N}} > 1 \quad (5)$$

Pryor modeli ise Wagner Yasası'nın aslında gelişen ekonomilerde Kamunun Tüketim Harcamalarının (KTH) artacağı tezini içerdiği yorumundan yola çıkılarak geliştirilmiştir (Pryor, 1968). Bu bağlamda modele göre KTH, GSYH'nın artan bir fonksiyonudur;

$$KTH = f(GSYH); \quad f' > 0 \text{ ve } e^{\frac{KTH}{GSYH}} > 1 \quad (6)$$

Yukarıdaki altı model kamu harcamalarındaki artışı tek değişkenle açıklamaya çalışmaktadır. Abizadeh (1985) tarafından geliştirilen çoklu regresyon modelinde ise KH'nın GSYH'ya oranını açıklayan birden fazla değişken tanımlanmıştır. Modelin fonksiyonel ifadesi aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$\frac{KH_t}{GSYH_t} = f(T, YPR, AR, ENP, OP, FI) \quad (7)$$

Modelde, (T) zamanı, (YPR) kişi başına reel GSYH'yı, (AR) tarımsal oranı, (ENP) kişi başına enerji tüketimini, (OP) ekonominin dışı açıklık göstergesini ve (FI) finansal araçları göstermektedir.

2.4 Wagner Yasası'nın Geçerliliğini Test Eden Çalışmaların Sonuçları

KH ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan pek çok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan, Singh ve Shani (1984a, 1984b); Ram (1986a, 1986b, 1987); Rao (1989), Henrekson (1993); Kelly (1997); Grenade ve Wright (2014) ele aldıkları ülke ve dönemler için Wagner Yasası'nın geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Buna karşın, Kolluri vd. (2000); Chang (2002); Lamartina ve Zaghini (2010); Menyah ve Wolde-Rufael (2012) ise Wagner Yasası'nın seçilen ülkeler için geçerli olduğunu bulmuşlardır. Anwar vd., (1996) 88 ülkeyi kapsayan çalışmasında, 29 ülkede GSMH ve KH arasında herhangi bir ko-integrasyon ilişkisi gözlenemezken, 33 ülke için GSMH ve KH arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. 23 ülke için ise dolaylı bir nedensellik ilişkisi belirlenmiş, sadece 13 ülke için Wagner yasasını destekler sonuçlar elde edilmiştir. Wahab (2004) ise 30 OECD ülkesi için 50 yıllık süreyi kapsayan çalışmasında Wagner Yasası için sınırlı bir destek bulmuştur. Sakthivel ve Yedav (2007) Hindistan özelinde yapılan çalışmasında ise, KH'nın milli gelirden daha hızlı büyüme hızına sahip olduğu sonucuna ulaşılmış, KH ile ekonomik hizmetler arasında çift yönlü, milli gelir ve faiz ödemeleri arasında ise tek yönlü bir ilişki olduğu gösterilmiştir.

Türkiye'de de Dünya'daki eğilime benzer bir biçimde, ekonomik büyüme ve KH ilişkisini Wagner Yasası çerçevesinde irdelemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan Yıldırım (1994); Yamak ve Küçükale (1997); Terzi (1998); Günaydın (2000); Sarı (2003); Arısoy (2005); Selen ve Eryiğit (2009); Aytaç ve Güran (2010); Oktayer (2011) ve Taşseven (2011) Türkiye için Wagner Yasası'nın geçerli olduğu sonucuna varmıştır. Buna karşın, Ulutürk (1998, 2001); Demirbaş (1999); Uzay (2002); Halıcıoğlu (2003); Çavuşoğlu (2005); Başar vd. (2009); Bağdigen ve Beşer (2009); Gül ve Yavuz (2011); Yüksel ve Songur (2011) ve Tuna (2013) ise Türkiye için Wagner Yasası'nı destekleyecek sonuçlara ulaşamamıştır. Kabaklarlı ve Er (2014)'de dönemsel ayırım yapılarak, kısa dönemde ekonomik büyümedeki artışın KH'da azalışa neden olurken, uzun dönemde KH'nın gelir esnekliği sıfırdan büyük çıkarak Wagner Yasasının Musgrave modeline göre anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şahin ve Özenç (2007) ise KH ile GSMH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntemlerin büyük bir bölümü Nedensellik ve Eşbütünleşme analizlerine dayanmaktadır.

Yukarıda açıklanan ampirik çalışmaların sonuçlarına genel bir bakış, ekonomik büyüme ile KH arasındaki ilişkinin seçilen döneme ve ülkelere göre farklılaşabileceğini göstermektedir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE MODELLER

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Wagner Yasası'nın Türkiye için geçerliğini test etmek amacıyla kullanılacak modeller açıklanacaktır. Yukarıda modellerin fonksiyonel biçimleri verilmiştir. Bu bölümde ise modellerin ekonometrik eşitlikleri açıklanacaktır. Daha sonra ise test yönteminden söz edilecektir.

3.1 Wagner Yasası'nı Test Eden Modeller

KH ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisini incelemek için aşağıdaki 5 farklı model üzerinde durulmuştur:

Model 1 (Peacock-Wiseman, 1967):

$$LKH_t = \alpha_0 + \beta_1 LGSYH_t + u_t \quad (8)$$

Model 2 (Goffman ve Mahar 1971):

$$LKH_t = \alpha_1 + \beta_2 LKGSYH_t + e_t \quad (9)$$

Model 3 (Mann, 1980):

$$L\left(\frac{KH}{GSYH}\right)_t = \alpha_2 + \beta_3 LGSYH_t + \tau_t \quad (10)$$

Model 4 (Musgrave, 1969; Ram, 1986):

$$L\left(\frac{KH}{GSYH}\right)_t = \alpha_3 + \beta_4 LKGSYH_t + \delta_t \quad (11)$$

Model 5: (Gupta, 1967; Michas, 1975):

$$LKKH_t = \alpha_4 + \beta_5 LKGSYH_t + \varphi_t \quad (12)$$

Eşitliklerde LKH reel kamu harcamalarının doğal logaritmasını, LGSYH reel gayri safi yurtiçi hasılanın doğal logaritmasını, LKGSYH reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın doğal logaritmasını, LKKH reel kişi başı kamu harcamalarının doğal logaritmasını, $L\left(\frac{KH}{GSYH}\right)$ reel kamu harcamalarının reel gayri safi yurtiçi hasılaya oranının doğal logaritmasını göstermektedir. Ayrıca, u , e , τ , δ ve φ hata terimleridir. Modelleri test etmek amacıyla kullanılacak seriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO)'nden 1980-2014 dönemleri arası yıllık olarak (35 gözlem) derlenmiş ve nominal değişkenler reel hale getirmek için, GSYH deflatörü kullanılarak deflete

edilmişlerdir. Serilerin doğal logaritmaları alınmadan bazı betimsel istatistikleri Ek 1'de, her bir modelde verilen serilerin birlikte zaman yolu grafikleri Ek 2'de görülmektedir.

3.2 Eşbütünleşme Yöntemi

Zaman serileri arasında uzun dönem denge ilişkisini tahmin etmek için eşbütünleşme teknikleri kullanılmaktadır. Kalıntılara dayanan Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşme metodunun yanında en küçük kareler yöntemiyle elde edilen Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yöntemi yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca, bunlara ek olarak, çok değişkenli eşbütünleşme teknikleri adı altında, Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990), Johansen (1996) tarafından en çok olabilirlik tahmin yöntemleri kullanılarak seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerine ait tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Tüm bu eşbütünleşme yöntemlerinin ortak özelliği serilerin aynı dereceden tümleşik olma gerekliliğinin yanı sıra büyük örneklerde tutarlı sonuçlar vermesidir. Ancak, son yıllarda Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve "sınır testi" olarak da bilinen otoregresif dağıtılmış gecikmeli (ARDL) eşbütünleşme yöntemi, bağımsız değişkenlerin düzeyde durağan ya da birinci dereceden tümleşik olmalarına izin verirken, küçük örneklerde de tutarlı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Çalışmada 1980-2014 dönemi (35 yıl) verilerinden yararlanıldığından ve serilerin çok uzun olmamasından dolayı, seriler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin testi için ARDL yöntemi diğer eşbütünleşme yöntemlerine tercih edilmiştir.

Eşitlik 8, 9, 10, 11 ve 12'de gösterilen beş ayrı model tahmin edileceği için ARDL prosedürünün anlaşılmasında kolaylık olması açısından modellerdeki bağımlı değişken Y ve bağımsız değişken X olarak gösterilirse Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen sabit terimli, sabit terimli ve trendli ARDL eşitlikleri aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\Delta Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + v_t \quad (13)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (14)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığı, sınır testi ile sınımlanmaktadır. Sınır testinde Eşitlik 13 ya da Eşitlik 14'de uzun dönem ilişkisinin olmadığını ima eden yokluk hipotezi $H_0: \beta_3 = \beta_4 = 0$, $H_1: \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. Kullanılan F test istatistiği Pesaran vd. (2001)'nin önerdiği üst kritik değer I(1)'den büyükse yokluk hipotezi red edilecek ve değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi olduğu sonucuna varılacaktır. F istatistiği Pesaran vd. (2001)'in önerdiği alt kritik değer I(0)'dan küçükse yokluk hipotezi kabul edilecektir. Test istatistiği I(0) ve I(1) kritik değerlerinin arasında ise uzun dönem denge

ilişkisinin olup olmadığı hakkında bir karar verilememektedir (Pesaran vd, 2001). Narayan (2005) yaptığı simülasyon çalışmalarıyla Pesaran vd (2001)'nin önerdiği kritik değerlerin küçük örneklem için tutarlı olmadığını göstermiş ve küçük örneklem için daha tutarlı sonuçlar veren I(0) ve I(1) kritik değerleri önermiştir. Eşitlik 8 ve Eşitlik 9'da maksimum gecikme uzunluğu m , Akaike (AIC), Schwarz (SIC) ve Hannan Quinn (HQ) gibi bilgi kriterleri yardımıyla belirlenmektedir. Minimum bilgi kriteri değerini veren gecikme uzunluğu maksimum gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir. Ancak, seçilen gecikme uzunluğu ile elde edilen modelde otokorelasyon sorununun olmamasına dikkat edilmelidir. Yapılan sınır testi sonucu seriler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu uzun dönem ARDL modeli aşağıdaki gibi olacaktır:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^p \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_{2i} X_{t-i} + \pi_t \quad (15)$$

Eşitlik 15'de gecikme uzunlukları p ve q ARDL modelinin parametreleri olup AIC, SIC, HQ ya da düzeltilmiş belirtme katsayısı ($\bar{R}^2$) istatistiklerine göre belirlenmektedir. AIC, SIC ya da HQ bilgi kriteri en küçük olan ya da $\bar{R}^2$ katsayısı en büyük olan p ve q parametrelili ARDL modeli seçilmektedir. Ancak bu ölçütlere göre karar verilen modelde değişen varyans, serisel korelasyon, model spesifikasyonu ve kalıntıların normal dağılmaması gibi sorunların olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla, modele karar verildikten sonra ilgili tanı testlerinin yapılması gereklidir. Son olarak, kısa dönem tahmin denklemi, diğer adıyla hata düzeltme modeli (ECM) aşağıdaki eşitlik yardımıyla bulunacaktır:

$$Y_t = \delta_0 + \sum_{i=0}^p \delta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \delta_{2i} \Delta X_{t-i} + \lambda ECM_{t-1} + \omega_t \quad (16)$$

Eşitlik 16'da hata düzeltme teriminin (ECM_{t-1}) katsayısı λ hata düzeltme katsayısı ya da düzeltme hızı parametresi olarak bilinmektedir. Bu katsayı kısa dönemde oluşan dengesizliklerin uzun dönem dengesine ulaşma hızını vermekle birlikte katsayının negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi; serisel korelasyon, değişen varyans, model spesifikasyonu ve normallik testlerinin yanında tahmin edilen parametrelerin kararlılığını belirleyen Brown vd. (1975) tarafından önerilen kümülatif toplam (CUSUM) ve kümülatif kareler toplamı (CUSUMSQ) grafiklerine bakılmalıdır.

4. EKONOMETRİK BULGULAR

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye için 1980-2014 yılları için elde edilmiş olan seriler önce birim kök testleri yapılacak, daha sonra eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı sınanacaktır.

4.1 Birim Kök Süreci

ARDL eşbütünleşme yönteminde bağımlı değişkenin birinci dereceden entegre (tümleşik) olması, bağımsız değişken(ler)in düzeyde durağan ya da birinci dereceden tümleşik olması gerekliliğinden dolayı ilgilenilen modellerde kullanılan serilerin birim kök testleri Dickey ve Fuller (1981) tarafından önerilen Arttırılmış Dickey Fuller (ADF) testi yardımıyla yapılmıştır. Kwiatkowski, vd. (1992) tarafından önerilen Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testi gibi, literatürde sıklıkla kullanılan diğer birim kök testleri de uygulanmış ve aynı sonuçlar bulunduğu için Tablo 1'de sadece ADF testi sonuçları verilmiştir. Ayrıca, analiz edilen seriler çok uzun olmadıkları için yapısal kırılmalı birim kök testlerinin uygulanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Tablo 1: ADF Birim kök testi sonuçları

Seriler	Sabit t	Sabit ve trend t	Seriler	Sabit t	Sabit ve trend T
LKH	-1.70	0.01	Δ LKH	-5.34	-5.56
LKKH	-1.65	-0.01	Δ LKKH	-5.34	-5.53
LGSYH	-1.88	-0.11	Δ LGSYH	-5.06	-5.28
LKGSYH	-1.83	-0.13	Δ LKGSYH	-5.05	-5.25
L(KH/GSYH)	-0.92	-1.99	Δ L(KH/GSYH)	-5.83	-5.73
Mackinnon, (1991) kritik değerleri:					
Yanılma düzeyi	Sabit	Sabit ve trend			
%1	-3.63	-4.25			
%5	-2.95	-3.54			
%10	-2.61	-3.20			

Tablo 1'de sabit terimli ve sabit terim ve trendli modeller için uygulanan ADF testi sonuçları görülmektedir. Birim kök sürecinde maksimum gecikme uzunluğu SIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Test sonuçlarına göre; hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli model için serilerin düzeyde durağan olmadıkları ancak birinci farklarının birim kök içermediği anlaşılmaktadır. Böylelikle kullanılan serilerin tümü birinci dereceden tümleşik seriler olup ARDL prosedürünü uygulamakta her hangi bir sakınca görülmemektedir.

4.2 Eşbütünleşme süreci

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Eşitlik 13 ve Eşitlik 14'de gösterilen ARDL modelleri her bir model için tahmin edilmiştir. Eşitlik 13 ve Eşitlik 14'de maksimum gecikme m, olası en büyük gecikme değeri 9 olarak alınmıştır. Eşbütünleşme hipotezinin sınır testi yardımıyla test edilebilmesi için her bir gecikme için AIC, SIC, HQ ve Durbin Watson (DW) istatistikleri ile birlikte F test istatistiği değerleri hesaplanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de Eşitlik 13'de gösterilen sabit terimli ARDL modeline ait sonuçlar yer

almaktadır. Eşitlik 14'de gösterilen sabit terimli ve trendli modele ait sınır testi sonuçları benzer olduğundan Tablo 2'de verilmemiştir. Ayrıca, Model 4 ve Model 5 de verilen Eşitlik 11 ve 12'de sınır testi sonuçlarına göre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ilişkin bir karar verilememektedir. Başka bir ifadeyle, Eşitlik 11 ve 12 için elde edilen sınır testi F istatistik değerleri, tüm yanılma düzeylerinde (alfa:.01, .05 ve .10 için) hem Pesaran vd. (2001) hem de Narayan (2005) tarafından önerilen alt ve üst kritik değerler arasında kalmıştır. Bu yüzden Model 1, 2 ve 3'de gösterilen Eşitlik 8, Eşitlik 9 ve Eşitlik 10 için uzun ve kısa dönem tahminleri üzerinde durulurken, Tablo 2'de Model 4 ve 5 (Eşitlik 11 ve Eşitlik 12) için sınır testi sonuçlarına yer verilmemiştir.

Tablo 2: Sınır testi sonuçları

MODEL 1						MODEL 2				
Gecikme	AIC	SIC	HQ	DW	F	AIC	SIC	HQ	DW	F
1	-1.38	-1.11	-1.29	2.03	2.49	-1.39	-1.12	-1.30	2.06	2.26
2	-1.48	-1.11	-1.36	1.82	3.42	-1.50	-1.13	-1.38	1.83	3.63
3	-1.62	-1.16	-1.47	2.27	6.05	-1.65	-1.19	-1.50	2.26	6.11
4	-1.55	-0.99	-1.37	2.05	6.32	-1.58	-1.02	-1.40	2.02	6.28
5	-1.36	-0.70	-1.16	1.98	3.46	-1.39	-0.73	-1.18	1.95	3.26
6	-1.28	-0.52	-1.05	1.87	2.80	-1.31	-0.55	-1.08	1.84	2.54
7	-1.15	-0.29	-0.89	1.90	1.84	-1.16	-0.30	-0.90	1.94	1.55
8	-1.26	-0.29	-0.98	1.62	1.10	-1.33	-0.36	-1.05	1.56	1.20
9	-2.65	-1.57	-2.35	2.18	5.95	-2.20	-1.13	-1.91	2.14	2.82
MODEL 3						KRİTİK DEĞERLER				
Gecikme	AIC	SIC	HQ	DW	F	Pesaran vd., 2001, CI(ü) case III, intercept and no trend, k=1				
1	-1.38	-1.11	-1.29	2.03	2.49	Alfa:	I(0)	I(1)		
2	-1.48	-1.11	-1.36	1.82	3.42	%10	4.04	4.78		
3	-1.62	-1.15	-1.47	2.27	6.05	%5	4.94	5.73		
4	-1.55	-0.99	-1.37	2.04	6.32	%1	6.84	7.84		
5	-1.36	-0.70	-1.15	1.98	3.46	Narayan, 2005, case III, intercept and no trend, n=35, k=1				
6	-1.28	-0.52	-1.05	1.87	2.80	Alfa:	I(0)	I(1)		
7	-1.15	-0.29	-0.89	1.90	1.84	%10	4.22	5.05		
8	-1.26	-0.29	-0.98	1.62	1.10	%5	5.29	6.17		
9	-2.65	-1.57	-2.35	2.18	5.95	%1	7.87	8.96		

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Model 1 için tüm bilgi kriterleri en uygun gecikme uzunluğunun 9 olduğunu göstermektedir. 9 gecikmeli model için hesaplanan F istatistiği (5.95) Pesaran vd. (2001)'nin .05 ve .10 yanılma düzeylerine ait I(1) kritik değerlerinden (4.78 ve 5.73) büyüktür. Ayrıca hesaplanan F istatistiği Narayan (2005)'in .10 yanılma düzeyine ait I(1) kritik değerinden (5.05) büyüktür. Böylelikle eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ima eden yokluk hipotezi red edilebilir. Model 1 için bir eşbütünleşme

ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Model 2 için AIC ve HQ bilgi kriterleri en uygun gecikmenin 9 olduğunu göstermektedir. Bu kriterlere göre uygun gecikme 9 olarak alınırsa F test istatistiği değeri 2.82, tüm yanılma düzeylerinde bütün alt sınır kritik değerleri I(0)'dan küçük olduğundan eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Ancak SIC bilgi kriterine göre en uygun gecikme 3 olmaktadır. Buna karşı gelen F test istatistiği 6.11, Pesaran vd. (2001)'nin .05 ve .10 yanılma düzeylerine ait I(1) kritik değerlerinden (4.78 ve 5.73); Narayan (2005)'in .10 yanılma düzeyine ait I(1) kritik değerinden (5.05) büyüktür. Böylelikle Model 2 için SIC bilgi kriterine göre yapılan sınır testi yaklaşımıyla bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir. Model 3 için de tüm bilgi kriterleri en uygun gecikmeyi 9 olarak belirlemiş ve F istatistiği 5.95 olarak elde edilmiştir. Bu değer de Pesaran vd. (2001)'nin .05 ve .10 yanılma düzeylerine ait I(1) kritik değerlerinden (4.78 ve 5.73); Narayan (2005)'in .10 yanılma düzeyine ait I(1) kritik değerinden (5.05) büyük olduğu için Model 3'de de bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Uygun gecikme uzunluklarıyla karar verilen tüm modeller için DW istatistikleri (1.70:2.30) aralığında olduğundan modellerde her hangi bir otokorelasyon sorununun olmadığı kabul edilmiştir.

Tablo 3: Model 1 için kriterine göre seçilen ARDL(5, 4) tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: LKH _t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
LKH _{t-1}	0.6401*	0.229	2.79	0.014
LKH _{t-2}	0.1052	0.283	0.37	0.716
LKH _{t-3}	-0.1693	0.299	-0.57	0.581
LKH _{t-4}	-0.4068	0.239	-1.69	0.110
LKH _{t-5}	-0.0938	0.061	-1.53	0.147
LGSYH _t	1.0976**	0.079	13.89	0.000
LGSYH _{t-1}	-0.6258*	0.263	-2.38	0.031
LGSYH _{t-2}	-0.0789	0.306	-0.26	0.801
LGSYH _{t-3}	0.1992	0.320	0.62	0.544
LGSYH _{t-4}	0.3994	0.244	1.64	0.122
Sabit	-2.5979**	0.869	-2.99	0.009

$\bar{R}^2 = 0.99$, $F_{10, 15} = 4111.6$ (P=0.000), denklemin st. hatası=0.097.
Serisel korelasyon için Lagrange çarpanları testine göre $\chi_1^2 = 0.38$, P=0.536.
Fonksiyonel form için Ramsey's RESET testine göre $\chi_1^2 = 0.61$, P=0.436.
Kalıntıların Normallik testine göre $\chi_1^2 = 0.38$, P=0.827.
Değişen varyans testine göre $\chi_1^2 = 1.01$, P=0.314.

*: .05, **: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 1, 2 ve 3 için Eşitlik 15'de verilen ARDL modelinin tahmin sürecinde ARDL parametreleri; Model 1 ve 2 için p=5 ve q=4; Model 3 için p=9 ve q=0 olarak elde edilmişlerdir. Bu parametreler belirlenirken p ve q'nun maksimum değeri, olası en büyük değer olan 9 olarak alınmıştır. Olası

modeller içinde en uygun p ve q değeri belirlenirken AIC, SIC, HQ ve $\bar{R}^2$

istatistiklerinden yararlanılmıştır. AIC, SIC ve HQ bilgi kriterlerine göre belirlenen ARDL modellerinde model spesifikasyon (fonksiyonel form) hatası, kalıntıların normal dağılmaması, serisel korelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşıldığından model seçimi $\bar{R}^2$ istatistiğine göre yapılmıştır. Tablo 3'de Model 1 için ARDL(5, 4) tahmin sonuçları görülmektedir. Bu modelde bağımlı değişken LKH ve bağımsız değişken LGSYH'dir. Tahmin edilen modelin anlamlı olduğu ($F=4111.6$, $P=0.000<.01$), düzeltilmiş belirtme katsayısının yüksek olduğu ($\bar{R}^2 = 0.99$) görülmektedir. Ayrıca modelde; serisel korelasyon, kalıntıların normal dağılmaması, değişen varyans ve model spesifikasyon hatasının olmadığı görülmektedir. Modelde reel gayri safi yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Model 1 için uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 4'de görülmektedir. Reel gayri safi Yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır (katsayı=1.0732, $P=0.000<.01$). Buna göre reel gayri safi yurtiçi hasıladaki %1'lik artış reel kamu harcamalarını %1.0732 arttırmaktadır.

Tablo 4: Model 1 için ARDL(5, 4) uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: LKH _t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
LGSYH _t	1.0732*	0.007	144.97	0.000
Sabit	-2.8099*	0.142	-19.78	0.000

*: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 1 için Eşitlik 16'da gösterilen hata düzeltme modeli tahmin sonuçları (kısa dönem tahminleri) Tablo 5'da verilmiştir. Sonuçlara göre hata düzeltme katsayısı -0.9246 olarak elde edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıdır ($P=0.000<.01$). Hata düzeltme katsayısının bire yakın, negatif ve anlamlı olmasından dolayı; seriler arasında kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönem dengesine çok hızlı bir şekilde ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, reel gayri safi yurtiçi hasılanın reel kamu harcamaları üzerinde kısa dönemde de pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (katsayı=1.0976, $P=0.000<.01$).

Tablo 5: Model 1 için ARDL(5, 4) Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı değişken: ΔLKH_t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
ΔLKH_{t-1}	0.5646*	0.268	2.10	0.051
ΔLKH_{t-2}	0.6698**	0.282	2.38	0.030
ΔLKH_{t-3}	0.5005*	0.252	1.99	0.064
ΔLKH_{t-4}	0.0938	0.061	1.53	0.146
$\Delta LGSYH_t$	1.0976***	0.079	13.89	0.000
$\Delta LGSYH_{t-1}$	-0.5196*	0.259	-2.00	0.062
$\Delta LGSYH_{t-2}$	-0.5986**	0.275	-2.17	0.045
$\Delta LGSYH_{t-3}$	-0.3993	0.244	-1.64	0.121
$\Delta Sabit_t$	-2.5979***	0.869	-2.99	0.009
ECM _{t-1}	-0.9246***	0.288	-3.20	0.006

$\bar{R}^2=0.94$, DW=2.06.

*, .10, **, .05 ve ***, .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'de Model 2 için ARDL(5, 4) tahmin sonuçları görülmektedir. Bu modelde bağımlı değişken LKH ve bağımsız değişken LKGSYH'dir. Tahmin edilen modelin anlamlı olduğu (F=4145.7, P=0.000<.01), düzeltilmiş belirtme katsayısının yüksek olduğu ($\bar{R}^2 = 0.99$) görülmektedir. Ayrıca modelde; serisel korelasyon, kalıntıların normal dağılmaması, değişen varyans ve model spesifikasyon hatasının olmadığı görülmektedir. Modelde reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 6: Model 2 için kriterine göre seçilen ARDL(5, 4) tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: LKH _t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
LKH _{t-1}	0.6998***	0.229	3.04	0.008
LKH _{t-2}	0.0593	0.293	0.20	0.842
LKH _{t-3}	-0.1197	0.309	-0.38	0.705
LKH _{t-4}	-0.4436*	0.246	-1.79	0.093
LKH _{t-5}	-0.0817	0.059	-1.36	0.193
LKGSYH _t	1.0957***	0.079	13.77	0.000
LKGSYH _{t-1}	-0.6858**	0.265	-2.57	0.021
LKGSYH _{t-2}	-0.0307	0.319	-0.09	0.925
LKGSYH _{t-3}	0.1499	0.332	0.45	0.658
LKGSYH _{t-4}	0.4470*	0.253	1.76	0.098
Sabit	7.9605***	2.558	3.11	0.007

$\bar{R}^2 = 0.99$, F_{10, 15}=4145.7 (P=0.000), denklemin st. hatası=0.097.

Serisel korelasyon için Lagrange çarpanları testine göre $\chi^2_1=0.11$, P=0.730.

Fonksiyonel form için Ramsey's RESET testine göre $\chi^2_1=1.37$, P=0.242.

Kalıntıların Normallik testine göre $\chi^2_2=0.38$, P=0.825.

Değişen varyans testine göre $\chi^2_1=0.20$, P=0.649.

*, .05, **, .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 2 için uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 7'de görülmektedir. Reel kişi başı gayri safi Yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır (katsayı=1.1018, P=0.000<.01). Buna göre reel kişi başı gayri safi

yurtiçi hasıladaki %1'lik artış reel kamu harcamalarını %1.1018 arttırmaktadır.

Tablo 7: Model 2 için ARDL(5, 4) uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: LKH _t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
LKGSYH _t	1.1018*	0.008	137.08	0.000
Sabit	8.9848*	0.077	115.93	0.000

*: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 2 için hata düzeltme modeli tahmin sonuçları (kısa dönem tahminleri) Tablo 8'da verilmiştir. Sonuçlara göre hata düzeltme katsayısı -0.8859 olarak elde edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıdır ($P=0.000<.01$). Hata düzeltme katsayısının bire yakın, negatif ve anlamlı olmasından dolayı; seriler arasında kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönem dengesine çok hızlı bir şekilde ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın reel kamu harcamaları üzerinde kısa dönemde de pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (katsayı=1.0957, $P=0.000<.01$).

Tablo 8: Model 2 için ARDL(5, 4) Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı değişken: Δ LKH _t	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
Δ LKH _{t-1}	0.5858**	0.272	2.14	0.047
Δ LKH _{t-2}	0.6451**	0.290	2.21	0.041
Δ LKH _{t-3}	0.5253*	0.257	2.04	0.058
Δ LKH _{t-4}	0.0817	0.059	1.36	0.192
Δ LKGSYH _t	1.0957***	0.079	13.77	0.000
Δ LKGSYH _{t-1}	-0.5663*	0.267	-2.12	0.050
Δ LKGSYH _{t-2}	-0.5970*	0.288	-2.06	0.055
Δ LKGSYH _{t-3}	-0.4470*	0.253	-1.76	0.097
Δ Sabit _t	7.9605***	2.558	3.11	0.007
ECM _{t-1}	-0.8859***	0.287	-3.08	0.007
$\bar{R}^2=0.94, DW=2.00.$				

*: .10, **: .05 ve ***: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 9'da Model 3 için ARDL(9, 0) tahmin sonuçları görülmektedir. Bu modelde bağımlı değişken L(KH/GSYH) ve bağımsız değişken LGSYH'dir. Tahmin edilen modelin anlamlı olduğu ($F=17.70$, $P=0.000<.01$), düzeltilmiş belirtme katsayısının yüksek olduğu ($\bar{R}^2 = 0.87$) görülmektedir. Ayrıca modelde; serisel korelasyon, kalıntıların normal dağılmaması, değişen varyans ve model spesifikasyon hatasının olmadığı görülmektedir. Modelde reel gayri safi yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 9: Model 3 için kriterine göre seçilen ARDL(9, 0) tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: $L(KH/GSYH)_t$	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
$L(KH/GSYH)_{t-1}$	0.7838***	0.222	3.51	0.003
$L(KH/GSYH)_{t-2}$	0.0398	0.289	0.13	0.892
$L(KH/GSYH)_{t-3}$	-0.0665	0.281	-0.23	0.816
$L(KH/GSYH)_{t-4}$	-0.4924	0.283	-1.73	0.103
$L(KH/GSYH)_{t-5}$	0.0170	0.284	0.05	0.953
$L(KH/GSYH)_{t-6}$	0.2186	0.288	0.75	0.460
$L(KH/GSYH)_{t-7}$	-0.1734	0.250	-0.69	0.500
$L(KH/GSYH)_{t-8}$	0.1922	0.248	0.77	0.452
$L(KH/GSYH)_{t-9}$	-0.3512*	0.172	-2.03	0.060
$LGSYH_t$	0.0531*	0.025	2.07	0.056
Sabit	-2.1152**	0.927	-2.28	0.038

$\bar{R}^2 = 0.87$, $F_{10, 15} = 17.70$ ($P=0.000$), denklemin st. hatası=0.096.

Serisel korelasyon için Lagrange çarpanları testine göre $\chi^2_1 = 0.13$, $P=0.715$.

Fonksiyonel form için Ramsey's RESET testine göre $\chi^2_1 = 0.18$, $P=0.664$.

Kalıntıların Normallik testine göre $\chi^2_2 = 0.19$, $P=0.905$.

Değişen varyans testine göre $\chi^2_1 = 0.99$, $P=0.318$.

*, .10, **, .05 ve ***, .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 3 için uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 10'de görülmektedir. Reel gayri safi Yurtiçi hasılanın katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır (katsayı=0.0369, $P=0.000 < .01$). Buna göre reel gayri safi yurtiçi hasıladaki %1'lik artış KH/GSYH oranını %0.0639 arttırmaktadır.

Tablo 10: Model 3 için ARDL(9, 0) uzun dönem tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: $L(KH/GSYH)_t$	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
$LGSYH_t$	0.0639*	0.008	7.96	0.000
Sabit	-2.5422*	0.134	-18.87	0.000

*, .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Model 3 için hata düzeltme modeli tahmin sonuçları (kısa dönem tahminleri) Tablo 11'de verilmiştir. Sonuçlara göre hata düzeltme katsayısı -0.832 olarak elde edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıdır ($P=0.026 < .05$). Hata düzeltme katsayısının bire yakın, negatif ve anlamlı olmasından dolayı; seriler arasında kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönem dengesine çok hızlı bir şekilde ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, reel gayri safi yurtiçi hasılanın KH/GSYH oranı üzerinde kısa dönemde de pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (katsayı=0.0531, $P=0.056 < .10$).

Tablo 11: Model 3 için ARDL(9, 0) Hata Düzeltme Modeli

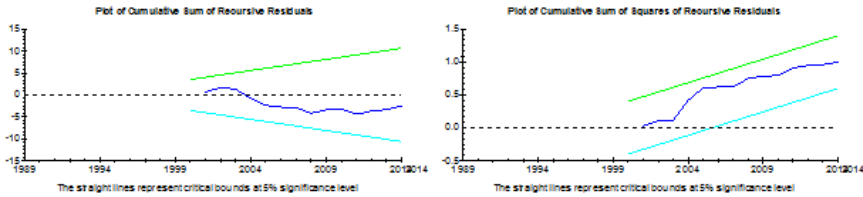
Bağımlı değişken: $\Delta L(KH/GSYH)_t$	Katsayı	St. Hata	t	P-değeri
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-1}$	0.6159*	0.325	1.89	0.078
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-2}$	0.6558*	0.328	1.99	0.065
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-3}$	0.5892**	0.270	2.17	0.046
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-4}$	0.0968	0.231	0.41	0.681
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-5}$	0.1138	0.225	0.50	0.621
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-6}$	0.3324	0.235	1.41	0.178
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-7}$	0.1590	0.194	0.81	0.427
$\Delta L(KH/GSYH)_{t-8}$	0.3512*	0.172	2.03	0.060
$\Delta LGSYH_t$	0.0531*	0.025	2.07	0.056
$\Delta Sabit_t$	-2.1152**	0.927	-2.28	0.038
ECM_{t-1}	-0.8320**	0.337	-2.46	0.026

$\bar{R}^2=0.14, DW=2.04.$

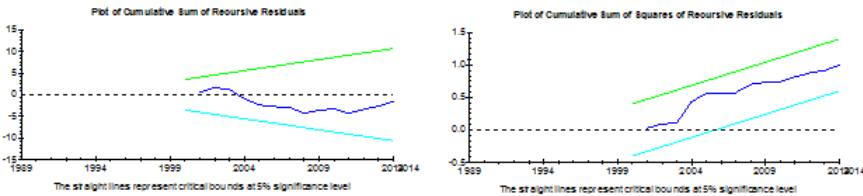
*, .10, **, .05 ve ***: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Tahmin edilen her bir modele ait CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri Şekil 1, 2 ve 3'de görülmektedir. Tüm grafiklerde istatistikler güven aralıklarının içerisinde kaldığından tahmin edilen parametrelerin kararlı olduğu görülmektedir.

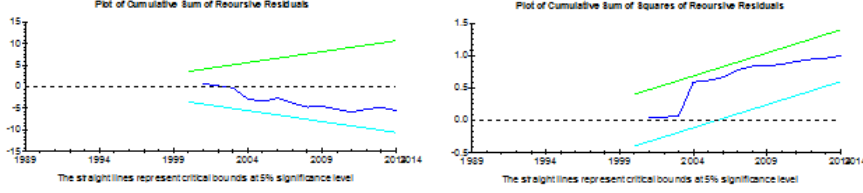
Şekil 1: Model 1 için CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri

Şekil 2: Model 2 için CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri

Şekil 3: Model 3 için CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Devletin ekonomik faaliyette bulunmasının boyutlarını gösteren KH ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan ve Wagner tarafından 1883 yılında ileri sürülen yaklaşım, literatürde Wagner Yasası (Hipotezi) olarak bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomilerin gelişme sürecinde kamu kesiminin faaliyetlerinde bir artış yaşanmakta ve bunun sonucu olarak KH'nda artış gerçekleşmektedir. Özelleştirmelerin yapıldığı ve serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu dönemlerde bile devletin faaliyetlerindeki artışa bağlı olarak KH artmaya devam etmekte, teknolojik gelişme, kentleşme ve sanayileşme gibi süreçler KH'nın artışının başlıca nedeni olarak görülmektedir.

KH'da meydana gelen sürekli artışı açıklamaya çalışan, Wagner hipotezi dışında başka yaklaşımlar da vardır. Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi, Aşırı genişleme hipotezi, Mali demokrasi modeli, politikacı ve seçmenlerin davranış biçimlerini ele alan politik iktisat modelleri ve bürokrat davranışlarını inceleyen modeller bunlardan bazılarıdır.

Wagner hipotezini çeşitli ülke verileri kullanarak test eden çalışmalarda kullanılan temelde 6 model bulunmaktadır. Bu modellerde KH bağımlı ve GSYH bağımsız değişken olarak yer almaktadır.

Zaman serileri arasında uzun dönem denge ilişkisini tahmin etmek için eşbütünleşme teknikleri kullanılmaktadır. Eşbütünleşme yöntemlerinin ortak özelliği serilerin aynı dereceden tümleşik olma gerekliliğinin yanı sıra büyük örneklerde tutarlı sonuçlar vermesidir. Son yıllarda geliştirilmiş olan sınır testi olarak da bilinen otoregresif dağıtılmış gecikmeli eşbütünleşme yöntemi, bağımsız değişkenlerin düzeyde durağan ya da birinci dereceden tümleşik olmalarına izin verirken, küçük örneklerde de tutarlı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

1980-2014 dönemine ilişkin Türkiye verileri kullanılarak yapılan testlerde modeller için farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Modellerden KH/GSYH (Model 4) oranı ile kişi başına GSYH arasında ve kişi başına KH ile kişi başına GSYH (Model 5) arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Dolayısıyla ülke nüfusundaki gelişmelerinde dikkate alındığı bu iki modelin test sonuçları, Wagner hipotezinin Türkiye için incelenen dönemde geçerli olup olmayacağı konusunda karar verilmesine olanak vermemektedir.

Buna karşın diğer üç modelde Wagner Yasası'nı doğrulayan sonuçlara ulaşılmıştır. Test sonuçları Model 1'de kısa ve uzun dönemde anlamlı sonuç vermektedir. Buna göre GSYH artışı, KH artışına neden olmaktadır. Başka bir deyişle Wagner Yasası geçerlidir. Benzer şekilde, Model 2 de kısa ve uzun dönemde anlamlı sonuç vermektedir. Kişi başına GSYH, KH artışına yol açmaktadır. Bu model için de Wagner Yasası geçerlidir. Son olarak Model 3 kısa ve uzun dönemde anlamlı sonuç vermektedir GSYH artışı, KH/GSYH artışına neden olmaktadır.

Yukarıda, Wagner Yasası'nın gelişmekte olan ekonomilerde, devletin mevcut faaliyetlerinde bir artışın olacağı ve yeni sorumluluklar üstleneceği, bu nedenle daha fazla kamu harcaması yapmasının kaçınılmaz olduğu üzerinde durulmuş, ekonomik gelişmenin göstergesi olarak da GSYH artışından söz edilmişti. Yapılan testlerde anlamlı sonuçlar veren üç modele göre, Türkiye'de 1980-2014 döneminde ekonomik büyümeye bağlı olarak kamu harcamalarının da arttığı görülmüştür. Bu durum kamu harcamalarındaki artışın GSYH artışının bir sonucu olduğunu göstermektedir. Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan dışa açık büyüme modelinin bir önceki dönemden açık bir farklılık gösterdiği bilinmektedir. Elde edilen sonuçlar büyümenin kamu harcamalarından kaynaklanmadığını, büyümeden kamu harcamalarına doğru bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Nitekim 1980 sonrasında dışa açık büyüme modelinin uygulandığı dönemde Wagner Yasasının geçerli olması, kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılmadığı anlamına gelmektedir. Bunun, 1980 sonrasında devletin kamu harcamalarının artırılmamasına dayanan devletin küçültülmesi genel politikaları ile tutarlı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abizadeh, S., & Gray, J. (1985). Wagner's Law: A Flooded Time-Series, Cross-Section Comparison. *National Tax Journal*, 38, 209-238.
- Anwar, M.S., & Stophan, D., & Sampath, R.K., (1996). Causality Between Government Expenditures and Economic Growth: An Examination Using Cointegration Techniques', *Public Finance*, Vol 51(2), 166-184.
- Arısoy, İ. (2005). Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, (2), 63-80.

- Aytaç, D., & Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkileri mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, Temmuz-Aralık, 130-152.
- Bağdigen, M., & Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(5), 1-17.
- Başar, S. A., & Temurlenk, H., & Sinan, M. & Polat, Ö. (2009). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Brown R.L., & Durbin, J., & Evans J.M. (1975). Techniques For Testing The Constancy Of Regression Relations Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149-163.
- Cameron, D. R. (1978). The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis. *The American Political Science Review*, 72, 1243-1261.
- Carr, J. L. (1989). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time – Series Data: Comment. *The American Economic Review*, 7(1):267-271.
- Chang, T. (2000). An econometric test of Wagner's law for six countries based on cointegration and error-correction modelling techniques, *Applied Economics*, 34, 1157-1169.
- Çavuşoğlu, T. A. (2005). Testing the Validity of Wagner's Law in Turkey: The Bounds Testing Approach, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 74-88.
- Demirbaş, S. (1999). *Cointegration analysis-causality testing and Wagner's law: the case of Turkey, 1950-1990*. Discussion Papers in Economics from Department of Economics, 99/3, University of Leicester. İngiltere.
- Dickey D.A., & Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Engle, R., & Granger, C. (1987). Cointegration And Error Correction Representation: Estimation And Testing. *Econometrica*, 55:251-276.
- Es, M., & Ateş, H. (2004). Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 74-78.
- Friedman, M. (1953). *Essays in Positive Economics*, The University of Chicago Economic Press, Chicago.
- Goffman, I.J., & Mahar, D.J. (1971). The Growth of Public Expenditures in Selected Developing Nations: Six Caribbean Countries 1940-1965. *Public Finance*, 26(1), 57-73.
- Grenade, K., & Wright, A. (2014). Public Spending Selected Caribbean Countries: Testing Wagner's Law and Racthet Hypothesis. *Public Finance Review*, 42(4), 487-510.

- Gupta, S., (1967). Public Expenditure and Economic Growth: A Time-Series Analysis. *Public Finance*, 22, 423-466.
- Gül, E. & Yavuz, H. (2011). Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008, *Maliye Dergisi*, 160,72-85.
- Günaydin, I., (2000). Türkiye İçin Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi. *İktisat İşletme ve Finans*,175, 70-86.
- Halıcıoğlu, F., (2003). Testing Wagner’s Law for Turkey, 1960-2000. *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(2), 129-140.
- Henrekson, M., (1993). Wagner’s Law-A Spurious Relationship?. *Public Finance*, 48(2), 406-415.
- Johansen, S. & Juselius K. (1990). Maximum Likelihood Estimation And Inference On Cointegration With Application To The Demand For Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. (1996). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford University Press, Oxford.
- Kabaklarlı, E. & Er, H.P. (2014). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisinin Sınır Testi Yaklaşımı İle Analizi, *Maliye Dergisi*, Sayı 166, 268-285.
- Kelly, T. (1997). Public Expenditures and Growth. *The Journal of Development Studies*, 34(1), 60-84.
- Kolluri, B.R., & Panik, M. J., & Wahab, M. S. (2000). Government expenditure and economic growth: evidence from G7 countries. *Applied Economics*, 32(8), 1059-1068.
- Kwiatkowski, D., & Phillips, P.C., & Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis Of Stationary Against The Alternative Of A Unit Root. *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Lamartina, S., & Zaghini, A. (2010). Increasing Public Expenditure: Wagner’s Law in OECD Countries. *German Economic Review*, 12(2), 149-164.
- Landau, D. (1986a). Government And Economic Growth In Less Developed Countries: An Empirical Study For 1960-1980. *Economic Development And Cultural Change*, October 35, 35-75.
- Landau, D. (1986b). Government Expenditure and Economic Growth: A Cross- Country Study. *Southern Economic Journal*, 49, 783-792.
- Lin, S. (1994). Government Spending and Economic Growth. *Applied Economics*, 26.
- Mackinnon, J.G. (1991). Critical value for cointegration tests. Engel, R.F., & Granger, C.W. (Ed.), *Long Run Relationships: Readings in Cointegration* in (pp. 267–287), Oxford: Oxford University Press.
- Mann, A. (1980). Wagner’s Law: An Econometric Test for Mexico. *National Tax Journal*, 33, 2.

- Menyah, Kojo., & Yemane, W. R. (2012). Wagner's Law Revisited: A Note From South Africa" *South African Journal of Economics*, 80(2): 200-208.
- Michas, N.A. (1975). Wagner's Law of Public Expenditures: What's the Appropriate Measurement for a Valid Test?. *Public Finance*, 30, (1), 77-85.
- Musgrave, R.A. (1969). *Fiscal Systems*, New Heaven:Yale University Press.
- Narayan, P.K. (2005). The Saving And Investment Nexus For China: Evidence From Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37, 1979–1990.
- Oktayer, N. (2011). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi:1950-2009. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 261-282.
- Peacock, A., & Wiseman, J. (1967). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Allen and Unwin, London.
- Pesaran, M.H., & Shin Y., & Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Phillips P., & Hansen, B. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) process. *Review of Economic Studies*, 57, 99–125.
- Pryor, F.L. (1968). *Public Expenditure in Communist and Capitalist Nations*, Londra: George Allen and Unwin.
- Ram, R. (1986a). Comparing Evidence on Wagner's Hypothesis from Conventional and "Real" Data. *Economic Letters*, 20, 259-262.
- Ram, R. (1986b). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-section and Time-series Data. *The American Economic Review*,76(1), 191-203.
- Ram, R. (1987). Wagner's Hypothesis in Time-Series and Cross-Section Perspectives: Evidence from "Real" Data for 115 Countries. *The Review of Economics and Statistics*, 69, 194-204.
- Rao, V.V. B. (1989). Government Size and economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time-series Data:Command. *American Economic Review*, 79(1), 272-80.
- Sakthivel, P. & Yedav, I.S. (2007). Causality Between Public Expenditure and National Income in India: A Reexamination', *The Icfai Journal of Public Finance*, Issue 4,36-51.
- Sarı, R. (2003). Kamu harcamalarının dünyada ve Türkiye'deki gelişimi ve Türkiye'de ulusal gelir ile ilişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 209, 25-38.
- Selen, U., & Eryiğit, K. (2009).Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?. *Maliye Dergisi*, Sayı 156, 177-198.

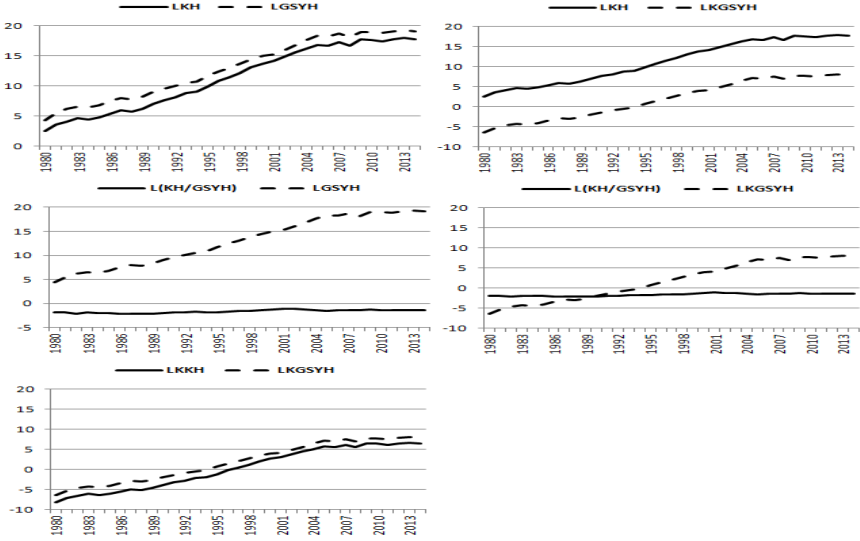
- Singh, B., & Sahni, B.S. (1984b). On The Causal Directions Between Income And Government expenditure In Canada. *Public Finance*, 39(3), 359-393.
- Singh, B. & Sahni, B.S. (1984a). Causality Between Public Expenditure And national Income. *The Review of Economics and Statistics*, 66, 630-644.
- Şahin, M. & Özenç, Ç. (2007). Kamu Harcamaları İle Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkileri, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (5:2), 199-225.
- Taşseven, Ö. (2011). The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-2006. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (2), 304-316.
- Terzi, H. (1998). Kamu Harcamaları ile Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *İktisat, İşletme ve Finans*, 13, 67-78.
- Tobin, D., (2005). Economic Liberalisation, the Changing Role of the State and "Wagner's Law": China's Development Experience Since 1978. *World Development*, 33.
- Tuna, K. (2014). Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Test Edilmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(3), 54-57.
- Ulutürk, S. (1998). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ulutürk, S. (2001). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 1,131-139.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)'. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 19, 151-172.
- Wagner, A. (1964). Three Extracts on Public Finance. Musgrave, R., & Peacock, A., (Ed.), *Classics in the Theory of Public Finance* in (pp.8-17) London: Macmillan.
- Wahab, M. (2004). Economic growth and government expenditure: evidence from a new test specification, *Applied Economics*, 36, 2125-2135.
- Yamak, N. , & Küçükale, Y. (1997). Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 131, 5-14.
- Yıldırım, R. (1994). Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla İle Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 25-40.
- Yüksel, C., & Songur, M. (2011). Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*,161: 365-380.

Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Test Edilmesi: 1980-2014 Döneminin...

EK-1: Değişkenlerin 1980-2014 dönemi için bazı betimsel istatistikleri, TL

	KH	KKH	GSYH	KGSYH	KH/GSYH
N	35	35	35	35	35
Ortalama	12.013.814,13	163,2415	46.969.870,78	638,464	0,207
Medyan	98.730,89	1,6032	475.395,89	7,719	0,207
St. Sapma	19.801.313,99	263,9803	76.614.575,64	1.022,135	0,064
Minimum	13,02	0,0003	79,81	0,002	0,121
Maksimum	66.162.813,61	862,9797	254.017.704,70	3.313,222	0,335

EK-2: Herbir modeldeki serilerin birlikte zaman yolu grafikleri

TÜRKİYE VE ORTA GELİR TUZAĞI: EĞİTİMİN ÖNEMİ

TURKEY AND MIDDLE INCOME TRAP: IMPORTANCE OF EDUCATION

Güzin BAYAR*

Received: 03.05.2016, Accepted: 10.11.2016, Published: 31.12.2016

ÖZ

Türkiye, üst orta gelir grubunda, henüz orta gelir tuzağında olmayan ancak yakın zamanda orta gelir tuzağına düşme riski altında olan bir ülkedir. Bir ülkenin yüksek gelir seviyesine çıkabilmesi günümüz dünyasında üretiminin katma değerini artırabilmesinden, teknoloji seviyesini yükseltebilmesinden ve uluslararası piyasalarda yüksek teknoloji ve katma değerli, bilgi yoğun mallarda rekabet gücü kazanabilmesinden geçmektedir. Bunların hepsinin başarılmasının anahtarı, üretim sürecinin en önemli girdisi insan kaynaklarıdır. İnsan kaynaklarının beceri seviyesi geliştirilmeden kalkınmış ülke olmak mümkün değildir. Bu makalede Türkiye'nin insan kaynaklarının eğitimi orta gelir tuzağı perspektifinden ele alınmış ve orta gelir tuzağına düşmüş ve tuzaktan kurtulmuş ülkelerin durumu ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Orta Gelir Tuzağı, Eğitim, Kalkınma, Türkiye, Beceri*

JEL Sınıflandırması: *I25, O15*

ABSTRACT

Turkey is an upper-middle income country which is not yet in middle income trap but under the risk of falling into it in near future. In today's world, if a country will reach to high income level, it must increase value added of its production and gain competitive advantage in high technology, high value added, information intensive products. All of these can only be achieved with human resources, which is the most important input of production. It is not possible to be a developed country without improving skill level of human resources. In this article, Turkey's education system is analysed from the perspective of middle income trap and compared with the countries which fell into middle income trap and which did not.

Key Words: *Middle Income Trap, Education, Development, Turkey, Skills*

JEL Classification: *I25, O15*

---

* University of Illinois at Urbana-Champaign-misafir öğretim üyesi- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Dış Ticaret Uzmanı Doç. Dr.
guzinbayar@yahoo.com

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme kalkınmanın anahtarı, ekonomi politikasının temel hedeflerindedir. Bazı ülkeler hızla büyür, vatandaşlarına daha iyi yaşam şartları ve refah sağlarken, bazı ülkelerin on yıllarca büyümeyi başaramaması, fakirlikten kurtulamaması ekonomi literatürünün en çok ilgisini çeken konulardan biri olmuştur.

Özellikle fakir ülkelerin kalkınamama sebepleri üzerinde uzun yıllardan beri çalışılmaktadır ancak orta gelirli ülkelerin durumu son döneme kadar daha az ilgi çekmekteydi. Uzun yıllar boyunca orta gelir seviyesinde kalmış, çeşitli sebeplerle yüksek gelirli ülkelerin seviyesine çıkamamış, bazı yıllar yüksek oranlarda büyüye de bunu sürdürememiş ülkelerin durumu son dönemde daha fazla dikkat çekmektedir. Bu konu üzerinde bir “orta gelir tuzağı” literatürü oluşmaktadır.

Orta gelir tuzağı, kavram olarak, ilk kez Gill ve Kharas (2007) tarafından tanımlanmıştır: “Orta gelirli ülkeler, tartışıldığı gibi, olgunlaşmış/eski sanayileri domine eden düşük ücret seviyeli fakir rakipleri ile hızlı teknolojik değişim geçiren sanayileri domine eden yenilikçi zengin ülkeler arasında sıkışmış durumdadırlar” (Gill ve Kharas, 2007, s.5).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin büyüme deneyimini orta gelir tuzağı perspektifinden ve eğitim boyutuyla incelemektir.

1.1. Orta Gelir Tuzağı

Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalama sürecine ilişkin ekonomi literatüründe farklı teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Neoklasik büyüme teorileri, sermayenin azalan marjinal verimliliği varsayımı altında, sermaye yoğun gelişmiş ülkelerde sermayenin getirisi düşerken, emek yoğun gelişmekte olan ülkelere sermayenin getirisinin daha fazla olacağını, bunun da gelişmiş ülkelere sermaye akımlarına yol açarak yakınsamayı sağlayacağını öngörür. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere sermayenin yüksek getirisi tasarrufları da artıracak ve bunların da yatırıma dönmesiyle büyüme hızlanacaktır.

Gerschenkron (1962), sonradan kalkınmakta olan ülkelerin “geri kalmışlığın avantajı”ndan yararlandığını söyler; bir şeyi icat etmeye çalışmak ile hazır geliştirilmiş olan teknolojileri kopyalamanın maliyeti çok farklıdır. Bu sebeple, kalkınmakta olan ülkelerin son teknolojileri edinerek aradaki teknoloji açığını hızla kapatması ve gelişmiş ülkelere daha hızlı büyümesi beklenir. Daha gerideki ülkeler daha hızlı yetişecektir; teknoloji açığı ne kadar fazlaysa sıçrama o kadar daha yüksek olacaktır (Abramovitz, 1986).

Ancak gerçek dünyada işler her zaman bu kadar yolunda gitmemektedir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle emek yoğun malların ucuz üreticileri olarak

dünya piyasalarına girerler; ancak belli bir gelir seviyesine geldiklerinde, emek maliyetleri artmaya başlar (çoğunlukla, tarımdan sanayiye iş gücü transferinin limitlerine ulaşması sebebiyle), ülke ucuz iş gücü avantajını kaybetmeye ve kendisinden sonra kalkınmaya başlayan düşük gelirli ülkelere emek yoğun mallarda maliyet avantajını kaptırmaya başlar. Bu aşamaya gelene kadar katma değeri yüksek malları üretmeye, kendisi teknoloji geliştirmeye başlayan ülkeler yüksek gelir seviyesine ulaşmayı başarabilir. Ancak ülke bu gerekli yapısal dönüşümü gerçekleştirememişse, emek yoğun mallarda kendinden fakir ülkelerle, teknoloji yoğun mallarda ise kalkınmış ülkelerle rekabet edememekte; düşük veya orta teknoloji, orta katma değerli malların üreticisi ve ihracatçısı olarak orta gelir tuzağına düşmektedir.

Eichengreen, Park ve Shin (2012) 1957-2007 dönemi için 41 kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeyi incelemektedir. Verinin tanımsal istatistikleri, ortalamada hızlı büyüme oranlarının kişi başına yurt içi gelir 16,740 dolara (2005 sabit uluslar arası satın alma gücü paritesi fiyatlarına göre) ulaştığında yavaşladığını (yıllık ortalama %5.6'den %2.1'e) göstermektedir. Eichengreen, Donghyun ve Kwanho (2013), Eichengreen vd. (2012)'nin çalışmasını 1957-2010 dönemine uzatmıştır. İlk analizden farklı olarak, yazarlar; biri 10,000-11,000 aralığında ve diğeri 15,000-16,000 dolar aralığında olmak üzere iki yavaşlama seviyesi bulmuşlardır. Bu, bazı ülkelerin iki yavaşlama dönemi yaşadığını göstermektedir; orta gelirli ülkeler daha yüksek oranda yavaşlama riski altındadır. Üstelik bu, muhtemelen ilk çalışmanın tahmin ettiği gelir seviyesine ulaşmadan epey önce gerçekleşebilir.

Felipe, Abdon ve Kumar (2012), satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış kişi başına milli gelir bazında (1990 sabit dolar değeri) dört gelir kategorisi tanımlar: i) düşük gelir: \$2000'in altı, ii) alt-orta gelir : \$2000-\$7250 arası, iii) üst-orta gelir: \$7250-11750 arası ve vi) yüksek gelir: \$11750 üzeri. Veriler üzerindeki tanımlayıcı istatistikler, medyanda, alt orta gelir grubundaki bir ülkenin üst orta gelir grubuna girmesinin 28 yıl aldığını, üst orta gelir grubundaki bir ülkenin ise yüksek gelirli ülkeler grubuna girmesinin yine medyanda 14 yıl aldığını göstermektedir. Felipe vd. (2012) gruplarında bu sürelerden fazla kalan ülkeleri orta gelir tuzağında olarak tanımlamaktadır. Felipe, Abdon ve Kumar (2012)'nin analizlerine göre, 2010 itibarıyla 52 orta gelirli ülkenin 35'i orta gelir tuzağında.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin büyüme deneyimini orta gelir tuzağı perspektifinden incelemektir. Eğitim çalışmanın ana ekseninde olacaktır. Felipe vd. (2012)'ye göre, Türkiye 2005 yılında üst orta gelir seviyesine ulaşmıştır ve eğer Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler grubuna girmesi bu tarihten itibaren 14 yıldan daha fazla sürerse orta gelir tuzağına düşecektir. Bu demektir ki, Türkiye henüz orta gelir tuzağında değildir ama eğer kalan 4 yılda

en az ortalama %6,3 büyüme hızını tutturamazsa¹ orta gelir tuzağına düşecektir.

Türkiye'nin orta gelir tuzağındaki bu durumunun kalkınma politikaları açısından incelenmesi çok önemlidir. Bir ülkenin büyümesini etkileyen onlarca faktör vardır. Konunun eğitimden sağlığa, sanayi alt yapısından ar-ge ve teknoloji geliştirmeye çok fazla boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı bu boyutlardan en önemlilerinden birinde, eğitimde, Türkiye'nin durumunu ortaya koymak ve politika önerileri geliştirmektir.

Türkiye'nin orta gelir tuzağı açısından durumu hakkındaki çalışmalar son dönemde artmaya başlamıştır. Bu konudaki en kapsamlı çalışmalar Yeldan, Taşçı, Voyvoda, Özsan (2012) ve Yeldan, Taşçı, Voyvoda, Özsan (2013) tarafından yapılmıştır. İlk kitap (Yeldan vd., 2012) orta gelir tuzağı literatürü hakkında bilgi verdikten sonra Türkiye ekonomisindeki bölgesel farklılıkları orta gelir tuzağı açısından incelemektedir. İkinci kitapta ise (Yeldan vd., 2013), her bir bölge için bölgenin yapısını ve dinamiklerini göz önünde bulunduran kalkınma politikaları ve orta gelir tuzağına düşmeme stratejileri geliştirilmiştir. Çalışmaların odak noktası üretim ve ihracattır. Birinci kitapta Türkiye'de eğitim alanındaki bölgesel farklılıklara ilişkin istatistikler de yorumlanmıştır.

Türkiye'yi orta gelir tuzağı açısından inceleyen bir diğer çalışma, Yılmaz (2015), Türkiye'yi tuzaktaki ve tuzaktan kurtulmuş ülkeler ile karşılaştırmakta ve iş gücünün eğitim seviyesinin ve ar-ge harcamalarının orta gelir tuzağından çıkıştaki önemine dikkat çekmektedir. Çaşkurlu ve Aslan (2014) orta gelir tuzağı perspektifinden Türkiye demiryolu sektörünü incelemiştir. Dalgıç, İyidoğan ve Balıkçıoğlu (2014), 56 orta gelirli ülke için 1990- 2013 dönemini kapsayan probit regresyon analizleri sonucunda beşeri sermayedeki ve teknolojideki iyileşmelerin, kurumsal kalitedeki artışların ve sağlıklı makro ekonomik ortamın orta gelir tuzağından çıkmayı kolaylaştıran faktörler olduğunu bulmuşlardır. Ay (2014) Türkiye'nin eğitim istatistiklerini orta gelir tuzağı açısından incelemiş ve Türkiye'nin eğitim göstergelerinin OECD ülkelerinininkinin epey gerisinde kaldığını göstermiştir. Tuncel (2014) Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulması için uygulaması gereken politikaları, tuzaktan kurtulmuş olan G. Kore ve Tayvan'ın inovasyon ve ar-ge politikaları örneğinde değerlendirmektedir. Etkin bir ar-ge ve inovasyon sisteminin kurulabilmesi için devletin aktif rol oynamasının gereğine dikkat çekmektedir. Kılıç (2015), Türkiye'nin orta gelir tuzağı açısından durumunu, bölgesel gelir farklılıklarının beşeri sermayelerinin eğitim ve verimlilik

---

¹Yaklaşık bir hesaplamayla : 1990 sabit doları ve satın alma gücü paritesi bazında, Türkiye'nin kişi başına GSYH'sı 2014 yılında 9200 dolardır, yüksek gelirli ülke olmak için aynı bazda 11750 ABD doları kişi başına milli gelire ulaşmalıdır. Bunu kalan dört yılda yakalaması için tutturması gereken ortalama büyüme oranı şöyle hesaplanır: $6.3\% = \{[(11750/9200)^{(1/4)}]-1\} * 100$

düzeyleri ile ilişkisi ve iç göç açısından incelemektedir. İnceleme sonuçları, Türkiye’de bazı bölgelerin çok iyi bir beşeri sermayeye sahip olmalarına rağmen bunun gerektiği ölçüde katma değer yaratamadıklarını, bunun büyük ölçüde söz konusu bölgelerdeki sermayenin nitelikli işgücünü istihdam edecek teknolojik gelişmeye sahip olmamalarından kaynaklandığını ve eğitilmiş insanların sıklıkla kendi bölgelerinde eğitimlerine uygun iş imkânına kavuşamadıklarından başka bölgelere göç ettiklerini göstermektedir.

Bu çalışmanın hedefi, orta gelir tuzağı açısından eğitimin önemi hakkında yapılmış çalışmaların kapsamlı bir literatür taramasını yapmak ve Türkiye’nin eğitim sisteminin bu bakış açısından nasıl görüldüğünü karşılaştırmalı istatistiklerle ortaya koymaktır. Türkiye’nin eğilmesi gereken çok önemli bir politika alanına dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla orta gelir tuzağında ve orta gelir tuzağından çıkmış çok sayıda ülkenin verileri ve politikaları incelenmiştir. Çalışmanın sonunda Türkiye’nin orta gelir tuzağına düşmemesi için uygulaması gereken eğitim politikaları hakkında, çeşitli ülkelerin tecrübelerinden örnekler verilerek öneriler yapılmaktadır. Türkiye’yi orta gelir tuzağı açısından eğitim boyutuyla inceleyen literatüre katkı olarak konu daha kapsamlı ele alınmakta, daha çok ülke örneğine, istatistikleriyle ve politikalarıyla yer verilmekte ve Türkiye için politika önerilerinde bulunmaktadır.

1.2. Orta Gelir Tuzağı ve Eğitim

Orta gelir tuzağı literatürü eğitimin önemine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Orta gelirli bir ülke, üretim yapısını katma değeri ve teknolojisi yüksek sektörlerle doğru dönüştürecekse, dünya piyasalarında rekabet gücü kazanacaksa, bunu çalışan insanları ile yapacaktır. Eğitim, insanları fakirlikten kurtarmanın, gelir dağılımını düzeltmenin hatta demokrasiyi geliştirmenin (bilgili vatandaş daha iyi tercihler yapacağından) en güçlü araçlarından biridir (Loser ve Sood, 2011).

Ülkeler orta gelir seviyesine ulaşana kadar genellikle düşük teknoloji malların ucuz iş gücü ile maliyet avantajıyla üreticileridir. Dünya piyasalarında rekabet güçleri ucuz fiyatlarına dayanır. Bunun için de ülkenin önceliği temel eğitimin yaygınlaştırılması olmalıdır. Temel eğitimle kazandırılan beceriler basit teknoloji ürünleri üretmek için yeterlidir. Ancak yüksek gelir seviyesine ulaşmak için bu yeterli değildir. Yüksek gelir seviyesine ulaşmak ileri teknoloji ürünlerde dünya piyasalarında rekabet gücü kazanmayı gerektirir ki, bunu yapacak insan kaynaklarının çok iyi kalitede, üretimin ihtiyaçlarına uygun yüksek öğrenim görmüş olması gerekir. İş gücünün yüksek teknolojiyi üretmek ve geliştirmek için ihtiyaç duyacağı beceriler de çok çeşitli olacaktır; ileri seviyede okuma, anlama, matematik, mantık yürütmenin yanında eleştirel düşünme ve yaratıcılık ihtiyaç duyulan beceriler olacaktır ve ülkenin eğitim

sisteminin geleceğin iş gücüne bu becerileri kazandırıyor olması gerekir. Burada devlete önemli rol düşmektedir.

Yüksek büyüme oranlarını sürdürebilmek sık rastlanan bir durum değildir. 1950 yılından bu yana sadece 13 ülke 25 yıl veya daha uzun süreyle, yılda %7 veya daha fazla büyüme hızını yakalamıştır (Botsvana; Brezilya; Hong Kong, Çin; Endonezya; Japonya; G. Kore; Malezya; Malta; Umman; Singapur; Tayvan ve Tayland) (Büyüme Komisyonu, 2008).

Eichengreen vd. (2013) ülkelerin büyüme yavaşlaması deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında nüfusun daha yüksek oranda orta ve yüksek öğrenim sahibi olduğu ülkelerde büyüme yavaşlamalarının daha düşük ihtimal olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, toplam okullaşma yılı anlamlı etkiye sahip değildir. Yazarlara göre, bu durum değer zincirinde düşük katma değerli sanayilerden yüksek katma değerli sanayilere geçişin daha yüksek eğitim becerileri istemesiyle açıklanabilir. Yazarlar ayrıca, ihracatının daha büyük oranı yüksek teknolojiye olan ülkelerde büyüme yavaşlamalarının daha düşük ihtimal olduğunu bulmuşlardır.

Lehman (2011) eğitimin önemini vurgulamaktadır; Doğu Asya ülkeleri eğitime büyük çaba göstermiş ve yatırım yapmışlardır; günümüzde dünyanın en iyi eğitilmiş iş gücüne sahiptir. Bunun kalkınma ve rakabet gücü için önemi büyüktür. Çalışanların kompleks makineleri kullanabilmesi, kullanma kılavuzlarını anlaması, kalite çemberleri vs. uygulamalarla yönetime katılmaları, Doğu Asya ülkelerinin ucuz iş gücü avantajını kaybederken uluslararası değer zincirinin katma değeri yüksek kısımlarına geçebilmeleri, yüksek teknolojiyi kullanabilmeleri ve geliştirebilmeleri eğitimle sağlanmıştır (Lehman, 2011).

Doğu Asya'nın aksine, pek çok Latin Amerika (LA) ülkesi orta gelir seviyelerinde sıkışıp kalmıştır. Uzun süreli istikrarlı büyümeyi pek çoğu başaramamıştır. Jankowska, Nagengast ve Perea (2012) Asya ve Latin Amerika (LA) ülkelerinin kalkınma tecrübelerini orta gelir tuzağı açısından karşılaştırmaktadır. Arjantin ve Venezuela 1950'de en zengin orta gelirli ülkeler iken, sonrasında geride kalmışlardır; 2009 yılında kişi başına milli gelirleri ABD'ninkinin sırasıyla %12'si ve %17'si seviyesindedir. Brezilya biraz ilerleme göstermiş, 1950-2009 arasında ABD'nin kişi başına milli gelirine oran olarak kişi başına milli gelirini %15'ten %24'e çıkarmıştır. Diğer taraftan, Şili, Kolombiya ve Meksika aynı dönemde marjinal ilerleme göstermiştir. LA ülkelerinin tersine, Asya ülkeleri ortalama ABD ile aralarındaki gelir farkını 1950-2009 döneminde %42 oranında düşürmüşlerdir. G. Kore ve Tayvan, başlangıçta Brezilya'dan daha düşük gelir seviyesine sahip oldukları halde, ABD ile aralarındaki gelir farkını sırasıyla 49 ve 68 yüzde puan düşürmeyi başarmışlardır (Jankowska vd., 2012).

Loser ve Sood (2011), LA'da fakir öğrencilerin okula daha geç başladığını, daha erken terk ettiğini, testlerden daha düşük puanlar aldığını belirtmektedir. Bölgede eğitim bakanlıkları çoğunlukla zayıftır; geniş eğitim sistemini yönetecek kapasitede değildir. Öğretmenlik mesleği en iyi ve zeki öğrencileri çekmemektedir; bunun sebepleri arasında eğitimin yetersizliği, prestijin düşüklüğü, ödüllendirme sisteminin beceriyi ödüllendirmemesi, yönetimin zayıflığı sıralanabilir (Loser ve Sood, 2011). Eğitim sistemini etkilemeye gücü olan orta ve üst gelir sınıfındaki aileler çocuklarını özel okullara göndermekte ve bu sebeple sistemin iyileştirilmesi için devletin üzerinde baskı unsuru olmamaktadır (Loser ve Sood, 2011).

Kalkınma açısından eğitimin yaygınlığının yanında kalitesi de çok önemlidir. Özellikle ülkelerin gelişmişlik seviyesi arttıkça o döneme kadar zaten yaygınlaşmış eğitimin kalitesinin artırılması ve yüksek öğrenime yoğunlaşılması gerekmektedir. Kanchoochat ve Intarakumnerd (2014) eğitimin rolünü vurgulayan literatürün “sebepe tuzağı”na düştüğünü belirtmektedir; literatür kişi bazında iyileşmeye katkıda bulunan faktörlerle millet seviyesinde iyileşmeye katkıda bulunan faktörleri karıştırmaktadır. Yazarlar, Filipinler örneğini vermektedirler; Filipinler’de okur-yazarlık oranı Doğu Asya ülkelerinin pek çoğunkinden 1994’e kadar daha yüksekti; yine de kalkınmada en başarısızlardan biri oldu. Bunun sebeplerinden biri muhtemelen eğitimle elde edilen bütün bilgilerin verimlilik artırıcı olmamasıdır. Eğitimin kalkınmaya katkısının olması için eğitimle elde edilen bilginin ulusal kalkınma stratejilerini destekliyor olması gerekir; eğitim, çalışanları teknolojik dönüşümü gerçekleştirecek becerilerle donatmalıdır.

Kanchoochat ve Intarakumnerd (2014) Singapur örneğini vermektedir; Singapur, eğitim sistemini 1981 yılında benimsediği ihracata yönelik sanayileşme stratejisi çerçevesinin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırmıştır. Sanayilerin spesifik ihtiyaçlarını hedeflemiş, mesleki eğitim enstitüleri ve politeknikler açmıştır. İş başında öğrenmeyi ve sürekli eğitimi teşvik için “Beceri Geliştirme Fonu” kurmuş ve firmalara bu fonu kullanarak çalışanlarını eğitmeleri için teşvikler vermiştir.

Tayvan’ın kalkınma hikâyesinde de eğitimin rolü büyüktür; ülkenin kültürü bilimi ve eğitimi destekleyen ve yücelten bir kültürdür. Tayvan’ın kalkınma hamlesinin başlangıcı 1950’lere dayanıyor olup, toplumda kalkınma ve ülkenin varlığını sürdürmek için bir hedef birliği oluşmuştur. Bu tarihten itibaren ülke eğitime önemli yatırımlar yapmıştır; sanayi sektörleri teknolojilerini sürekli şekilde yükselttikçe bu sektörlerin ihtiyacını karşılayacak teknik ve meslek liseleri kurulmuştur (Bayar, 2004). Tayvan’da eğitim sadece belli yaşlardaki bir çağ nüfusuna yönelik değildir; her yaşta, değişik meslek gruplarındaki kişiler sık sık eğitim almakta, mesleklerinde kendilerini geliştirmektedirler (Bayar, 2004). Eğitim seviyesi yüksek işgücüne sahip olması

Tayvan'ın yabancı yüksek teknoloji şirketlerce değer zincirlerinde çok tercih edilen bir ülke olmasına yol açmıştır (Bayar, 2004).

Yüksek gelir seviyesine ulaşmış ülkelerin tecrübelerine bakıldığında devletin eğitimde önemli rol oynadığı görülmektedir. Devlet, hangi sektörün ülkenin geleceği için önemli olabileceğini tek tek firmalardan daha iyi analiz edebilir ve bu bilgiyi herkese duyurabilir (Lin ve Treichel, 2012). Ayrıca, teknolojik yenilikler, sanayi ve ürün çeşitlendirmeleri, sermaye ve becerilerde değişiklikleri, yeni alt yapı ihtiyaçlarını ortaya çıkarır ki, bunların çoğu kamu malı niteliğindedir ve bireysel firmalarca sağlanamazlar. Mesela tarımsal üretimden basit sanayi üretimine, oradan da ileri sanayi üretimine geçmek, üretimin ve pazarın genişlemesini, dağıtım kanallarının geliştirilmesini, yol, ulaştırma ve enerji alt yapısının geliştirilmesini, iş gücünün eğitim ve beceri seviyesinin yükseltilmesini gerektirir ve bu bireysel firmaların halledebileceği şeyler değildir (Lin ve Treichel, 2012).

Lin ve Treichel (2012) Japonya'nın kalkınma deneyiminden iki önemli ders çıkarmaktadır : i) ülkelerin potansiyel karşılaştırmalı üstünlüğü statik değildir, aksine, dinamiktir, ülke faktör varlığını geliştirerek, zaman içinde sermaye yoğun sektörlerde rekabet gücüne sahip hale gelebilir, ii) öğrenmek önemlidir; sanayisini ilerletme yolunda Japonya kalkınmış ülkelerin üretim teknolojilerini taklit etmiştir ve kendi insan kaynaklarını ve üretim kapasitesini geliştirmiştir. Öğrenme ve taklit+yenilik ile kapasite geliştirme büyümenin ana unsurlarındandır.

Lin ve Treichel (2012)'e göre G. Kore de 1962'den itibaren sanayisini ilerletme yolunda "geri kalmışlığın avantajı"ndan faydalanmıştır; kendinden daha gelişmiş ülkelerin tecrübelerini taklit etmiştir. Öğrenme ve kapasite oluşturma, Japonya'da olduğu gibi Kore'nin de büyümesinde önemli rol oynamıştır. G. Kore, faktör donanımını değiştirmeyi başarmıştır; emek yoğun sanayilerin başarısı sermaye birikimine ve sermaye yoğun sanayilerin kurulmasına yol açmıştır (Lin ve Treichel, 2012). G. Kore, kalkınma sürecinin başlarında emek yoğun sanayileri kurduktan sonra, bu sanayilerin kullandığı ara mallarını da teknoloji transferi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve dünya pazarlarına hitap eden ölçekte fabrikaların kurulması ile üretmeye başlamış; ihracatın yerel katma değerini artırma yönünden önemli çaba sarf etmiştir. Devlet "insan gücü geliştirme planı" oluşturmuş, yeni sanayilerin ihtiyaç duyacağı insan gücünü yetiştirmek üzere teknik ve mesleki eğitimi geliştirmiş, Ar-Ge laboratuvarları kurmuştur (Lin ve Treichel, 2012).

Jankowska vd. (2012)'ye göre, LA ülkeleri Doğu Asya ülkelerine benzer kalkınma politikaları uygulamışlardır. İthal ikameci sanayileşme 1930'larda başlamış, 1950'lerde ve 1970'lerde makine sanayileri ile yoğunlaşmıştır. Ancak LA ülkelerinin politikalarının Doğu Asya ülkelerinkinden farkı zaman limitlerinin, performans kriterlerinin ve dış rekabetin olmamasıdır; bu sebeple

rant kollama davranışlarını beslemiştir. Jankowska vd. (2012)'ye göre, LA ülkelerinin yaptığı hatalardan biri sermaye yoğun sanayilere, hazır olmadan, gerekli becerilere sahip insan gücünü ona göre eğitmeden geçmiş olmasıdır. Kore, gelişmekte olan sanayi üretiminin çeşitlenmekte olan ihtiyaçlarına göre sürekli olarak eğitime yatırım yapmıştır. Kalkınma sürecinin başlangıcında ülke ilköğretime yatırım yapmış ve ülke çapına yaymıştır. 1970'lerde daha sermaye yoğun sanayilere geçerken, orta öğretim ve mesleki eğitime önem verilmiştir. 1980'lerden beri teknoloji yoğun sektörler geliştirilirken, yüksek öğretime yoğun yatırımlar yapılmış ve bilim ve mühendislik alanları için kotalar ve teşvikler getirilmiştir (Jankowska vd., 2012). Bir yandan yüksek teknolojlü sektörler de geliştiği için mezunlar iş bulabilmiş ve bu da öğrencilerin mühendislik ve fen bilimlerini seçmelerine ek bir teşvik unsuru olmuştur. Diğer taraftan, LA ülkeleri, 1980'lerde Kore ile benzer ortalama eğitim seviyelerinden başlamalarına rağmen, geride kalmışlardır; uluslararası PISA testleri, okuma ve matematikte LA öğrencilerinin Kore öğrencilerinin çok gerisinde puanlar aldığını göstermektedir (Jankowska vd., 2012).

Eğitim, orta gelir tuzağı literatürünün en çok vurguladığı faktörlerden biridir. İyi eğitilmiş, teknolojiyi kullanma ve üretme becerilerine sahip bir iş gücünün varlığı yüksek gelir seviyesine ulaşmayı başarmış ve orta gelir tuzağına düşmüş ülkeler arasındaki en önemli farklılığı oluşturmaktadır. Kalkınma süreci, ülkenin üretim alt yapısını daha düşük katma değerli sektörlerden daha yüksek katma değerli sektörlerle doğru dönüştürmeyi gerektir ki, bunu yapacak olan da iyi eğitilmiş iş gücüdür. Kalkınma sürecinin başındaki ülkeler genellikle kendilerinden önce kalkınan ülkelerin ürettikleri teknolojileri taklit ederek başlarlar; bunun için genellikle temel eğitimin yaygınlaştırılması yetmektedir. Zaman içinde yüksek gelir seviyesine ulaşabilmek için yenilik yapabilen, teknoloji üretebilen hale gelmek gerekir ki, bunun için gerekli olan iş gücünde yüksek öğretime sahip olanların oranının artırılması ve eğitimin kalitesinin artırılmasıdır. Eğitimin amacı günümüz dünyasının gerektirdiği okuma, anlama, matematik, eleştirel düşünebilme, yaratıcılık gibi becerilerin geliştirilmesi olmalıdır.

Eğitim, bir kamu malı niteliğindedir. Devlet müdahalesi olmazsa, özel sektör, topluma olan yayılma (spillover) etkilerini içselleştiremez ve eğitim yetersiz üretilen bir hizmet olarak kalır. Devlet, kalkınma önceliklerini gözeterek değişen üretim yapısının gerektirdiği insan kaynaklarını hazır hale getirmelidir. İstatistiklere bakıldığında Türkiye'nin henüz bunu pek de başarabildiği söylenemez.

2. İSTATİSTİKLERLE TÜRKİYE'DE GENÇLİK VE EĞİTİM

Türkiye genç nüfuslu bir ülkedir. Genç nüfusun (15-29 yaş) toplam nüfus içindeki oranı Türkiye'de %24,8 iken, AB (28) ülkelerinde bu oran %17,7'dir; İtalya'da bu oran %15,3'e, İspanya'da %15,6'ya kadar düşmektedir.

Genç nüfusu sebebiyle Türkiye'de çalışma çağındaki nüfus hızla artmaktadır. 2010-2014 yılları arasında işgücüne her yıl ortalama 1 milyon kişi eklenmektedir. Bu, Türkiye'nin hem zorluğu, hem fırsattır. Bu insanlara verimli alanlarda iş bulunabilmesi halinde kalkınma için büyük bir ivme ortaya çıkabileceği gibi, yeterli eğitim ve iş imkânları sağlanamaması halinde işsizliğe ve sosyal sorunlara yol açacaktır.

Çalışma çağındaki nüfus artarken “Demografik Fırsat Penceresi” ortaya çıkmaktadır; bu bir büyüme fırsattır ve bu fırsatın yakalanması ne derece doğru eğitim ve istihdam politikalarının uygulandığına bağlıdır (Tansel, 2012).

Demografik geçiş süreci devletlerin hemen hemen aynı nüfus değişimlerinden geçiyor olduklarından hareketle kalkınma sürecine paralel üç evre tanımlar, i) yüksek doğum hızının ve yüksek ölüm hızının olduğu evre (Türkiye'de 1923-1955 yılları arası), ii) hızla düşen ölüm hızı ile daha yavaş düşen doğum hızı süreci (Türkiye'de 1955-1985 arası) ve iii) düşük doğum ve düşük ölüm hızı süreci (Türkiye'de 1985 sonrası). Türkiye'de üçüncü aşamanın ilerleyen aşamalarında nüfus artış hızı sıfırlayacak ve net yenilenme hızı bire eşit olacak; 2050 itibarıyla ise nüfus durağanlaşacaktır (Tansel, 2012).

Üçüncü aşamaya giren ülkeler demografik fırsat penceresi ya da demografik armağan olarak adlandırılan süreci yaşamaktadırlar. Nüfus artış hızı düşerken, çalışma çağındaki nüfusun toplama oranı artmaktadır. Bağımlı nüfusun oranı nüfusun çalışma çağında olmayan çok genç (0-14 yaş) ve yaşlı (65 yaş üzeri) kesimlerinin çalışma çağındaki (15-64 yaş) nüfusa oranıdır. Üçüncü evrede doğurganlık hızının azalması sonucunda 0-14 yaş grubunun oranı hızla düşerken, yaşlı nüfus oranı henüz artmaya başlamamıştır, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranı artmaktadır (Tansel, 2012). Bu, iyi değerlendirilebilirse her toplumun bir kere yaşadığı bir büyüme ve üretim artışı fırsattır. Sonrasında yaşlı nüfusun toplam içindeki oranı artacak, çalışma çağındaki nüfusun payı düşmeye başlayacaktır.

Doğu Asya ülkelerininin 1970'lerde yaşadığı hızlı kalkınma süreçlerinde demografik fırsat penceresini lehlerine kullanabilmelerinin önemi büyüktür; kişi başına milli gelirdeki yüksek artışın dörtte biri (Mason, 2001) ila üçte birinin (Bloom ve Williamson, 1998) demografik fırsat penceresi kaynaklı olduğuna dair tahminler bulunmaktadır (Tansel, 2012). Hong Kong, G. Kore ve Singapur'un süreçte eğitime yaptıkları yatırımların önemi büyüktür.

Türkiye'de Demografik fırsat penceresininin 2010 yılında başlamış olduğu ve 2041 yılına kadar süreceği öngörülmektedir; bu tarihten sonra genç bağımlılık

oranındaki düşüşten daha yüksek oranda yaşlı bağımlılık oranı yükselecek ve çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı tekrar azalma eğilimine girecektir (Hoşgör, 2010).

Demografik fırsat penceresinin ülkenin kalkınması yönünde kullanılabilmesi için çalışma çağına gelen nüfusun iyi eğitim almış olması ve verimli alanlarda istihdam edilmesi gerekmektedir. Gittikçe artan oranda çalışma çağına giren genç nüfusun büyük kısmının düşük eğitilmiş ve işsiz olması sadece fırsat penceresinin kaçırılmasına değil, sosyal sorunlara da yol açacaktır. Demografik fırsat penceresi iyi değerlendirilebilirse çalışan nüfusun oranının artması vergi tabanını genişletecek, kamu tasarrufunu artıracaktır; çalışan nüfus daha çok kazandığı ve tasarruf yaptığı için özel tasarruflar da artacak, bu tasarruflar iyi kanalize edilebilirse yatırım imkânları artacaktır (Tansel, 2012). Aileler daha az sayıdaki çocuklarına daha iyi sağlık ve eğitim imkânları sağlayabilecek, geleceğin iş gücü daha verimli olacaktır; genç nüfusun baskısı azalınca eğitimde nitelik odak olmaktan çıkıp kaliteye yoğunlaşma imkânı olacaktır (Tansel, 2012).

Eğitimin kalitesi konusunda özellikle son dönemde becerilerin önemi vurgulanmaktadır. Eğitim kalitesinin en iyi ölçüsü, öğrencilere günümüz dünyasının gerektirdiği becerileri kazandırıp kazandıramadığıdır. Kalkınmanın anahtarı, iş gücünü yüksek beceri seviyeleri ile donatıp, yüksek beceri isteyen, yüksek teknoloji işlerde istihdam edebilmektir. Düşük beceri isteyen işler ile rutin olmayan el işleri hala dünya toplam istihdamının %45'ini oluşturmaktadır; ancak bu oran düşüş eğilimindedir. Orta beceri isteyen rutin işlerin toplam istihdamda payı %37 iken yüksek beceri isteyen bilişsel işlerin payı %18'dir ve payı artmaktadır (ILO, 2015). Yüksek beceri isteyen bilişsel işlerin payı Sahra-altı Afrika'da %10'a kadar düşerken, kalkınmış ülkelerde %40'a ulaşmaktadır (ILO, 2015).

Ekonominin bugün ve gelmesi istenen seviyede ihtiyaç duyduğu ve duyacağı becerilerin analiz edilerek bunları karşılamak üzere iş gücünün eğitiminin planlanması büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de eğitilmiş gençlerin işsizlik oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. 15-24 yaş grubunda yüksek öğretim mezunları arasındaki işsizlik oranı %28,3 iken, aynı yaş grubunda lise ve dengi okul mezunlarında bu oran %19,8, lise altı eğitimlilerde %14,8'dir (TÜİK verileri 2014 yılı itibarıyla). Bu durum, üniversite mezunu gençlerin eğitimden iş dünyasına geçişte çeşitli zorluklar olduğunu ve/veya işletmelerin istediği becerilerle üniversitelerin kazandırdığı beceriler arasında uyumsuzluklar olduğunu gösterir.

Türkiye'nin eğitim ve istihdamdaki bir diğer önemli sorunu da kadın erkek eşitsizliğidir. Türkiye'de okuma yazma bilmeyen kadınların oranı okuma yazma bilmeyen erkeklerin oranının yaklaşık 5 katıdır. 2013 yılı verilerine göre 25 yaş üstü nüfusta, okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklerde %1,9,

kadınlarda %9,4 olup, genel oran %5,7'dir. Yine 25 yaş ve üstü nüfusta lise ve dengi okul mezunu olanların toplam nüfus içindeki oranı %18,2 iken bu oran erkeklerde %22,2, kadınlarda %14,4'tür. Yüksekokul veya fakülte mezunu olanların oranı erkeklerde %15,1 kadınlarda %10,7 olup genel oran %12,9'dur (TUIK, 2015).

Kadınların iş gücüne katılımı (15-64 yaş) çok düşük seviyelerdedir; 2013 itibariyle %33,7 oranındadır. Bu oranda OECD ortalaması %62,6'dır; İzlanda'da %83,5'e kadar yükselmektedir. Erkeklerde iş gücüne katılım oranı %76,3'tür. Erkeklerin iş gücüne katılımında OECD ortalaması %79,7'dir. Üniversite mezunu kadınlarda iş gücüne katılım oranı (25-64 yaş) %72,5'e kadar çıkmaktadır; bu oran erkek üniversite mezunları için %89,2'dir (OECD, 2014). Bu durum, önemli bir tespite götürmektedir; eğitim alan kadınların iş gücüne katılım oranı çok yüksektir; hatta erkeklerin katılım oranına yaklaşmaktadır. Kadınların iş gücüne katılımlarının artırılmasının yolunun eğitim seviyelerinin artırılmasından geçtiği ortadadır.

3. ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Türkiye eğitim istatistikleri açısından orta gelir tuzağını aşmış yüksek gelir sınıfına girebilmiş ve girememiş ülkeler ile karşılaştırılacaktır. Karşılaştırmaya konu ülkeler Felipe vd. (2012)'nin sınıflamasına göre seçilmiştir. 1990 sonrasında, yani görece olarak yakın bir dönemde yüksek gelir sınıfına ulaşan G.Kore, Tayvan, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, Arjantin, Şili ve Morityus; 2010 yılı itibariyle üst-orta gelir tuzağındaki ülkeler, Malezya, Uruguay, Venezuela, Suudi Arabistan ve 2010 yılı itibariyle üst-orta gelir tuzağında olmayıp, belli büyüme hızlarını tutturamazlarsa tuzağa düşecek ülkeler, Türkiye de içinde olmak üzere Çin, Tayland, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Kosta Rika, Meksika, Umman (Felipe vd., 2012) karşılaştırmamıza konu edilmiştir. Tuzağı aşmış ülkeler ile tuzağın içindeki ve tuzağa düşme tehlikesindeki ülkeler arasındaki eğitim alanındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Veriler Dünya Bankasından, Birleşmiş Milletlerden, OECD veri tabanından ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığından alınmıştır. Her bir kategoride verisi eksik olan ülkeler karşılaştırmaya dâhil edilmemiştir. Her bir kategoride karşılaştırmaya konu ülkelerin mümkün olduğu kadar büyük kısmının verisinin olduğu en güncel yılın verileri kullanılmıştır. Çok az sayıda ülkenin daha güncel verisinin olduğu durumda, daha fazla ülke arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla ortak tabanın daha geniş olduğu bir önceki yılın verileri ile yorumlar yapılmıştır. Eğitim verileri genellikle gecikmeli olarak açıklandığından 2015 ve 2016 verilerine çoğunlukla ulaşılamamaktadır.

Sonrasında ise, eğitim politikaları açısından ülkeler arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 1. Ülke sınıflamaları

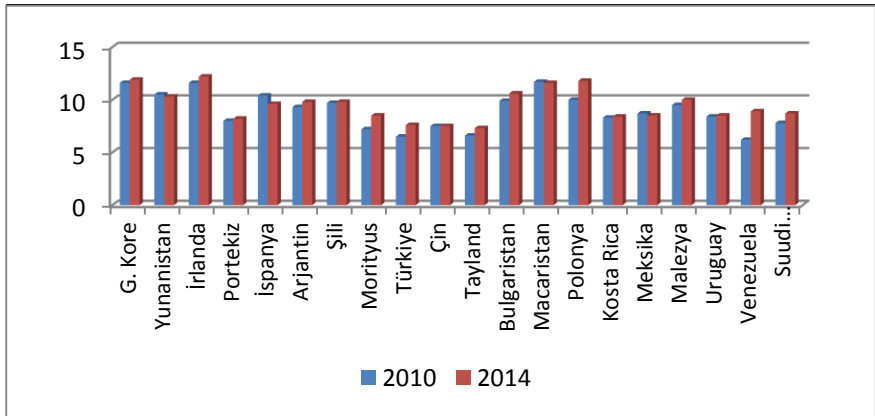
<i>1990'dan Sonra Yüksek Gelir Sınıfına Giren Ülkeler</i>	<i>2010'da Üst-Orta Gelir Grubunda Olup Henüz Tuzakta Olmayan Ülkeler</i>
G.Kore	Türkiye
Tayvan	Çin
Yunanistan	Tayland
İrlanda	Bulgaristan
Portekiz	Macaristan
İspanya	Polonya
Arjantin	Kosta Rica
Şili	Meksika
Morityus	Umman
<i>2010'da Üst-Orta Gelir Tuzağındaki Ülkeler</i>	
Malaysia	
Uruguay	
Venezuela	
Saudi Arabia	

Kaynak: Felipe vd. (2012)

3.1. Eğitim İstatistikleri Karşılaştırmaları

Grafik 1'de, çeşitli ülkelerin ortalama eğitim yılları karşılaştırılmaktadır. İrlanda, G. Kore, Polonya ve Macaristan 12 yıl civarı ortalama eğitimleri ile en iyi durumdaki ülkelerdir. Türkiye'nin ortalama eğitim yılı önemli bir iyileşme göstererek 2010 yılındaki 6,5 yıl seviyesinden 2014 yılında 7,6 yıla çıkmıştır. Ancak yine de incelenen ülkeler arasında Tayland ve Çin'den sonra en kötü durumdaki ülkedir.

Grafik 1. Ortalama Eğitim Yılı

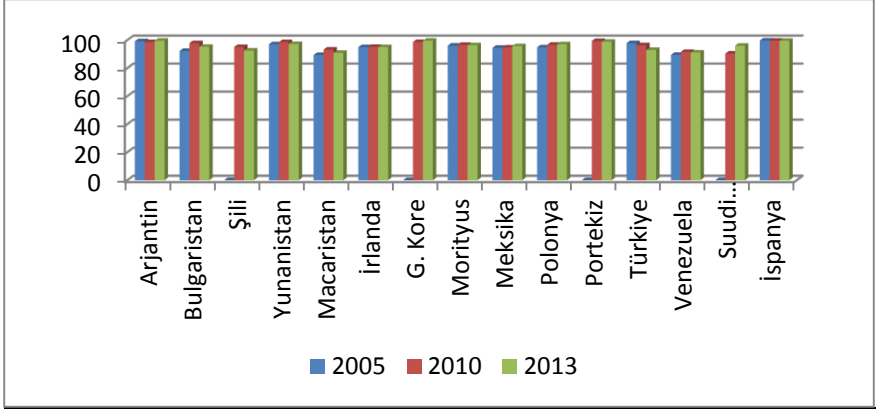
Kaynak: Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik Endeksi

Grafik 2'de çeşitli ülkelerin net ilk öğretim okullaşma oranları yer almaktadır. İncelenen ülkeler arasında G. Kore, İspanya ve Arjantin %100'e yaklaşan oranlarıyla ilk sıralarda yer almaktadır. Onları Portekiz ve Yunanistan

Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı: Eğitimin Önemi

izlemektedir. Türkiye %92,9'luk oranıyla Macaristan ve Venezuela'dan sonra incelenen ülkeler arasında sondan üçüncüdür.

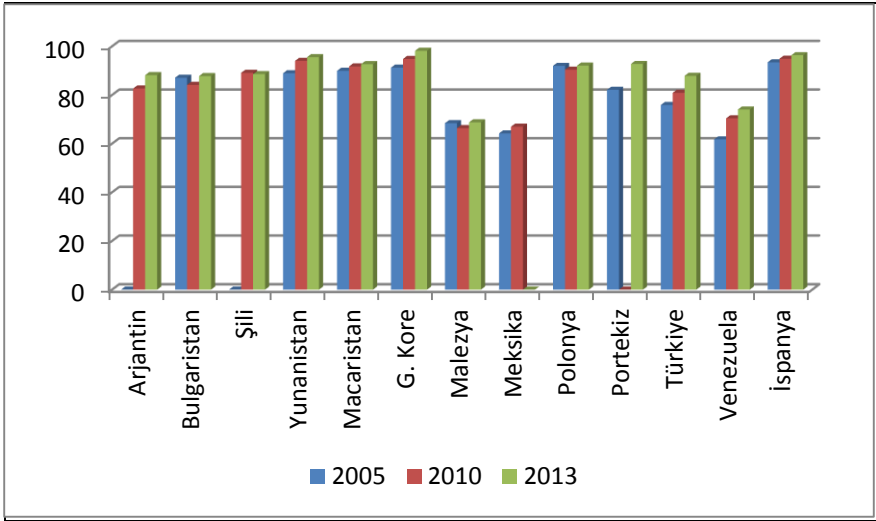
Grafik 2. İlk öğretim net okullaşma oranları

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3'te ortaokul net okullaşma oranları karşılaştırılmaktadır.

Grafik 3. Orta öğretim net okullaşma oranları

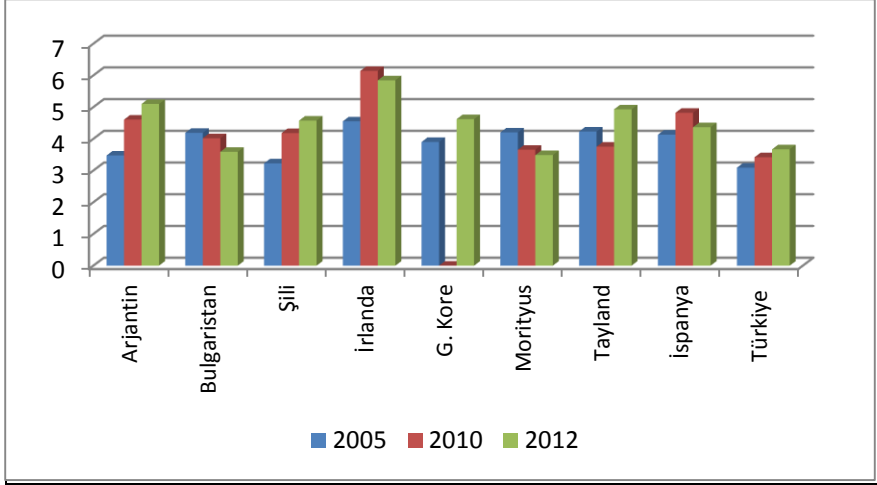
Kaynak: Dünya Bankası

Ortaokul net okullaşma oranlarında G. Kore, İspanya, Yunanistan gibi son dönemde yüksek gelir seviyesine ulaşmış ülkeler açık ara ileride iken, Türkiye, 2005, 2010, 2013 yılları arasında düzenli olarak artan ve sırasıyla %75,9, %80,9 ve %87,9 oranlarına ulaşan okullaşma seviyesi ile üst orta gelir grubu içinde Malezya, Venezuela ve Bulgaristan'dan daha iyi durumda; Şili ve

Arjantin'in ise biraz gerisindedir. Diğer ülkelerde zaman içinde belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmezken, Türkiye'de belirgin bir artış eğilimi vardır.

Grafik 4. Devletin toplam eğitim harcamaları (%GSYH)

Kaynak: Dünya Bankası, Türkiye verisi MEB.

Devletin eğitim harcamalarında 2012 yılında İrlanda ve Arjantin en öndedir (Grafik 4). Bu ülkeleri Tayland, Güney Kore ve Şili takip etmektedir. Türkiye, Morityus ve Bulgaristan'dan sonra incelenen ülkeler arasında devletin en az eğitime kaynak ayırdığı üçüncü ülkedir.

Eğitimde okullaşma oranlarının ve eğitim harcamalarının yanında, sağlanan eğitimin kalitesinin, ne oranda öğrencilere gerekli becerileri kazandırabildiğinin ölçülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması önemlidir.

OECD tarafından 2000 yılından bu yana yapılan PISA (Programme for International Student Assessment-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) bir değerlendirme programıdır. Programda, 15 yaşındaki öğrencilerin (en az yedi yıl öğrenim görmüş olması koşuluyla, birçok ülkede zorunlu eğitim süresine yakın olduğundan yetişkin vatandaşlığın başlayabileceği en küçük yaş olarak kabul edildiğinden) modern topluma tam anlamıyla katılmasını sağlayacak anahtar bilgi ve becerileri edinip edinmediği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, PISA, sadece bir öğrenci değerlendirme projesi değil, aynı zamanda eğitim sistemi değerlendirme projesidir. 34'ü üye ülkeler olmak üzere 65 ülkenin eğitim sistemlerindeki aksakları görmesine ve kendini diğer ülkelerin eğitim sistemleri ile karşılaştırmasına imkân vermektedir. Projenin amacı öğrencilerin sadece bilgilerini ölçmek değil, bu bilgileri ne ölçüde gerçek hayatta kullanabildiklerini de ölçmektir; zira, modern hayat insanların bilgilerini değil, bildikleri ile yapabildiklerini ödüllendirir

Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı: Eğitimin Önemi

(OECD, 2012). PISA, matematik, okuma ve fen bilimleri alanlarında yapılmaktadır.

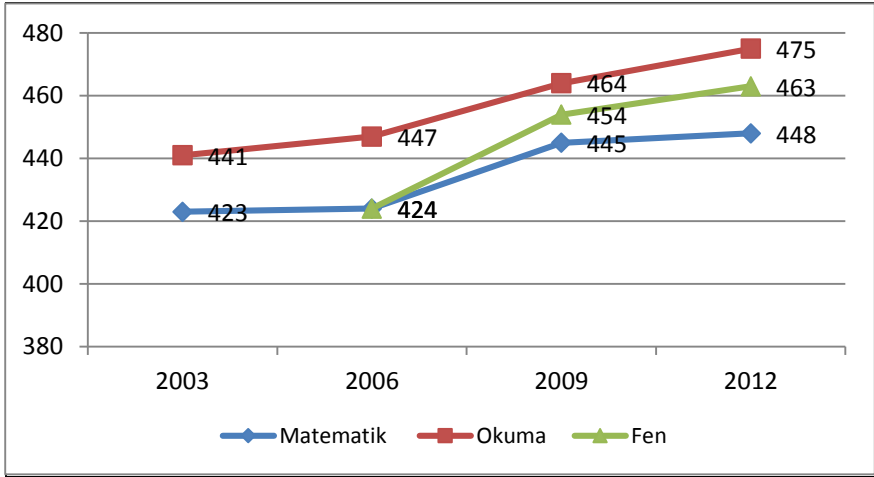
Matematik alanında ilk sıraları Çin (Şangay), Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore paylaşırken, Türkiye 65 ülke arasında 44. sıradadır. Matematik testinde yaklaşık 41 puanın bir yıllık öğrenime denk geldiği tespit edilmiştir. Bu mantıkla, Türkiye'deki 15 yaşındaki bir öğrencinin Şangay'daki öğrencilerden ortalama 165 puan geri olması, 4 yıllık öğrenim farkına denk gelmektedir (MEB,2013). OECD ortalamasına göre ise Türk öğrencileri bir yıl geriden gelmektedir.

Okuma alanında da ilk sıraları Uzak Doğu ülkeleri paylaşmaktadır; Çin (Şangay), Hong Kong, Singapur, Japonya, G.Kore. Türkiye 65 ülke içinde 42. sıradadır.

Fen bilimleri alanında Çin (Şangay), Hong Kong, Singapur, Japonya, Finlandiya ilk sıraları alırken Türkiye yine ortalamanın epey altında, 65 ülke içinde 43. sıradadır.

Türkiye son dönemde her üç alanda da puanını artırmaktadır. Ancak hala bütün alanlarda ortalamanın çok gerisinde kalmaktan kurtulamamıştır (Grafik 5).

Grafik 5. Türkiye PISA test sonuçları

Kaynak : MEB (2013)

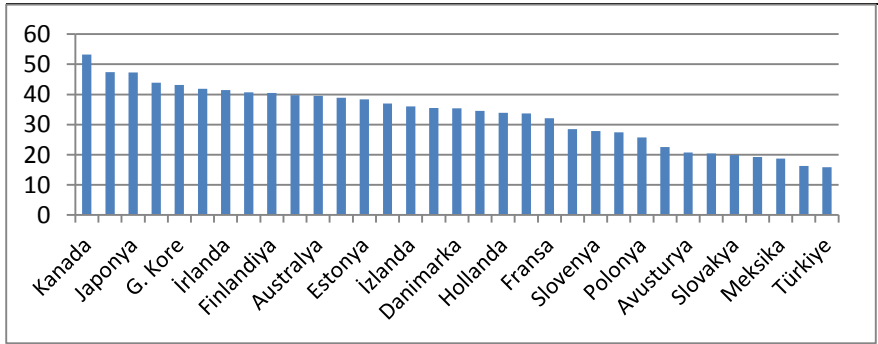
PISA, öğrencileri aldıkları puanlara göre 6 yeterlik düzeyine ayırmaktadır. 5 ve 6. yeterlik düzeyleri üst performans grubu olarak adlandırılmaktadır ve ülkelerin kalkınması için önemli olabilecek seviyede beceri, bilgi, muhakeme ve bilgiyi gerçek hayata uygulayabilme kapasitesini temsil ettiğinden önemlidir. Türkiye bu alanda da ortalamanın oldukça altında kalmaktadır; OECD ülkelerinde ortalama olarak öğrencilerin %16'sı en az bir alanda (matematik,

okuma, fen) üst performans grubunda iken, Türkiye’de öğrencilerin sadece %8’i en az bir alanda üst performans grubundadır (MEB, 2013).

Diğer taraftan, 2 yeterli düzeyi asgari performans düzeyi olarak adlandırılmakta olup, Türkiye’deki öğrencilerin %42’si matematik alanında, %26’sı fen alanında, %21,6’sı okuma alanında asgari performansa ulaşamamış görünmektedir. Bu oranlar 2006 yılında sırasıyla %52,1, %46,6 ve %32,2’ydi. 6 yıl içinde önemli düşüş sağlansa da gelinen durumda hala Türkiye bu alanda da 65 ülke içinde 40’lı sıralarda yer almaktadır. İlk sıradaki Şangay’ın asgari performans düzeyine ulaşamamış öğrenci oranı matematikte %4, okumada %3 ve fende %3’tür.

Ülkelerin kalkınmışlık seviyesi arttıkça, gerekli teknolojik dönüşümü başarıp yüksek gelir seviyesine ulaşması için üniversite eğitimin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması anahtar hale gelmektedir. Üniversite mezunu nüfus konusunda da Türkiye’nin durumu iç açıcı değildir. 2013 yılı itibariyle 24-65 yaş arası yetişkin nüfusta üniversite mezunlarının oranı Türkiye’de %16 iken, OECD ortalaması %33’tür. Türkiye OECD ülkeleri arasında sonuncudur (Grafik 6). Kanada’da yetişkin nüfusta üniversite mezunlarının oranı %53’e kadar çıkmaktadır. 1990’dan sonra orta gelir seviyesinden çıkıp yüksek seviyeli ülkeler arasında giren G.Kore, Yunanistan, İspanya ve İrlanda’da bu oranlar sırasıyla, %43, %27, %34 ve %41’dir. Diğer taraftan, Türkiye’de üniversite mezunu oranı 2000-2013 yılları arasında yılda ortalama %5,1 oranında artmış olup, bu oran OECD ortalaması olan %3,2’lik artışın çok üzerindedir. Üniversite mezunlarının artış oranı 25-34 yaş arasında %7,14 gibi oldukça yüksek bir rakamdır ve Türkiye bu artış oranı ile OECD ülkeleri arasında Polonya (%8,7), Slovakya (%7,8) ve Çek Cumhuriyeti (%7,6)’nin ardından 4. Sıradadır. Kısacası, önemli iyileştirmeler sağlanmaktadır; ancak hala alınması gereken çok yol vardır.

Grafik 6. 24-65 Yaş arası yetişkin nüfusta üniversite mezunlarının oranı (2013 %)

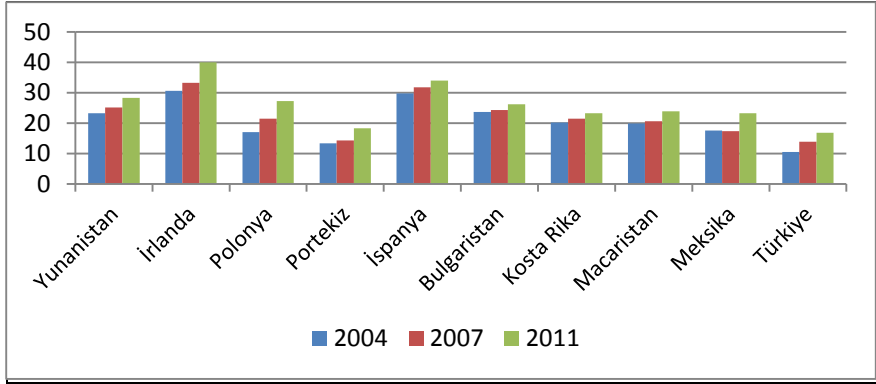

Kaynak: OECD (2015b)

Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı: Eğitimin Önemi

Yüksek gelir düzeyine ulaşmış ülkeler içinde İrlanda ve İspanya'nın iş gücü içinde yüksek öğrenim görenlerin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir; İrlanda'da bu oran 2011 yılında %40'a ulaşmıştır. Türkiye'de oran 2004 yılındaki %10,5 seviyesinden 2011 yılında %16,8'e kadar çıkmış olsa da, hala üst-orta gelir grubu ülkelerin oranlarının bile çok altındadır (Grafik 7).

Grafik 7. İş gücünde yüksek öğrenim görenlerin oranı (%)

Kaynak: Dünya Bankası

Losser ve Sood (2011)'a göre, LA ülkeleri çok az sayıda fen ve mühendislik bilimleri mezunu vermektedir; mezunların çoğu sosyal bilimler, hukuk veya işletme alanlarındadır. Buna karşılık, G.Kore'de üniversite mezunlarının %40'ı, İrlanda ve Finlandiya'da üniversite mezunlarının %30'a yakını fen ve mühendislik bilimlerindedir. Türkiye'de ise oranlar çok daha düşüktür. 2014/2015 akademik yılında lisans eğitimi gören toplam 3,6 milyon öğrencinin %57,8'i sosyal bilimler, iş ve hukuk alanında eğitim görürken, sadece %10,4'ü mühendislik, imalat ve inşaat bilimlerinde ve %4,2'si fen bilimleri, matematik, bilgisayar bilimlerinde eğitim görmektedir (TÜİK, 2015). Bu durum, Türkiye'nin üretim yapısını yüksek teknolojiye doğru dönüştürmek için ihtiyaç duyacağı yeterli sayıda insan kaynağını yetiştiremediğini düşündürmektedir. Bu alanda da devlet müdahalesine ihtiyaç vardır; sadece mevcut sektörlerin değil, hedeflenen yüksek teknolojiye sektörlerin de insan kaynağı ihtiyacının karşılanması için üniversite eğitimi de planlanmalı ve gençlerin geliştirilecek sektörler için eğitim almaları teşvik edilmelidir. Bir noktadan sonra yüksek teknolojiye sektörler gelişmiş olacak için bu alanda iş imkânları artacak, bu, gençler için yeterli teşvik olacaktır. Bu alanda G. Kore tecrübesi incelenmesi gereken önemli bir başarı hikâyesidir.

3.2. Eğitim Politikaları ve Ülke Örnekleri

Türkiye'de son dönemde eğitimde hem nicelik, hem nitelik yönünden önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye ilköğretimde neredeyse tam

okullaşmaya ulaşmış durumdadır; bu durum, Türkiye'nin iyileşen uluslararası PISA test sonuçlarına da yansımaktadır (Dünya Bankası, 2014).

Türkiye'de özellikle son 25 yılda eğitim fırsatları tüm düzeylerde artmaktadır. 1997 yılında zorunlu eğitim sekiz yıla çıkarılmıştır. Çok sayıda kamu ve özel üniversite açılmıştır. Okullaşma oranları önemli ölçüde artmıştır. Ancak hala OECD ortalamalarına göre çok düşük seviyelerdedir. 2012 yılında zorunlu eğitim 8 yıldan 12 yıla çıkmış ve 4+4+4 ilkokul, ortaokul ve lise olarak tanımlanmıştır.

TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemine geçmiş olup, bu sistemle eğitimde olmayan çocukların da tespit edilmesi amaçlanmaktadır. "Özellikle Kız Çocuklarının Okullaşma Oranının Artırılması Projesi" 2011 yılında yürürlüğe konmuş ve 2013 yılında sonuçlandırılmış olup, kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olduğu 16 pilot ilde uygulanmış, proje kapsamında binlerce kız öğrenci örgün eğitime geri dönmüş, binlerce kız çocuğu/kadın, okuma-yazma, beceri geliştirme eğitimleri almış, öğretmenlere kapasite geliştirme eğitimleri verilmiştir.

Türkiye'de alt yapı alanında da son dönemde çeşitli yatırımlar yapılmaktadır. Taşınabilir okullar ve mobil öğretmenler projesi ile pre-fabrik taşınabilir okul binaları kullanılarak kırsal kesime ulaştırılan eğitim imkanlarının artırılması hedeflenmiştir. Öğretmenlerin eğitimi için çeşitli programlar oluşturulmuştur (OECD, 2013). Milli Eğitim Bakanlığı Bilişim Sistemleri 2002 yılında kurulmuş ve e-okul modelleri ile okul müdürlerinden, resmi okul kayıtlarına dayalı veriler toplanmaya ve yayımlanmaya başlamıştır (MEB, 2015).

Bundan sonraki reform alanları herkese temel becerileri kazandırdıktan sonra işle ilgili becerileri, yenilik becerilerini edindirmek, kalite kontrol sistemlerini, öğretme yöntemlerini iyileştirmek olmalıdır; eğitim kalitesini okul dönemi sırasında geliştirmek uzun vadede iş gücünün verimliliğini artırmanın en ucuz yöntemi olmaktadır (Dünya Bankası, 2014). Vasıflı iş gücünün varlığı mesleki eğitimin kalitesine büyük ölçüde bağımlı olmaktadır; ne var ki Türkiye'nin uluslararası PISA test sonuçları meslek liselerinin skorlarının genel liselerin gerisinde, en düşük seviyede olduğunu göstermektedir (Dünya Bankası, 2014).

Yüksek öğrenim becerilerin geliştirilmesine büyük öneme sahiptir; ancak her bireyin yüksek öğrenime sahip olması da gerekmemektedir. Büyük miktarlarda ara eleman ihtiyacı vardır. Kaliteli mesleki eğitim, gençlerin beceri ve ilgi alanlarına uygun donanımlar edinip hızlı bir şekilde çalışma hayatına katılmasını sağlamalıdır. Mesleki eğitimde özellikle iş başında eğitim imkânlarının sağlanması önemli olmaktadır. Mesleki eğitim müfredatının iş dünyasının ihtiyaçları ile uyumlu olması için devletin, okulların ve iş dünyasının, sivil toplum kuruluşlarının yakın işbirliğine ihtiyaç vardır.

İsviçre’de mesleki eğitim politikalarına meslek kuruluşlarının (ticaret ve işveren organizasyonları, sendikalar) katılımı zorunludur. Meslek kuruluşları taslak ana müfredatı hazırlar, sınav sürecinde öncü rol oynar ve devlet müfredatı onaylayarak sınavları denetler (OECD, 2015a).

Türkiye’de orta öğretim mezunları arasında genel lise mezunlarının işsizlik oranı %9,5 iken, meslek lisesi mezunlarında bu oran %8,1’e kadar inmektedir. (OECD, 2015b). Genel lise mezunlarının işsizliğinde OECD ortalaması %9,4 iken, meslek lisesi mezunlarında %8,6’dır. Yine de Türkiye’de mesleki eğitim gençler arasında yeterince rağbet görmemektedir.

Gelişmiş ülkelerde mesleki eğitime büyük önem verilirken Türkiye’de bu konuda yeterli ilerleme kaydedilememiştir. Bu durum, her sene üniversite sınavının kapısına milyonlarca öğrencinin yığılmasına, bunların büyük bir kısmının hayal kırıklığı yaşamasına, senelerce denemesine, sonunda iş gücünden çekilmesine yol açmaktadır. 2014 yılında Üniversite sınavına 2,086,115 kişi başvurmuş, bunlardan 397,225’i, yani %19’u bir lisans programına yerleşmiştir. 336,407 kişi, yani başvuranların %16,1’i ön lisans programlarına yerleştirilirken, 188,652’i, yani %0,9’u açık öğretim programlarına girmiştir. (TÜİK, 2015).

Türkiye’de son dönemde mesleki eğitimin kalitesini yükseltmek amaçlı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Mesleki ve Teknik Eğitimin Modernizasyonu Projesi 2003-2007 yılları arasında uygulanmaya konmuş olup, program çerçevesinde mesleki ve teknik eğitim öğretmeni yetiştiren kurumların yenilenmesi hedeflenmiştir. Projenin sonucunda 5 İlde Bölge Koordinatörlükleri ve Ulusal Standart ve Program Geliştirme Grubu (USPGG) kurulmuş, meslek dersleri öğretmenlerinin taslak yeterlilikleri belirlenmiştir. Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi 2002-2007 yılları arasında uygulamaya konmuş ve Türkiye’deki mesleki eğitim ve öğretim etkinliklerini ve kalitesini artırma hedefiyle kabul edilmiş meslek standartlarına dayalı uygun bir Ulusal Mesleki Eğitim Sistemi oluşturulmasını desteklemiştir (MEB, 2015). İstihdam İçin Mesleki Eğitim Projesi 2009 yılında başlatılmış olup, amacı “sektörle işbirliği içerisinde endüstriyel teknik öğretim okulu mezunu, genel lise mezunu, ilköğretim okulu mezunu olan yetişkinlerin sektörün talepleri doğrultusunda mesleki eğitimle yetiştirilmesini ve istihdamlarını gerçekleştirerek işsizliğin azaltılmasını sağlamak” olarak tanımlanmıştır (MEB, 2015).

Türkiye’de 2013 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) arasında mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında görevli yönetici ve meslek dersleri öğretmenlerine yönelik olarak verilecek “Öğretmenlik, Girişimcilik ve Liderlik Eğitimleri İşbirliği Protokolü” imzalanmış olup, proje kapsamında 15000 mesleki okul öğretmen ve yöneticisinin eğitilmesi, mesleki

niteliklerinin, girişimcilik ve liderlik özelliklerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. “Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumları Mezunlarının İzlenmesi Projesi” 2007 yılında başlatılmış olup, meslek lisesi mezunları hakkında veri toplamaktadır.

Politika yapıcılar ve işverenler gittikçe artan oranda çalışanların teknik bilgi becerilerinin yanında sosyal ve duygusal becerilerine de önem vermektedir. Bunlar bazen müfredatla alınmış çeşitli eğitimler şeklinde olurken, bazen de müfredat dışı, spor, sanat vs aktiviteleri şeklinde olmaktadır (OECD, 2015a).

Pek çok OECD ülkesinde müfredatlar sosyal ve duygusal beceri de kazandırmayı, sağlık eğitimi, demokrasi ve vatandaşlık eğitimi, ahlak ve din eğitimi, öğrencilerin okul yönetimine katılmalarını hedeflemektedir (OECD, 2015a). G. Kore’de müfredat 2009 yılında öğrencilerin yaratıcı düşünce becerilerini geliştirecek şekilde yenilenmiştir. Müfredatın akademik içeriği %20 oranında azaltılarak doğrudan ve dolaylı yollardan yaratıcılığı, yeniliği, deney yapmayı teşvik edecek yöntemler eklenmiştir (Jones, 2013). Danimarka’da her okul gününe kısa fiziksel aktivite ve müzik dersleri eklenmiş, okullar çeşitli aktiviteleri yerel sivil toplum örgütleri, spor kulüpleri, kültür merkezleri ile işbirliği halinde yürütmeye başlamıştır. Fransa’da belediyeler öğrenciler için müfredat dışı programlar düzenlemektedir (OECD, 2015a).

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği” 2005 yılında çıkarılmış ve bu çerçevede, “öğrencide güven ve sorumluluk duygusu geliştirmeye, yeni ilgi alanları oluşturmaya ve beceriler kazandırmaya yönelik bilimsel, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif alanlarda öğrenci kulübü ile toplum hizmeti çalışmalarını” düzenlemek amaçlanmıştır. Yönetmelikte 2008 yılında yapılan değişiklikle “Öğrenciler, ilköğretimin 1, 2 ve 3 üncü sınıflarında yılda 5 saat; 4, 5, 6, 7 ve 8 inci sınıflarında 10 saat; ortaöğretim kurumlarının hazırlık sınıfları dâhil tüm sınıflarında 15 saatten az olmamak üzere ders yılı başında yapılan öğretmenler kurulunca belirlenen toplum hizmeti çalışmalarına katılırlar” hükmü eklenmiş, Eğitim Fakültelerinde “Topluma Hizmet Uygulamaları” dersi zorunlu ders haline getirilmiştir.

Son dönemde eğitim yaygınlığı ve kalitesine yönelik artan çabalara ve sağlanan ilerlemelere rağmen, Türk firmalarının hala neredeyse dörtte biri iş gücünün eğitim ve beceri seviyesini iş görme kapasitelerinin ve büyümelerinin önünde büyük veya çok ciddi engel olarak görmektedirler (Dünya Bankası, 2014). Bu rakam, 2005 yılındaki %33 oranına göre bir iyileşmeyi gösterse de, “yetersiz eğitilmiş iş gücü” firmaların saydığı ilk 5 engel arasında yer almaya devam etmektedir (Dünya Bankası, 2014). Bu durum, iş gücü arzı ile iş dünyasının taleplerini daha iyi koordine etmenin firma büyümesine ve

verimlilik artışına fayda sağlayacağını düşündürmektedir (Dünya Bankası, 2014). Eğitimle kalkınma arasındaki bağlantıyı başarılı bir şekilde kuran ülkeler yüksek öğretim ile özel sektör arasında bu alanda iletişim geliştirmektedir; İrlanda'da "Beceri İhtiyaçları Uzman Grubu" kurulmuş, bu grup eğitim ve iş dünyasını bir araya getirmiş, İrlanda Üniversiteler Birliği ve İş Konfederasyonları arasında ortak konsey oluşturulmuş ve iş dünyasının yüksek öğretim kurumlarına dersler ve edindirilmesi gereken beceriler hakkında tavsiyelerde bulunduğu bir mekanizma kurulmuştur (Dünya Bankası, 2007).

Beceriler insanların kayıtlı sektörlerde iş bulmalarının, o işlerde verimli olmalarının, yeni fikirler geliştirmelerinin, kendilerine iş kurabilmelerinin anahtarı olmaktadır; bütün bunlar için matematik, teknik beceriler, problem çözme, iletişim, davranışsal beceriler (sebat, iç disiplin, takım çalışması) becerilerinin geliştirilmesi önemlidir (Dünya Bankası, 2014).

Orta gelir tuzağından kurtulmak için gerekli üretim alt yapısı dönüşümünün sağlanması, söz konusu becerileri kazandıracak kaliteli yüksek öğrenime olan ihtiyacı da artırmaktadır. Türkiye'de üniversitelerin verdiği eğitimin kalitesi de tartışmalıdır. Yeterli alt yapıyı hazırlamadan açılan üniversiteler öğrenciyi istihdam piyasasına hazırlayamamakta, diplomalı işsizler yetiştirmektedir. Tansel (2012)'e göre Türkiye'de işverenler nitelikli çalışan ararken, eğitilmiş gençlerdeki yüksek işsizlik oranı bir çelişkidir. Bu durum, Türkiye'de üniversitelerin üretici ve hizmet sektörlerinin ihtiyaç duyduğu becerileri edindiremediğinin bir göstergesidir. Bu konuda politika geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Danimarka hükümeti yüksek öğretimin kalitesini artırmak için 2014 yılında bağımsız bir uzman komitesi kurmuştur. Komitenin tavsiyesi üzerine hükümet kötü iş piyasası sonuçlarına yol açan eğitim programlarına öğrenci alımını kısıtlama kararı almıştır. Eğer son 10 yılda, eğitim programının mezunlarının (2 yıl sonra) işsizlik oranı son 7 yıldaki ortalama işsizlik oranını 2 puan veya daha fazla aşıyorsa, programın öğrenci alımı yeniden düzenlenecek, işsizlik farkı ile orantılı olarak %10-%30 arasında kontenjan azaltılması yapılacaktır (OECD, 2015a).

İtalya'da 1994'ten beri, üniversiteler bir konsorsiyum etrafında birleşmişlerdir (Almalaurea Konsorsiyumu) ve öğrenci ve mezun izleme anketi geliştirmişlerdir. Bu anketle mezunların profili ve iş gücü piyasalarındaki performansı hakkında bilgi toplamayı hedeflemektedirler. Bugün itibarıyla üzerinden 20 yıl geçen program artık İtalya üniversitelerinden mezun olanların %80'i ini izlemekte ve sonuçları internette yayımlanmaktadır (www.almalaurea.it) (OECD, 2015a).

İngiltere'de 2012'den beri, üniversite adayları seçim yapmadan önce çok detaylı bilgiye erişebilmekte ve üniversiteler arasında karşılaştırma

yapabilmektedir. Anahtar Bilgi Kümeleri (Key Information Sets) tam zamanlı ve yarı zamanlı lisans programlarını 17 boyutta değerlendirmekte ve bilgileri internette yayımlamaktadır (<http://www.thecompleteuniversityguide.co.uk>). Sağlanan bilgiler arasında öğrenci tatmini, istihdam ve kazanç verileri, öğrenme ve öğretme faaliyetleri, değerlendirme yöntemleri, harç miktarları, öğrenci finansmanı, ikamet imkânları ve profesyonel akreditasyon yer almaktadır; veriler sürekli güncellenmektedir (OECD, 2015a).

Örgün eğitimin yaygınlığının ve kalitesinin artırılmasının yanısıra, bir şekilde örgün eğitimin bir noktasından kopanların yeniden örgün eğitim sistemine adapte edilmesi, edilemeyecek durumda olanların hayat boyu öğrenme programları ile iş gücü piyasalarının ihtiyaç duyduğu becerilerle donatılması gerekmektedir.

OECD (2015a) gençlerin istihdama hazırlanmasında ve işsizliğinin önlenmesinde okulu terk konusunun önemine dikkat çekmektedir. Eğitimin herhangi bir aşamasına okulu terk edenlerin hem istihdam edilmesi daha zor olmakta, hem de istihdam edilse bile bilişsel becerileri yeterince geliştirilemediği için hayat boyu istihdam piyasasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Okulu terk edenlerin genellikle beceri seviyesi daha düşüktür ve sıklıkla fakir veya diğer dezavantajlı ailelere sahiptirler (OECD, 2015a). Okul aile işbirliği ile öncelikle bu öğrencilerin tespit edilerek destek olunması gerekmektedir. Pek çok OECD ülkesinde gençlerin okulu terk etmelerini önlemeye, terk edenlerin tekrar dönmesini sağlamaya, çok uzun yıllar önce okulu terk etmiş olduğundan artık tekrar örgün eğitimle bağlantı kurma imkânı kalmayanların iş gücü piyasalarının talep ettiği becerilerin kazandırılması için eğitilmesine yönelik programlar hayata geçirilmektedir (OECD, 2015a).

Hollanda'da gençlerin eğitimlerine devam etmelerini desteklemek ve okul bitiminde iş dünyasına geçişlerine rehberlik etmek için 39 tane bölgesel rapor ve koordinasyon merkezi kurulmuştur. Ayrıca, her öğrenciye bir kişisel kimlik numarası verilmiş ve bu numara ile 3,5 yaşından itibaren tüm çocukların eğitimleri, okula devamları ve okulu terk riski takip edilmiştir. Sistemdeki bilgiler aylık raporlar halinde belediyelere ve okullara verilmekte ve risk altındakilere ulaşılması sağlanmaktadır (OECD, 2015a). Bu çalışmaların sonucunda okulu terk edenlerin oranı 2002 yılındaki %5,5 seviyesinden %2,1'e gerilemiştir. Estonya ve Lüksemburg'da da benzer öğrenci izleme sistemleri geliştirilmiştir (OECD, 2015a).

Pek çok OECD ülkesi ayrıca okulu terk edenlerin eğitime devam etmesi ve iş gücü piyasasının talep ettiği becerileri kazanması için çeşitli programlar geliştirmiş, bir çoğunda çalışma ve eğitimin bir arada olduğu programlar hayata geçirilmiştir. Bu tür "ikinci şans" programlarında gençler yenilikçi bir müfredatla, pedagojik bir yaklaşımla, müzik ve spor gibi ilgi çekici aktivitelerle becerilerini geliştirmeye yönlendirilmekte, psikolojik ve finansal destek

sağlanmakta, kariyerleri için rehberlik hizmetleri verilmektedir (OECD, 2015a). Kanada’da “Eğitime Patikalar” programı kapsamında sağlanan bu tür desteklerle ülkenin fakir bölgelerinden Regent Park’ta 2001 yılında %56 olan okulu terk oranı 2010 yılında %11,7’ye düşmüştür. Patika öğrencilerinin yüksek öğrenime girme ihtimali ülkedeki diğer öğrencilerin yüksek öğrenime girme ihtimalinin önüne geçmiştir (OECD, 2015a).

Türkiye’de de konunun önemi son yıllarda dikkatleri çekmeye başlamıştır. 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planında “İşgücünün eğitim düzeyi yükseltilerek istihdam edilebilirliği artırılacak ve işgücü piyasasının talep ettiği becerilerin kazandırılması için yaşam boyu eğitim faaliyetlerine önem verilecektir” denilmektedir.

Hayat boyu öğrenme kavramı Türkiye’de de 2009 itibarıyla üzerine daha çok eğilinen bir alan haline gelmiş, 2009-2013 “Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi” hazırlanmıştır. Sonrasında 2013-2018 dönemi için Hayat Boyu Öğrenme Stratejisi Belgesi hazırlanmış olup, bu belgeyle hayat boyu öğrenmenin daha sistematik bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Türkiye’de hayat boyu öğrenim oranı 2006 yılındaki %1,8 seviyesinden 2012 yılında %3,2’ye yükselmiştir; ancak hala AB ülkelerindeki %9 oranının çok altındadır.

Bu konuda İŞKUR’un çeşitli projeleri bulunmaktadır. Türkiye’de 81 Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü tarafından İşgücü Piyasası İhtiyaç Analizleri gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalarla o ilde en çok ihtiyaç duyulan meslekler tespit edilmiştir. Bu mesleklerde kurs/program düzenlemek amacıyla Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri tarafından planlar yapılmaktadır (İŞKUR, 2015). Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü uzmanlarınca işsizlere kendilerine en uygun eğitimi alabilmeleri konusunda danışmanlık hizmeti de verilmektedir. İŞKUR, aktif iş gücü programları kapsamında Mesleki Eğitim Kursları, Girişimcilik Eğitim Programları, İşbaşı Eğitim Programları, Toplum Yararına Programları hazırlamaktadır (İŞKUR, 2015).

Ayrıca, “Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri Projesi”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesinin işbirliği ile sürdürülmektedir. Bu proje, “Beceri’10”, beceri kazandırma ve iş edindirme seferberliği, “her beceri bir altın bilezik...” sloganıyla 2010 yılında yola çıkmıştır. Amaçları “sürekli gelişen ve kendini yenileyen teknolojiye uygun eğitim alanları oluşturmak ve işgücü piyasasının nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamak ve işsizlerimizin daha nitelikli eğitim alabilmelerini sağlamak” olarak tanımlanmıştır.

Özetle, Türkiye’de eğitim alanında son dönemde pek çok çalışma yapılmıştır. Bir çok alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, hala Türkiye

eğitim göstergelerinde çok sayıda gelişmekte olan ülkenin bile gerisinde kalmaktadır; bu durumun düzelmesi uzun yıllar sürecek tutarlı stratejilerin yürütülmesine bağlıdır.

Konunun bir başka boyutu, imkânı olan öğrencilerin yurt dışında, özellikle kalkınmış ülkelerde daha yüksek kaliteli eğitim ve iş imkanlarına ulaşma çabasıdır. Bu durumun Türkiye'ye fayda sağlaması da devletin konu üzerinde aktif politika üretmesini gerektirmektedir.

3.3. Yurt Dışında Eğitim, Beyin Göçü ve Diaspora

Beyin göçü genellikle gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olmakta ve değerli insan kaynaklarının kaybı anlamına gelmektedir. Tansel (2014), beyin göçünü “eğitimlerini ülke içinde veya dışında almış olan yüksek eğitilmiş ve becerili insanların ülke dışına göç etmeleri” olarak tanımlamaktadır.

Gelişmiş ülkeler bu iyi eğitilmiş, nitelikli iş gücünün kendi ülkelerine göçmesinden çok yararlanmakta ve çeşitli politikalarla çekmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan, sürecin gelişmekte olan ülkelere zararları çok tartışılan bir kavram olmuştur. Gelişmekte olan ülke kalkınmasını gerçekleştirebilecek durumdaki, zaten yetersiz sayıdaki nitelikli iş gücünü adeta başka ülkelere hediye etmiş olmaktadır. Bu noktada yurt dışında okumak veya çalışmak için giden iş gücünün dönüp dönmediği büyük önem kazanmaktadır. Nitelikli iş gücü yurt dışında, özellikle gelişmiş ülkelerde bir süre okuduktan ya da çalıştıktan sonra geri dönerse, edinmiş olduğu bilgi birikimini ve tecrübeyi ülkesinde kullanmasıyla, süreç gelişmekte olan ülkeye fayda sağlayacaktır. Diğer taraftan nitelikli iş gücü yurt dışında yerleşmeyi tercih eder ve geri dönmezse, gelişmekte olan ülke kalkınması için çok önemli bir üretim faktöründen yoksun kalacaktır.

Beyin göçü, tüm dünyada artmaktadır. OECD ülkelerinde yaşayan yurt dışı doğumlu insanların sayısı 2013 yılında 117 milyona ulaşmıştır; bu rakam 2000 yılına göre %40 artış anlamına gelmektedir. OECD ülkelerine göç edenlerin içinde üniversite mezunlarının oranı 2000 yılında %24 iken 2010 yılında %29'dur (OECD, 2015c). 2012 yılında dünya çapında 4,5 milyon öğrenci vatani olmayan ülkelere okumaktadır; bu rakam, 2001 yılındakinin iki katından fazladır (OECD, 2015c). Bunun dörtte üçü OECD ülkelerinde okumaktadır; sadece ABD ve İngiltere toplamı dünyadaki yabancı öğrencilerin üçte ikisini eğitmektedir. Institute of International Education (Uluslararası Eğitim Enstitüsü) verilerine göre 2013/2014 akademik yılında ABD'ne en çok Çin öğrenci göndermekte ve ABD'ye giden yabancı öğrenciler toplamının %31'ini oluşturmaktadır. Çin'i Hindistan (%11,6), Güney Kore (%7,7), Suudi Arabistan (%6,1), Kanada (%3,2) ve Tayvan (%2,4) izlemektedir. Türkiye ABD'ne en çok öğrenci gönderen ülke sıralamasında 10.821 öğrencisi ve %1,2 payıyla 11. sıradadır. ABD'nde eğitim gören Türk öğrencilerin %26,5'i

mühendislik, %15,3'ü işletme, %12,2'si sosyal bilimler, %9,9'u matematik/bilgisayar mühendisliği, %8,9'u tabii bilimler, %5,8'i sanat, %4,2'si eğitim bilimleri, %3,1'i ileri İngilizce, %2,4'ü beşeri bilimler ve %0,8'i sağlık bilimleri alanında eğitim görmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye gibi bir gelişmekte olan ülkenin yurt dışına özellikle okumak için öğrenci göndermesi çok mantıklı olmakla beraber, bu kişilerin eğitimleri sonunda Türkiye'ye dönmeleri için politika geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun için de yurt dışına yerleşen Türk'lerin dönmeme sebepleri ile dönenlerin dönmesindeki motivasyonun araştırılması politika tasarlanması için çok faydalı olacaktır.

Tansel ve Güngör (2014), 2002 yılında yaptıkları, yurt dışında öğrenim gören 1000'den fazla öğrenciyi kapsayan anket çalışmalarının sonucunda, dönmeme niyetinde en etkili faktörün başlangıçta daha giderken verilen yerleşme kararı olduğunu bulmuşlardır; başlangıçta dönme niyeti ile gidenler çok daha düşük oranda yurt dışında yerleşmektedir. Ailenin kalmayı desteklemesi ve yabancı bir eşin varlığı da yurt dışında kalma niyetinde etkili olan faktörlerdendir. Yurt dışında daha uzun süredir yaşayanlar, yurt dışında daha uzun iş tecrübesine sahip olanlar ve yurt dışında yaptıkları işe özel eğitim almış olanlar daha yüksek oranlarda dönmeye isteksiz olmaktadır. Türkiye'deki ekonomik istikrarsızlık dönüş kararını en çok azaltan etkenler arasındadır. Akademide çalışanların Türkiye'deki akademik ortamdaki sorunlar sebebiyle dönmeye niyeti daha azdır (Tansel ve Güngör, 2014). Yurt dışına başlangıçtaki gidiş sebebi Türkiye'deki işinin gereği, yurt dışında çalışmanın prestiji veya eşi ile bir araya gelme seçeneklerinden biri olan öğrencilerin dönme niyeti daha yüksek olmaktadır; diğer taraftan yurt dışına gitme sebepleri Türkiye'deki araştırma ortamının yetersizliği, siyasi faktörler, hayat tarzı tercihleri olanların dönme niyeti çok daha azdır (Tansel ve Güngör, 2014).

Tansel ve Güngör (2003) ile Tansel ve Güngör (2014) Türkiye'nin öğrencilerin dönme oranını artırması için çeşitli politikalar geliştirmesi gerektiğini belirtmektedir; araştırma-geliştirme ve kariyer için daha iyi şartlar hazırlanması, üniversitelerin imkânlarının genişletilmesi, öğrencilerin yurt dışında o denli yatırım yaptığı becerileri Türkiye'ye transfer edebilmesinin ve Türkiye'de bundan yararlanılmasının imkânlarının oluşturulması, yurt dışı eğitim burslarının daha kısa süreler için verilmesi (uzun süre yurt dışında kalmak dönmeye niyetini azaltan bir faktör olarak tespit edildiğinden) öneriler arasındadır. Mecburi hizmet şartları da dönme ihtimalini artıran bir etkidir.

Süreci başarılı yönetebilen ülkeler için "beyin göçü" kavramı tersine beyin göçüne veya "beyin kazanımı" (brain gain) kavramına dönüşebilmektedir. Lehman (2011)'in da belirttiği gibi, G. Kore ve Tayvan ABD'ye çok sayıda öğrenci göndermiş, bu öğrenciler ülkelere dönerek

kurulan çok sayıda Ar-Ge merkezlerinde çalışmış, ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır; 1980'lerde ABD'ye giden Tayvan'lılardan sadece onda ikisi geri dönerken, 1990'larda yapılan reformlar sonucu, Tayvan'lılar büyük oranda ülkelerine dönmeye başlamış, kendi firmalarını kurmuş ve ABD'nde kurdukları bağlantıları müşterilere ve stratejik ortaklara dönüştürmeyi başarmışlardır.

Konunun bir başka boyutu ise yurt dışında yerleşmiş Türklere buldukları ortamda faydalanılması için politikalar geliştirilmesidir. Tansel ve Güngör (2014) yurt dışında kaldıkları sürede gerek bağışlarla, gerek lobi faaliyetleriyle gerek diğer aktivitelere katılarak Türkiye'ye katkıda bulunan öğrencilerin ana vatana dönme niyetlerinin de daha fazla olduğunu bulmuştur.

Diaspora eskiden biraz da trajik bir şekilde yerinden yurdundan savaş vs. sebeplerle göç etmek zorunda bırakılmış insanları çağırıyordu. Ancak günümüzde modern diaspora ev sahibi ülkede oturan ve çalışan ancak ana vatanları ile güçlü duygusal ve maddi bağları sürdüren göçmen orijinli azınlık grupları olarak tanımlanmaktadır (Sheffer, 1986; Koser 2003; Newland, 2010). Son dönemde, diaspora terimi ülkelerini geçici olarak terk eden (uzun süreli olmak üzere) göçmenleri de içerecek şekilde ele alınmaktadır ve diaspora özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecinde bir ortak olarak görülmektedir.

Diasporanın ana vatanın kalkınma sürecine katılımının pek çok örnekleri vardır. Diaspora girişimcilerinin ana vatanlarına yatırım yapması, ana vatana turist olarak gelmesi, ana vatanın turizm imkânlarının ve geleneksel ürünlerinin yurt dışında tanıtımına ve pazarlamasına yardım etmesi, ana vatandaki çeşitli yardım kuruluşlarına bağışta bulunması ve gönüllü işler yapması (bölgesel kalkınma projelerine katılım, üniversite ve enstitülerde eğitim verme, girişimcilere danışmanlık yapma gibi), yurt dışında ana vatan için diplomasi faaliyetleri yürütmesi bunlar arasında sayılabilir (Newland, 2010).

Hindistan diaspora organizasyonu "Indus Entrepreneurs" 2001 yılındaki Gujarat depreminden sonra depremzedelere yardım için çok kısa sürede 500,000 dolar toplamıştır. Fransa'daki Fas göçmenleri ve onların Fas'taki aileleri tarihi binaları restore edip otel ve restoran olarak kullanarak Fas'ta kırsal turizme öncülük etmektedirler (Newland, 2010). "Amerika Yahudileri Ortak Dağıtım Komitesi", tamamen diaspora üyeleri tarafından yönetilmekte ve İsrail'deki hayır işlerine her yıl 1 milyar dolar katkıda bulunmaktadır (Newland, 2010).

Hükümetler diasporanın ana vatana katkıda bulunması için çeşitli faaliyetler yürütebilir. Bunların başında diaspora üyeleri düzenli istişare için mekanizmalar (danışma komiteleri, çalışma grupları gibi) kurulması gelmektedir. Bu istişarelerle diasporadaki profesyoneller ile birlikte stratejik

ekonomik alanlar belirlenebilir ve diaspora kaynakları bu alanlara yönlendirilebilir (Newland, 2010).

İsrail, 2001 yılında “doğum hakkı” adı altında bir program oluşturmuş olup, Yahudi gençlere Yahudi kültür mirasının ve vatan sevgisinin aşılması amacıyla 18-26 yaş arasındaki diaspora gençlerine İsrail’e ücretsiz eğitim turları sağlamaktadır; programın başlangıcından 2010 yılına kadar 52 ülkeden 200 bin genç programa katılmıştır (Newland, 2010). Yahudi vatanseverliğinin aşılması açısından program kapsamında İsrail’de 10 gün geçirilmesinin, Yahudi okulunda 5 senelik bir eğitim alınmasından daha etkili olduğu belirlenmiştir (DEİK, 2011).

Diasporalar hükümetleri, medyayı ve potansiyel destekçileri etkilemek için çok sayıda yöntem kullanmaktadırlar; doğrudan lobi yapmak, medya kampanyaları düzenlemek, elektronik iletişim yöntemlerinden yararlanmak, seçimlerde katkıda bulunmak gibi (Newland, 2010). Birçok ülkenin yurt dışında yerleşik diasporası o ülke için etkili lobi faaliyetlerinde bulunurken Türk diasporası oldukça dağınık haldedir ve etkili lobi grupları oluşturmaktan uzaktır.

Türkiye’nin yurt dışında çeşitli tahminlere göre 3,5-5 milyon vatandaşı yaşamaktadır. Ayrıca dünya üzerinde çok sayıda soydaş ve akraba topluluk bulunmaktadır. Buna rağmen, bir diaspora farkındalığı ve stratejik yaklaşım son dönemde yeni yeni oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de 2008 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde Dünya Türk İş Konseyi (DTİK) kurulmuştur. 2009 yılında 80 ülkeden 2000’i aşkın Türk girişimci ve profesyonelin katılımıyla Dünya Türk Girişimciler Kurultayı toplanmıştır. Kurultay’da yapılan seçimlerle, DTİK yönetimi; bölge komiteleri ve komitelerin yönetimleri oluşturulmuştur. Diaspora üyeleri arasındaki iletişimin geliştirilmesi için DTİK İletişim Platformu (dtik.org.tr) oluşturulmuştur (DEİK, 2011).

Başbakanlığa bağlı olarak “Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı” 2010 tarihinde kurulmuştur (YTB, 2015). Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) diaspora gençlerine eğitim bursları, başarılı gençlere Türkiye’de eğitim programları, yurtdışındaki Türk çocuklarının ve gençlerinin hem yaşadıkları ülke dilinde hem de anadillerinde yetkinlik kazanmaları amacıyla çift dilli eğitimin teşvik edilmesi, diaspora araştırmalarına burs sağlanması gibi çeşitli etkinlikleri yürütmekte, yurt dışındaki ilgili derneklere eğitim seminerleri düzenlemekte, yurt dışındaki Türklerin haklarının korunması ve hukuki sorunları ile ilgilenmekte, soydaş ve akraba topluluklarla ilişkileri geliştirmeye çalışmakta, buldukları ülkelerde azınlık durumunda olan soydaş ve akraba toplulukların kültürel kimliklerinin korunması ile kültürel ve sosyal haklarının güçlendirilmesi yönündeki çalışmalara destek olmakta, yabancı öğrencilere sağladığı Türkiye eğitim

burslarıyla Türkiye'nin yurt dışında gönüllü elçilerini yetiştirmektedir (YTB, 2015).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, üst orta gelir grubunda, henüz orta gelir tuzağında olmayan ancak yakın zamanda orta gelir tuzağına düşme riski altında olan bir ülkedir. Bir ülkenin yüksek gelir seviyesine çıkabilmesi günümüz dünyasında üretiminin katma değerini artırabilmesinden, teknoloji seviyesini yükseltebilmesinden ve uluslararası piyasalarda yüksek teknoloji ve katma değerli, bilgi yoğun mallarda rekabet gücü kazanabilmesinden geçmektedir. Bunların hepsinin başarılmasının anahtarı, üretim sürecinin en önemli girdisi insan kaynaklarıdır. İnsan kaynaklarının beceri seviyesi geliştirilmeden kalkınmış ülke olmak mümkün değildir. İnsan kaynaklarının beceri seviyesi de eğitimle geliştirilir. Orta gelir tuzağı literatürü kalkınmada insan gücünün eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Orta gelir tuzağına yakalanmayıp üst gelir seviyesine ulaşan ülkeler ile orta gelir seviyesinde takılıp kalan ülkeler arasındaki farkın büyük kısmı eğitimden kaynaklanmaktadır.

Bu makalede Türkiye'nin insan kaynaklarının eğitimi orta gelir tuzağı perspektifinden ele alınmış ve orta gelir tuzağına düşmüş ve tuzaktan kurtulmuş ülkelerin durumu ile karşılaştırılmıştır. Türkiye'de son yıllarda eğitim alanında önemli gelişmeler sağlansa da hala, eğitim alt yapısının ve eğitimin kalitesinin yüksek gelirli ülkelerin, hatta birçok orta gelirli ülkenin de gerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Hala çok yüksek oranda öğrenci, modern dünyanın gerektiği en temel matematik, okuma, fen bilimleri becerilerinden yoksundur. İş gücünün eğitim seviyesi gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Kadınların iş gücüne katılımı çok düşük orandadır. Mevcut eğitim seviyesi Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kalkınma hamlesini gerçekleştirecek durumda değildir. Son dönemdeki gelişmeler olumludur; ancak bu konudaki başarılı ülke örneklerinin incelenerek yeni politikalar oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin ihtiyacı, bütünlüğü olan bir eğitim politikasıdır. Üretimin katma değerinin, teknoloji seviyesinin artırılması, katma değeri yüksek ürünlerde dünya piyasalarında rekabet gücü kazanılması isteniyorsa, bu teknolojileri kurup geliştirecek bilim insanı ve mühendis alt yapısı hazırlanmalıdır. Türkiye'de mühendislik ve fen bilimlerinde öğrenim gören öğrencilerin oranı gelişmiş ülkelerinki ile karşılaştırıldığında çok düşüktür. Türkiye'de ileri teknoloji sanayilerin olmaması fen ve mühendislik öğrenimini caydırmakta, bu alanda yetişmiş iş gücünün olmaması da ileri teknoloji sanayilerin kurulmasını güçleştirmektedir. Bu kısır döngüyü kırmak devlete düşmektedir. G. Kore ve Tayvan bu alanda başarılı örneklerdir.

Yurt dışında eğitim de, aslında eğitim alanların ülkeye dönüşü sağlanıyorsa, iş gücünün bilgi, becerini vizyonunun geliştirerek ülke kalkınmasına çok önemli katkılar sağlayabilir. Türkiye'nin bu alanda da politikaları olmalıdır; yurt dışına göçen yetişmiş insan gücünün yurt dışına yerleşme sebeplerinin araştırılması “beyin göçü”nü “beyin kazancı”na dönüştürecek politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.“Beyin kazancı” için yurt dışında yerleşmiş eğitimli insan gücünün illa ki Türkiye'ye yerleşmesinin sağlanması da şart değildir. Pek çok ülke, diaspora nüfusundan olduğu yerde yararlanmayı da başarmaktadır. Türkiye’de bu konuda son yıllarda bir bilinç oluşmakta, gerek devlet, gerek sivil toplum kuruluşları sayıları 3,5-5 milyon arasında değiştiği tahmin edilen Türk diasporası ile Türkiye'nin çıkarlarına yönelik işbirliği kurma çalışmaları yürütmektedir.

Türkiye’yi geleceğe taşıyacak eğitim politikasının nitelik ve nicelik yönleriyle iyi tasarlanması çok önemlidir. Eğitimin nicelik yönü temel eğitimden başlayarak eğitimin toplumun bütün kesimlerinde yaygınlaştırılmasını içerir. Kalkınmış ülkeler kalkınma sürecinin başında nicelik sorununu çözmüştür. Özellikle temel eğitimin yaygınlaştırılması ülkenin kalkınma hamlesinin başında, kurulmakta olan emek yoğun sanayilerin iş gücü ihtiyacının karşılanması için önemlidir. Türkiye zaman içinde bu konuda önemli ilerlemeler kaydetmiş olmakla birlikte hala okuma yazma oranının ve okullaşma oranlarının orta gelirli ülkelerin altında olması bu konuda politikalar geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda ve kadınlara yönelik okuma-yazma seferberliklerinin yapılmasına hala ihtiyaç vardır. Ailelerin çocuklarını okula gönderip göndermediklerinin takibinin iyi yapılması gerekmektedir. Birçok ülkenin yaptığı gibi, Türkiye'nin de öğrenimin herhangi bir aşamasında terk edenleri tespit ederek tekrar örgün eğitim sistemine dönmelerini sağlamaya yönelik politikalar geliştirmesi, bunun mümkün olmadığı durumlarda bu kişilere istihdam dünyasının istediği becerileri kazandırmaya yönelik eğitimlerin verilmesi çok önemli kazançlar sağlayacaktır. Bunun için Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde küçük yaşlardan itibaren öğrencileri takip eden sistemlerin geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi önemlidir.

Yine nitelik boyutunda bir diğer önemli konu okullara yapılan fiziki yatırımların artırılması, öğretmenlerin sayı ve niteliklerinin yükseltilmesidir. Türkiye’de eğitim harcamalarının oranı, yüksek artış eğilimine rağmen hala pek çok gelişmekte olan ülkeninkinin bile altındadır.

Eğitimin nicelik boyutu kalkınmaya başlama sürecinde olmazsa olmazlar arasındayken, kalkınmanın ilerleyen aşamalarında yüksek gelirli ülke seviyesine ulaşıp ulaşılamayacağını belirleyicisi eğitimin niteliği olmaktadır. Niteliği ihmal eden ülkeler orta gelir seviyesine çıksa bile orada takılıp kalmaktadır. Yüksek gelirli ülke olmanın anahtarı ülkenin dünya piyasalarında rekabet gücü yüksek, yüksek teknoloji ve katma değerli malları üretebilmektir. Bunu

yapabilecek iş gücünün sahip olması gereken beceriler çok yönlüdür. Okuma, anlama, matematik becerilerin çok iyi gelişmiş olmasının yanında analiz kabiliyetinin, kritik ve çok yönlü düşünebilme becerisinin gelişmiş olması gerekmektedir. Yaratıcı düşünme yeteneği gelişmemiş bireylerin hızla gelişen teknolojiye ayak uydurup, teknolojik gelişmeyi yönlendirecek hale gelmesi mümkün değildir. Sosyal beceriler, takım çalışmasına yatkınlık, iletişim becerileri, sosyal sorumluluk da gittikçe pek çok ülkenin eğitim sisteminde önem vermeye başlayan, günümüz iş dünyasının çokça ihtiyaç duyduğu beceriler arasında yer almaya başlamıştır. Türkiye eğitim sisteminin geleceğin iş gücüne ne ölçüde bütün bu becerileri verebildiğinin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Türk eğitim sisteminin mezun ettiği gençleri istihdam eden iş dünyasının gençlerin becerilerindeki yetersizliklerden bu kadar şikâyetçi olması analize nereden başlanması gerektiğini göstermektedir. Eğitim alanında dünyadaki gelişmeleri, yeni teknikleri, iş dünyasının gereklerini çok iyi takip edip öğrencilerine bu becerileri kazandırmayı hedefleyen idealist öğretmenlere olan ihtiyaç büyüktür. Bu bağlamda eğitimcilerin eğitimi de çok önemli bir konu olmaktadır. Eğitim fakültelerinde verilen eğitimin kalitesinin artırılmasının yanında öğretmenlerin hayat boyu eğitimini sağlayacak mekanizmalara da ihtiyaç vardır. Bu alanların pek çoğunda Türkiye’de özellikle son dönemde çeşitli politikalar geliştirilmiş ve iyileşmeler sağlanmıştır. Ancak hala yapılacak çok iş vardır.

Türkiye kalkınmış bir ülke olma yolunda son yıllarda çok önemli mesafeler kaydetmektedir. Ancak bu süreçte dünya da durmamaktadır. Çok sayıda kalkınmakta olan ülke aynı yarışın içindedir. Dünyayı iyi algılayabilen, eleştirel düşünme gücü gelişmiş, yaratıcı düşünce kapasitesine sahip, teknolojiyi kullanabilen bir iş gücüne her zamankinden çok ihtiyaç vardır. Türkiye’nin genç nüfusu iyi eğitilebilir ve kaliteli işlerde istihdamı sağlanabilirse bu konuda çok önemli bir avantaj haline gelebilir.

KAYNAKÇA

- ABRAMOVITZ, M. (1986) Catching-Up, Forging Ahead and Falling Behind, *Journal of Economic History*, 46: 386–406.
- AY, D. (2014) *Eğitim Sektörü Raporu*, TSKB (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası) Ekonomik Araştırmalar.
- BAYAR, G. (2004) *Tayvan Kalkınma Deneyimi ve Türkiye İçin Düşündükleri*, Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Ekim 2004, Ankara.
- BAKIRTAŞ, T., KANDEMİR, O. (2010) Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(3), 961-974.

- BLOOM, D. E. ve J. G. WILLIAMSON (1998) Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia, *The World Bank Economic Review*, 12(3): 419-456.
- BÜYÜME KOMİSYONU (World Bank-Growth Commission) (2008) *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*, Dünya Bankası Yayınları, Washington.
- ÇAŞKURLU, E. ve ARSLAN, C. B. (2014) Orta Gelir Tuzağından Çıkışa Odaklanma: Ürün Tuzağı (Ürün Boşluğu) ve Demiryolu Taşımacılık Sektörü, *Maliye Dergisi*, 167,71-92.
- DALGIÇ, B., İYİDOĞAN, P. V. ve BALIKÇIOĞLU, E. (2014) Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Hangi Faktörler?, *Maliye Dergisi*, 167, 116-125.
- DEİK-Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2011) *Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası İçin Öneriler*, Ankara, Kasım 2011.
- DÜNYA BANKASI (2014) *Trading Up to High Income Turkey Country Economic Memorandum*, Rapor No. 82307-TR.
- DÜNYA BANKASI (2007) *Turkey-Higher Education Policy Study Volume I: Strategic Directions for Higher Education in Turkey*, Rapor No. 39674-TU.
- DÜNYA BANKASI (2015) *Migration and Development Brief, Migration and Remittances Team*, Development Prospects Group.
- EICHENGREEN, B., DONGHYUN P., and KWANHO, S. (2013) Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap , *NBER Working Paper*, No. 18673.
- EICHENGREEN, B., PARK, D. and SHIN, K. (2012) When Fast-Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China, *Asian Economic Papers*, 11:1, 42-87.
- FELIPE, J, ABDON, A. and KUMAR, U. (2012) Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why? , *Levy Economics Institute of Bard College Working Papers*, No. 715.
- GERSCHENKRON, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- GİLL, I., and KHARAS, H. (2007) *An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth* (Washington, DC: World Bank).
- HOŞGÖR, Ş. (2010) Türkiye Nüfus Projeksiyonları, içerisinde: *2050'ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar*. Ş. Hoşgör ve A. Tansel İstanbul: TÜSIAD ve UNFPA. Yayın No: TÜSIAD-T/2010/11/505.
- ILO (International Labor Organization), (2015) *World Employment and Social Outlook, Trends*, Cenevre.
- İŞKUR (2015), <http://www.iskur.gov.tr> , erişim 10.11.2015.
- JANKOWSKA, A., Nagengast, A and Perea J. R. (2012) The Product Space and the Middle Income Trap: Comparing Asian and Latin

- American Experiences, *OECD Development Centre, Working Paper*, No. 311.
- JONES, R. (2013) Education Reform in Korea, *OECD Economics Department Working Papers*, No.1067.
- KANCHOOCHAT, V. and INTARAKUMNERD, P. (2014) Tigers Trapped: Tracing the Middle-income Trap through the East and Southeast Asian Experience, *Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development*, Working Paper No. 04/2014.
- KILIÇ, Y. (2015) Eğitim ve Büyüme İlişkisi: Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar, *Amme İdaresi Dergisi*, 48(2), s. 129-156.
- KOSER, K. (2003) *New African Diasporas*, London: Routledge.
- LEHMAN, J. P. (2011) Turkey’s 2023 Economic Goal in Global Perspective, Center for Economics and Foreign Policy Studies-*Edam, Tartışma Kağıtları Serisi*, Haziran 2011.
- LIN, J. Y. ve TREICHEL, V. (2012) Learning from China’s Rise to Escape the Middle-Income Trap A New Structural Economics Approach to Latin America, *Policy Research Working Paper*, 6165, World Bank.
- LOSER, C. and SOOD, A. (2011) Breaking away from Mediocre Complacency to a Prosperous Future, *Global Journal of Emerging Market Economies*, 3(1), 5–58.
- MASON, A., ed., (2001) *Population Change and Economic Development in East Asia: Challenges Met, Opportunities Seized*, California: Stanford University Press, 2001.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2013) *PISA 2012 Ulusal Ön Raporu*, Ankara 2013.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2015) <http://www.meb.gov.tr>, erişim 10.11.2015.
- NEWLAND, K. (2010) Six Studies and a Road Map: Diasporas as Partners in Development, in *Diasporas, New Partners in Global Development Policy*, ed. Kathleen Newland, Washington DC: Migration Policy Institute.
- OECD (2012) *PISA 2012 Results in Focus What 15-year-olds know and what they can do with what they know*, OECD Yayınları, Paris.
- OECD (2013) *Education Policy Outlook: Turkey*, OECD Yayınları, Paris.
- OECD (2014) *OECD Employment Outlook 2014*, OECD Yayınları, Paris.
- OECD (2015a) *OECD Skills Outlook 2015: Youth, Skills and Employability*, OECD Yayınları, Paris.
- OECD (2015b) *Education at a Glance 2014 OECD Indicators*, OECD Yayınları, Paris.
- OECD (2015c) *International Migration Outlook 2015*, OECD Publishing, Paris.
- SHEFFER, G. (1986) *A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics*, *Modern Diasporas in International Politics* ed. Gabriel Sheffer. London: Croom Helm, 1986.

- TANSEL, A. (2012) *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536.
- TANSEL, A. ve GÜNGÖR, N. D. (2014) Brain Drain from Turkey: Return Intentions of Skilled Migrants, *International Migration*, 52(5), 208-226.
- TANSEL, A. ve GÜNGÖR, N. D. (2003) Brain Drain from Turkey: Survey Evidence of Student Non-Return, *Career Development International*, 8/2, 52-69.
- TUNCEL, C. (2014) Orta Gelir Tuzağı ve İnovasyon Politikaları: Doğu Asya Deneyimi ve Türkiye İçin Dersler , *Maliye Dergisi*, 167, 40-70.
- TÜİK (2015) <http://www.tuik.gov.tr>, erişim 10.11.2015.
- YELDAN, E., TAŞÇI, K., VOYVODA, E., ÖZSAN, M. E. (2012) *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?: Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz*, TÜRKONFED, İstanbul, Aralık 2012.
- YELDAN, E., TAŞÇI, K., VOYVODA, E., ÖZSAN, M. E. (2013) *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?: Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzağından Çıkış Stratejileri*, TÜRKONFED, İstanbul, Kasım 2013.
- YILMAZ, G. (2015) Turkish Middle Income Trap and Less Skilled Human Capital, *İktisat İşletme ve Finans*, 30 (346), 9-36.
- YTB-Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2015) <http://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, erişim 10.11.2015.

**TÜRKİYE'DE DEVLET BÜTÇESİNİN SINIFSAK YAPISI:
SOSYAL ÜCRET KAVRAMSALLAŞTIRMASI TEMELİNDE BİR
ANALİZ (2006-2014)**

CLASS STRUCTURE OF THE STATE BUDGET IN TURKEY: AN
ANALYSIS BASED ON CONCEPTUALIZATION OF SOCIAL WAGE
(2006-2014)

Birsen NACARⁱ
Yakup KARABACAKⁱⁱ

Received: 01.09.2016, Accepted: 10.11.2016, Published: 31.12.2016

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'de devlet bütçesinin sınıfsal yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla bütçe harcamaları ve bütçe gelirleri sınıfsal yapısına ayrıştırılmıştır. Yapılan ayrıştırmanın ardından, net sosyal ücretin ya da sosyal kârın oluşup oluşmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan ölçümler Türkiye'de işçi sınıfı açısından net sosyal ücretin oluşmadığını göstermektedir. Ancak sermaye sınıfı açısından sosyal kârın oluştuğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle, iki hususun ayrıca vurgulanması gerekmektedir: Birincisi, Türkiye'de refah devleti, işçi sınıfının kendi arasında dayanışması ile işleyen sınırlı bir yapıya sahip görünmektedir. İkincisi ise, özellikle gelişmiş batı ülkeleri için Ana akım iktisat yazını içinde sıklıkla dile getirildiği gibi ekonomik sorunların arkasında geniş kapsamlı refah devleti uygulamalarının bulunduğu görüşü, en azından Türkiye özelinde, destekten yoksun görünmektedir. Zira Türkiye'de işçi sınıfı bütçe karşısında net vergi ödeyicisi konumundadır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Ücret, Sosyal Kâr, Refah Devleti, Toplumsal Sınıflar*

JEL Sınıflandırması: *H20, H53, I30*

ⁱ Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Doç. Dr. nacarbirsens@akdeniz.edu.tr

ⁱⁱ Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Doç. Dr. yakupk@akdeniz.edu.tr

ABSTRACT

This paper tries to analyze the social structure of the state budget in Turkey. For this purpose, the budget expenditures and the budget revenues have separated into their class structures. After then, it is studied to be measured whether the net social wage or the social profit occurs or not. These measurements indicate clearly that the net social wage for the working class does not occur in Turkey. However, it is found that the social profit occurs in terms of the capital-class. From these findings, it is also necessary to emphasize two points: Firstly, the welfare state in Turkey seems to have a limited structure functioning of the working class solidarity among their own. Secondly, as it is frequently expressed by the mainstream economics literature, the view that there are the policies of the comprehensive welfare state behind the economic problems especially for the developed countries seems to lack of support for at least the case of Turkey, because the working class in Turkey is in a net tax payer position in view of the budget.

Keywords: *Social Wage, Social Profit, Welfare State, Social Classes*

JEL Classification: *H20, H53, I30*

1. GİRİŞ

Tarihi süreç içinde devlet her zaman toplumdan vergi ve benzeri başlıklar altında gelir toplamış ve bu gelirleri erken dönemlerde daha çok idari, güvenlik, adalet, savaş vb. alanlarda sarf etmiştir. Devletin barış zamanlarında vergi toplaması ve söz konusu kaynakları toplum yararına kullanmaya başlaması daha geç dönemlere özgü bir gelişme olmuştur. Ancak devletin savaş yapan güvenlikçi devlet (warfare state) konumundan yurttaşlarına maddi refah sağlayan sosyal devlete (welfare state) dönüşmesi çok kolay olmamıştır. Bu dönüşümün arkasında toplumsal mücadelelerle kazanılan haklarla beraber kapitalist ekonomik sistemde birikim biçiminin etkin bir biçimde sürdürülebilmesi için devletin yüklendiği işlevler vardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, 1970’li yıllarda tıkanıcıya kadar, devletin müdahaleci işlevleri pek bir eleştiri konusu olmadığı gibi, bu dönemin yüksek büyüme oranları, liberal demokrasinin bir başarısı olarak, ‘altın çağ’ diye ifade edilerek, övünç vesilesi bile yapılmıştır. Bununla beraber 1970’li yıllarda başlayan ekonomik durgunluk, enerji fiyatlarının yükselmesi, enflasyon ve işsizlik oranlarının artması, büyüme oranlarının düşmesi veya negatif çıkması gibi arzu edilmeyen ekonomik ve toplumsal sorunlar; bir zamanlar övünç kaynağı olan “karma ekonomi” döneminin bütün ekonomik

ve toplumsal sorunların kaynağı olarak gösterilmeye başlandığı yeni bir düşünce iklimini yaratmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle Ana akım iktisat içersinden yayılan “yeni sağ” görüşler, toplumsal ve ekonomik işlevleriyle aşırı yüklenen devletin görevini yapamaz hale geldiğini dolayısıyla da toplumsal ihtiyaçların etkin bir şekilde karşılanabilmesi için tekrar piyasa mekanizmasının etkinlik alanının genişletilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca devletin, sağladığı sosyal haklar ile emek piyasasını katılaştırdığını, işsizlik yardımları gibi katkılarla insanların iş bulma ve çalışma güdülerini olumsuz etkilendiğini, artan kamu harcamalarının ve vergilerin ekonomik etkinsizlikler yarattığını ve özellikle giderek artan kamu sosyal harcamalarının sıklıkla bütçe açıklarına ve kamu borç krizine neden olduğunu iddia etmişlerdir.

Bunlara ek olarak, devletin yurttaşlarının maddi refah düzeylerini arttıracak biçimde gerçekleştirdiği yeniden bölüşüm politikalarının eleştirisini yapan başka yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Özellikle Kamusal Tercih Kuramı, analizlerini ekonomik alandan siyasal alana kaydırarak çok önemli görüşler ortaya koymuşlardır: Örneğin kamusal karar almada sıklıkla kullanılan oy çokluğu kuralı sayesinde ortanca seçmen modelleri çerçevesinde gelir düzeyi düşük ve oy sayısı fazla olan çoğunlukların, kamu harcama ve vergi politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeyi başarabildikleri ileri sürülmüştür. Bunun sonucunda tasarruf eğilimi yüksek; fakat oy sayısı düşük toplumun varsıl kesimlerini “vergi sömürsüne” uğratabildikleri ifade edilmiştir. Ayrıca kamu politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilen fakir veya düşük gelirli çoğunlukların, kamu harcamalarının finansmanında borçlanma olanaklarının daha çok kullanılmasına neden olarak kamuda bedavacılık olgusunun gelişmesine neden oldukları savunulmuştur.

Benzer çerçeveden yapılan başka analizlerde ise, siyasi karar alma sürecindeki aksaklıkların, devletin demokratik kontrolünü zayıflatması nedeniyle, devletin gelir düzeyi yüksek toplumsal kesimler üzerine aşırı vergi yükleyen bir canavara (Leviathan) dönüştüğü iddia edilmiştir. Öte yandan emek yoğun bir sektör olarak kamu sektörünün, kaynakları etkin kullanamadığı, siyasal yozlaşma, baskı ve çıkar grubu faaliyetleri, bürokrasinin büyümesi, siyasal rekabet, yolsuzluk, kayırmacılık, rant kollama gibi başlıklar altında toplanabilecek devlet mekanizmasının etkin işlemediği ve dolayısıyla da sınırlandırılması gerektiği düşüncesini güçlendiren çok sayıda gerekçe ileri sürülmüştür.

Devletin kapitalist sistemdeki işlevleri ve toplumsal sınıflarla ilişkileri, Marksist iktisat kuramcıları tarafından da irdelenmiştir. Ulaşılan bulguların çok az bir kısmı (örneğin Bowles ve Gintis 1982a; O'Connor 1984; Bowles, Gordon ve Weisskopf, 1986) yukarıda ifade edilen Ana akım iktisat kuramı

temelinde ileri sürülen görüşleri destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak Marksist iktisat kuramının farklı okullarına mensup diğer araştırmacılar, devletin işçi sınıfına karşı iyiliksever (benevolent) bir tutum içinde olmadığını, işçi sınıfının kamu bütçesinden sağladığı refah artışlarını yine kendi ödediği vergilerle finanse ettiği bulgularını ortaya koymuşlardır. Hal böyle iken, devletin işçi sınıfına yönelik harcamalarının büyük boyutlara ulaşmış olmasının ekonomik daralma veya “kâr sıkışmasının” (profit squeeze) nedeni olmaktan ziyade, tam bir “ücret sıkışması” (wage squeeze) ile sonuçlandığı açıktır. Örneğin, Tonak (1987) tarafından yapılan bir çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 1952-1985 döneminin tamamında, işçi sınıfının devlet bütçesinden sağladığı refah artışları, ödedikleri vergilerden düşük çıkmıştır. Daha sonra Shaikh ve Tonak (1987; 1994; 2000), Miller (1989; 1992), Shaikh (2003) tarafından yapılan çalışmalarda da ABD’de için benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca Guerrero (1992) İspanya için; Fazeli (1996), Fazeli ve Fazeli (2010) ve Freeman (1991) İngiltere için; Maniatis (2003) Yunanistan için; ve Sepheri ve Chernomas (1992) Kanada için; Shaikh ve Tonak (1987) metodolojisini kullanarak araştırmalar yapmışlar; söz konusu çalışmalar ağırlıklı olarak negatif sosyal ücret bulgusu ortaya koymuştur.

Bu çalışma yukarıda kısaca değinilen sosyal ücret yazınından yararlanarak, Türkiye’de 2006-2014 yılları arasında devlet bütçesi ile işçi sınıfı arasında yaşanan karşılıklı transferlerin net bir sosyal ücret oluşturup oluşturmadığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Böyle bir ölçüm, iki temel konuda değerlendirme yapma olanağı sağlayacaktır: Bunlardan birincisi, devletin bütçe üzerinden toplumsal sınıflarla kurduğu ilişki - sosyal ücretin büyüklüğü ve işaretine bağlı olarak – tartışılabilecektir. İkincisi ise, özellikle ana akım iktisat yazınında sıklıkla dile getirildiği üzere, refah devleti uygulamalarının kapitalist ekonomik sistemin krizinin veya durgunluğunun nedeni olup olmadığı hususunun tartışılmasına olanak sağlayacaktır. Eğer ölçüm sonuçları net sosyal ücret çıkıyor ise, bu, Ana akım iktisat görüşlerini destekleyecek bir bulgu olacaktır. Aksi durumda ise, kapitalizmin ekonomik krizlerinin arkasındaki başka yapısal dinamiklerin araştırılmasını gerektirmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısımları şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak, sosyal ücret tartışmaları gözden geçirilecektir. İkinci olarak, sosyal ücreti hesaplama metodu ele alınarak, kamu harcamaları ve kamu gelirlerini sınıf paylarına ayırıştırmada kullanılan analitik çerçeve tartışılacaktır. Üçüncü olarak, ülkemizde 2006-2014 yılları bütçe verileri esas alınarak, devlet bütçesinin sınıfsal yapısı ayrıştırılmaya çalışılacaktır. Çalışma ulaşılan bulguların özetlenmesi ve genel bir değerlendirme ile sona ermektedir.

2. SOSYAL ÜCRET TARTIŞMALARI

Sosyal ücret kuramcıları çalışanların iki tür ücreti arasında ayrım yaparlar: Bunlardan birincisi; çalışanların emek arzlarının karşılığı olan ücret, maaş, yevmiye vb. *parasal gelirler*dir (money wages). İkincisi ise; bir ülkenin yurttaşı olarak çalışan kesimin devlet bütçesinden kendilerine yönelik kaynak kullanımlarından oluşan *sosyal ücret*dir (social wage). Farklı kaynaklardan gelen bu iki gelirin toplamı bir ülke için *toplumsal ücret* (societal wage) oluşturur (Miller, 1992: 285). Bununla birlikte sosyal ücret üzerine çalışan araştırmacılar arasında, sosyal ücreti neyin oluşturduğu ve sosyal ücretin ekonomik etkileri üzerine görüş ayrılıkları süregelmektedir (Miller, 1992: 284). Söz konusu çalışmaların bir kısmı, sosyal harcamaları bir tür sosyal ücret olarak değerlendirmişler ve fakat ücretli kesim tarafından ödenen vergileri dikkate almamışlardır (Therborn, 1984: 25; Sefton, 2002: 1). İkinci grup araştırmacılar ise, işçi sınıfının devlet bütçesinden faydalandıkları harcama tutarı ile devlet bütçesine aktardıkları kaynakları birlikte değerlendirerek, sosyal ücretin kaynağının emek gelirleri mi yoksa sermaye gelirleri mi olduğunu ayırt etmeye çalışmışlardır (Tonak, 1985: 51).

Devletin toplumsal sınıflarla ilişkilerini, kapitalist sistemlerde devletin yüklendiği işlevleri dikkate alarak çözümleyen en önemli sosyal ücret kuramcılarında biri, James O'Connor'dır. 1973 yılında yayımlanan ünlü Devletin Mali Krizi (The Fiscal Crisis of the State) başlıklı kitabında, O'Connor, devletin kapitalist sistemlerde yüklendiği ve birbiriyle çelişkili başlıca üç işlevden bahseder. O'Connor'a göre, devlet bir yandan ekonomik sistemin işlerliğini sağlayacak tedbirler (güvenlik, hukuk sistemi vb.) alırken; diğer yandan en önemli üretim faktörlerinden sermaye ve emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini toplumsallaştırmakta, öte yandan da toplumsal talebi arttırarak sistemi meşrulaştırıcı yönde faaliyetler yürütmektedir. Ancak yazara göre, böylesi bir davranış, ekonomik krizin özel kesimden kamu sektörüne aktarılmasıyla sonuçlanacaktır. Zira devlet artan kamu harcamalarını finanse etmek için yeterince vergi geliri toplayamadığı zaman mali krizle karşı karşıya kalacaktır (O'Connor, 1973: 2).

Ancak O'Connor'un 1973 tarihli çözümlemesinde, daha sonra 1984 yılında yazdığı bir başka kitapta (Birlikim Bunalımı, 1984) bu konudaki görüşünü değiştirmiş olsa bile, devletin mali krize girmesinin sebebi, bütçeden işçi sınıfına yönelik yapılan kamu harcamaları değildir. Zira O'Connor'un net sosyal ücret hesaplamasının sonucu negatif çıkma eğilimindedir. Nitekim O'Connor (1973) yaklaşımı uygulanarak, yapılan bir çalışmada, 1952-1985 döneminde ABD'de negatif sosyal ücret bulgusuna ulaşılmıştır (Miller, 1992: 306). Bu bulgu doğrudur; çünkü O'Connor ücretli kesimin vergi payını hesaplarken, hem doğrudan hem de dolaylı vergilerin yayımlı etkilerini birlikte dikkate alır. Ona göre, ABD'de güçlü tekeller,

ödedikleri vergilerin (kurumlar vergisi ve diğer dolaylı işletme vergileri) önemli bir kısmını, piyasa ve fiyat mekanizması aracılığıyla, ya ücretleri düşük tutarak ya da fiyatları arttırarak, işçi sınıfına ve daha küçük işletmelere aktarma gücüne sahiptir. Böylece işçi sınıfının vergi yükünün sürekli arttığı ve sermaye sınıfının neredeyse affa yakın bir vergileme muamelesine tabi tutulduğu bir vergileme düzeni ile işçi sınıfının vergi sömürsü (tax exploitation) kavramına ulaşılır (O’Connor, 1973: 205).

O’Connor’dan sonra refah devletinin toplumsal sınıflarla ilişkisini analiz eden iki önemli Radikal iktisatçı Gough (1979) ve Therborn (1984)’dur. Therborn (1984) devlet bütçesinden emek gücünün yeniden üretimi için yapılan sosyal hizmet ve transfer harcamaları gibi kamu harcamalarına, “gayrisafi sosyal ücret” olarak dikkat çekmekle birlikte; işçi sınıfından kamu bütçesine aktarılan kaynakları (vergiler vb.) dikkate almamıştır (1984:25-26). Ayrıca Gough (1979) refah devletinin gelişimini sınıf mücadelesinin ürünü olarak incelemiş ve fakat İngiltere’de devletin, parasal transferler veya sosyal tüketim harcaması olarak verdiği için daha çoğunu, vergilerle işçi sınıfından geri aldığını tahmin etmiştir (Saybaşılı, 1992:95-96). Gough’un tahmini, hanehalkları ile devlet arasındaki net mali transfere işaret etmekle birlikte, işçi sınıfının devlet bütçesi karşısındaki net mali pozisyonunun tam bir açıklaması olmayabilir (Maniatis, 2003:380). Zira Gough’un (1979) analizine temel oluşturan hanehalkı, çeşitli sosyal sınıflardan oluşabilir.

Öte yandan Bowles ve Gintis (1982a; 1982b) ve Bowles, Gordon ve Weisskopf (1986) gibi Radikal iktisat kuramcıları, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD’de işçi sınıfının net sosyal ücret elde ettiğini ileri sürmüşlerdir (Miller, 1992: 285). II. Dünya Savaşı sonrası dönem 1970’li yıllarda tıkanıncaya kadar, liberal demokrasinin doğası gereği, işçi sınıfı bütçe harcama ve vergileme politikaları üzerinde etkili olma imkanına kavuşmuş ve sözü edilen dönemde kurulmuş olan birikimin toplumsal yapısı, devletin yeniden dağıtım politikaları ile işçi sınıfını giderek daha büyük boyutta sübvansane etmesine olanak sağlamıştır. Böylece işçi sınıfı, sözü edilen dönemde, sermaye sınıfı ile masa başında doğrudan ücret pazarlığı sırasında kazanamadığı gelir artışını, dolaylı olarak, siyasal süreçte sürdürdüğü mücadele ile kamu harcama ve vergileme politikalarına etki ederek kazanmıştır (Maniatis, 2014: 16-17). Böylece II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD’de işçi sınıfının elde ettiği yurttaş ücreti (citizen wage), emek arzı karşılığı elde edilen parasal ücretlere göre beş kat artmıştır (Bowles ve Gintis, 1982a: 73). Ancak Radikal iktisat kuramından ve özellikle de Birikimin Toplumsal Yapısı (Social Structures of Accumulation) yaklaşımına göre, işçi sınıfının gerek parasal ücret olarak emek piyasasından gerekse sosyal ücret (yurttaş ücreti) olarak devlet bütçesinden kazançlarının toplamı, “toplumsal ücret” faturasının giderek kabarmasına neden olmuş, 1970’li ve 1980’li yıllarda yaşanan kâr sıkışması (profit squeeze) ve ekonomik

durgunluğun yaşanmasına yol açmıştır (Bowles ve Gintis, 1982a: 77; Bowles, Gordon ve Weisskopf, 1986).

Bununla birlikte sosyal ücret yazını içinde Bowles ve Gintis'in (1982a) çalışmasına ciddi eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştiriler daha çok Bowles ve Gintis'in (1982a) kullandığı metodolojiyle ilgilidir. Zira Bowles ve Gintis (1982a) vergi payının hesaplanmasında dört kişilik bir ailede sadece çalışan kişinin haftalık brüt geliri ile kullanılabilir geliri arasındaki farkı, vergi yükü olarak dikkate almışlardır (1982a:73; Miller, 1992: 290). Oysa brüt ücret üzerinden hesaplanan ve toplam ücret maliyetinin bir parçası olan “sosyal güvenlik primi işveren payı” gibi yükümlülükler de ücretlilerin ödediği dolaysız vergilerin bir parçasıdır. Ayrıca söz konusu hesaplama biçimi, hem hanehalkı içinde ücret geliri elde eden diğer kişilerin vergi yükünün dikkate alınmaması hem de ücretli kişinin ödediği dolaylı vergiler payının hesaplamaya dahil edilmemesi nedeniyle, muhtemelen işçi sınıfının vergi payının oldukça düşük tahmin edilmesi sonucunu yaratmıştır (Shaikh ve Tonak, 1987: 181, 185).

Öte yandan Bowles ve Gintis, vatandaş ücreti olarak, sosyal harcamaları dört kişilik hanehalkı sayısına göre genelleştirmiştir (1982a:73). Bu hesaplama biçimi de kamu harcamalarından çalışan toplumsal kesimlerin aldığı payın olduğundan daha yüksek tahmin edilmesi riskini taşımaktadır. Zira kamu sosyal harcamalarının hem bireysel hem hanehalkı başına dağılımı mutlak eşit değildir. Bir insanın yaşam süresi boyunca yararlandığı kamu hizmetleri veya harcamaları da değişiklikler göstermektedir. Örneğin, çocukluk yıllarında sağlık hizmetleri, ergenlik ve gençlik yaşlarında eğitim hizmetleri ve ileri yaşlarda ise sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine yönelik kamu harcamalarının önemi artmaktadır. Dolayısıyla Bowles ve Gintis'in (1982a) çalışmasında ulaştığı bulgular, kamu bütçesinden yapılan net transferlerin, olduğundan daha yüksek hesaplandığı şüphesi altındadır (Shaikh ve Tonak, 1987:185). Zaten Bowles'in de dahil olduğu ABD bağlamında yapılan başka bir çalışmada, Kore Savaşı sonrası dönemde, sermaye kesiminin vergi yükü düşerken işçi sınıfının vergi yükünün arttığı tahmin edilmiştir (Bowles, Gordon ve Weisskopf, 1986: 146).

Devletin toplumsal sınıflarla ilişkilerini, devlet bütçesinin sınıfsal yapısına ayrıştırarak analiz eden ve giderek birçok sosyal ücret kuramcısı tarafından benimsenen analiz çerçevesi Tonak (1987), Shaikh ve Tonak (1987; 1994; 2000) tarafından geliştirilmiştir. Shaikh ve Tonak sosyal ücret kavramsallaştırması çerçevesinde kamu gelir ve harcamalarını toplumsal sınıflar arasında ayrıştırmışlardır. Bu ayrıştırmadan hareketle daha sonra kamu bütçesi bağlamında devletle ücretli kesim arasında yaşanan karşılıklı transferlerin, gerçekten bir sosyal ücretle sonuçlanıp sonuçlanmadığını ölçmüşlerdir. Örneğin Tonak (1987) ve Shaikh ve Tonak (1987), Amerika

Birleşik Devletleri’nde, 1952-1985 yıllarının çoğunda, ücretli kesimin kamu bütçesinden yararlandığı kamu harcama tutarlarından daha fazla vergi ödediğini saptamışlardır. Daha sonra Shaikh ve Tonak (1994) ve Shaikh ve Tonak (2000) tekrar yaptıkları ölçümlerde de ABD’de çalışan kesimin “net vergi” ödeyicisi konumunda olduğunu saptamışlardır.

Sosyal ücret tartışmalarında Tonak (1987), Shaikh ve Tonak’ın (1987; 1994; 2000) çalışmalarında ulaştıkları iki sonuç oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi, refah devletinin büyümesinin ücretli kesimin gelirlerinde net bir artış değil; tam tersine azalış yarattığı bulgusudur. Zira farklı zamanlarda yapılan ölçümlerde ulaşılan bulgular, işçi sınıfının devlet bütçesinden faydalandığı kamu harcama tutarlarından daha fazlasını vergi olarak geri devlet bütçesine aktardığını göstermektedir. Aynı zamanda söz konusu bulgular, sosyal ücretin sermaye sınıfı aleyhine, toplumsal ücret tutarına bir ekleme yapmadığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan ikinci sonuç ise, sosyal ücretin ABD’de 1970’li yıllarda yaşanan kâr sıkışmasının ve ekonomik daralmanın nedeni olarak yorumlanamayacağıdır. Çünkü işçi sınıfının kendi vergileriyle kendi arasında dayanışarak finanse ettiği sosyal ücret, diğer sosyal sınıflara bir yük getirmemesinin yanında, bütçeye çalışan kesimin net vergi katkısı, parasal ücretlerin baskılanmasına neden olarak tam bir ücret sıkışması ile sonuçlanmış görünmektedir (Miller, 1992: 287).

Shaikh ve Tonak’ın geliştirdiği sosyal ücret kavramsallaştırması çerçevesinde farklı ülkeleri kapsayan başka çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin, 1955-1988 dönemi için Sepehri ve Chernomas (1992) refah devletinin Kanada’daki yeniden dağıtıcı performansını saptamaya çalışmışlar ve buldukları sonuçları Tonak (1987) ve Shaikh ve Tonak (1987)’in ABD üzerine yaptıkları çalışmada ulaştıkları bulgularla karşılaştırmışlardır. Bu bağlamda her iki ülkede emek kesimine yapılan transferlerin, 1955-1978 yılları arasında hemen hemen aynı olduğu; fakat 1979-1985 yılları arasında ise, Kanada’nın ücretli kesime yaptığı transferlerin ABD’nin yaptığı transferlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Sepehri ve Chernomas, 1992:82-84). Sepehri ve Chernomas (1992), bu farklılığı, iki ülke arasındaki işsizlik oranındaki farklılaşmaya yormuş olsalar da karşılaştırılan çalışmalar arasında metodolojik yaklaşım farklılıkları da söz konusudur. Zira Sepehri ve Chernomas (1992) toplam kişisel gelirler içinde çalışan kesimlerin maaş ve ücretleri oranında işletme vergilerinin belli bir bölümünü, ücretli kesimin ödediğini esas almışlardır (1992:74-75). Halbuki, Tonak (1987) ve Shaikh ve Tonak (1987)’in ABD üzerine yaptıkları çalışmalarda, işletme vergilerinden emek kesimine olan yansımaları, tamamen ücretli kesimin vergi yükümlülükleri dışında tutulmuştur (Maniatis, 2003:385).

Sepehri ve Chernomas (1992) ile aynı metodolojiyi kullanarak yapılan bir başka araştırma ise, Akram-Lodhi’nin (1996), 1970-1990 arası dönemi

kapsayan İngiltere üzerine yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada İngiltere’de ücretli kesimin, esas alınan dönem boyunca kamu harcamalarından yararlandığı tutardan daha fazla bir kaynağı devlete veya devlet aracılığıyla öteki toplumsal kesimlere aktardığını ve dolayısıyla emek kesiminin bu dönemde net vergi ödeyicisi konumunda olduğu sonucuna ulaşmıştır (Akram-Lodhi, 1996:14, 22’de Tablo:8). Ancak Akram-Lodhi (1996) yaptığı karşılaştırmada, kendi bulgularıyla aynı dönemi kapsayan, Tonak’ın (1987) ABD’ye ve Sepehri ve Chernomas (1992)’ın Kanada’ya ilişkin net vergi bulgularının farklı olduğunu da vurgulamaktadır (Akram-Lodhi, 1996:15, 23’de Tablo:9).

Öte yandan Akram-Lodhi (1996)’nin bulgularına tam zıt olan sonuçlara, Shaikh ve Tonak metodolojisini kullanan Fazeli (1996)’nin, İngiltere üzerine yaptığı çalışmasında ulaşılmıştır. Fazeli (1996)’ye göre, İngiltere’de refah devleti, 1950-1986 döneminde ücretli kesime her yıl gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki yüzde payı olarak ortalama %10 civarında net sosyal ücret transferinde bulunmuştur. Daha sonra Fazeli ve Fazeli (2010), yine İngiltere için yaptıkları bir başka çalışmada devletin, 1990-2003 yılları arasında ücretli kesime GSYH’ya oranı olarak %10 civarında net sosyal ücret ödediğini tahmin etmişlerdir (2010:119, 122).

Freeman (1991) ise, dolaylı vergilerden ücretlilere yansıyan kısım hariç, Shaikh ve Tonak metodolojisini kullanarak yine İngiltere kapsamında yaptığı çalışmasında, karşılıklı transferlerin eşit olduğu sadece bir yıl dışında; 1951-1987’yi kapsayan dönemde, ücretli kesimin devlete net vergi transferinde bulunduğunu belirtmektedir (1991:101). Zaten Fazeli (1996)’nin yukarıda değinilen çalışmasında, vergi payının hesaplanmasında dolaylı vergilerden ücretli kesime yansıyan kısım da dikkate alındığında, emek kesiminin net vergi ödeyicisi konumunda olduğunu belirtmektedir (1996:155). Maniatis (2003)’in Yunanistan için 1958-1995 yıllarını kapsayan dönem için yaptığı çalışmasında ise, kamu bütçesinden ücretli kesime transfer edilen kaynaklar ile ücretli kesimden bütçeye aktarılan kaynakların çok küçük pozitif veya negatif farklarla neredeyse başabaş olduğu görülmektedir (2003:392).

3. NET SOSYAL ÜCRETİ ÖLÇME METODU

Tonak (1987), Shaikh ve Tonak (1987; 1994; 2000) geliştirdikleri sosyal ücret kavramsallaştırması temelinde vergiler ve kamu harcamalarını kullanarak devletin işçi sınıfının gelirleri üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Buna göre, işçi sınıfının devlet bütçesinden faydalandığı harcama tutarı (**B**) ve devlet bütçesine vergi olarak ödediği tutar (**T**) arasındaki fark, net sosyal ücreti (**N**) oluşturur. Ancak işçi sınıfının ödediği vergi, faydalandığı kamu harcama tutarından fazla ise, sonuç “net vergi” veya “negatif sosyal ücret” olarak ifade edilebilir (Maniatis, 2014: 18).

$$\pm N = B \quad (1)$$

Söz konusu denklemi toplumsal sınıflar açısından net bütçe artığının bulunması olarak da ifade edebiliriz. Bununla birlikte Shaikh ve Tonak ölçüm metodunun üç kritik belirleyicisi söz konusudur: Bunlar; toplumsal sınıfların tanımlanması, bütçe harcamalarının ve bütçe gelirlerinin toplumsal sınıf paylarına ayrıştırılması olarak sıralanabilir (Maniatis, 2014: 18).

Klasik Marksist kuramda kavramsal olarak toplum iki sınıf olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada kişilerin kapitalist üretim ilişkisinde konumu belirleyici olmuştur¹. Bir yanda kendisinin ve bağımlı aile bireylerinin geçimini sağlamak için emek gücünü satarak bunun karşılığında ücret geliri elde edenler; öte yanda ise, üretim araçlarının özel mülkiyetinden dolayı artık değeri mülk edinen kapitalistler bulunmaktadır. Buradan hareketle Tonak (1987), Shaikh ve Tonak (1987; 1994; 2000) toplumsal sınıfları üretim ilişkileri içindeki konumlarıyla bağlantılı olarak elde ettikleri gelir türüne göre ayırtmışlardır. Böylece işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı pay, ücret olarak ifade edilirse; geri kalan gelirler (kar, faiz ve kira) sermaye sınıfının gelirlerini oluşturacaktır. Ücret gelirlerinin (W) ulusal gelire (Y) oranı ise, yüzde olarak işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı payı ifade edecektir (Maniatis, 2014: 19). Ancak bizim çalışmamızda toplumsal sınıfların gelir paylarının hesaplanması aynı yöntemle dayanmakla birlikte bazı farklılıklara sahiptir.

Bu farklılıkların sebeplerinden biri, ülkemizde henüz toplumsal sınıfların ABD’deki kadar açık şekilde oluşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci zorluk ise, ülkemizde ulusal hesaplarda veya gelir istatistiklerinde benimsenen kayıt biçimlerinden ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda iki sorun önemli görünmektedir. Bunlardan birincisi, ücret geliri elde ediyor görünmesine karşın, gerçekte işçi sınıfından çoktan çıkmış olan üst düzey yöneticilerin aldıkları maaşların ulusal istatistik hesaplarında ücret geliri olarak kaydedilmiş olmasıdır. Bu durum işçi sınıfı gelir payının (W) bir miktar yüksek çıkmasına neden olacaktır². İkinci zorluk ise, gerçekte sermayeden ziyade emek faktörüne dayalı olarak yürütülen küçük çaplı ticaret, serbest meslek ve zirai faaliyetlerden elde edilen gelirlerin ulusal istatistik sisteminde müteşebbis geliri olarak kayıtlara geçirilmiş olmasıdır. Bu

---

¹ Toplumsal sınıf tartışmaları için Sungur Savran (2008) ve Tülin Öngen’in (2002) çalışmalarına bakılabilir.

² 2015 yılında yayımlanan bir çalışmada bu tür yönetici konumundaki ücretlilerin gelirleri “özel yönetim emeği” başlığı altında sınıflandırılmış ve toplam gelir içinde 2006 yılında %2,6; 2007 yılında %2,9; 2008 yılında %3,7; 2009 yılında %3,6; 2010 yılında %3,7 ve 2011 yılında %4,0 olarak hesaplanmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 131, Tablo: IV.4.).

tür gelirler ise, sermaye kesiminin gelir payının yüksek hesap edilmesine neden olma riski yaratmaktadır³.

Bütün bu zorluklara rağmen, çalışmamızda, bağımlı aile fertleri de dâhil, çalışan, işsiz, emekli nüfusun tamamı işçi sınıfı olarak ele alınmıştır. Bu tanımlamadan hareketle, çalışmamızda kullandığımız emek payı katsayısı ise, Türkiye üzerine, TÜİK'in (2015) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2014" adlı araştırmalarında sunulan "gelir türlerine göre toplam yıllık kullanılabilir kişisel gelirlerinin dağılımı" verilerine dayanmaktadır. Bu verilerden yararlanarak hesapladığımız emek gelirleri (*W*); *maaş, ücret, yevmiye* ve *sosyal transferlerden* oluşurken; bunların dışındaki *müteşebbis geliri, gayrimenkul, menkul kıymet* ve *diğer transferler* toplamı ise, emek dışı toplumsal kesimlerin gelir payı olarak ele alınmıştır.

Tablo 1: Türkiye’de Gelir Türlerine Göre Toplam Yıllık Kullanılabilir Kişisel Gelirlerin Dağılımı (%)

Yıllar	Emek Gelirleri Payı	Emek Dışı Diğer Kişisel Gelirler Payı	Kişisel Gelirler Toplamı (%)
2006	0,623	0,377	100
2007	0,619	0,381	100
2008	0,651	0,349	100
2009	0,660	0,340	100
2010	0,678	0,322	100
2011	0,677	0,323	100
2012	0,699	0,301	100
2013	0,712	0,288	100
2014	0,725	0,275	100

Kaynak: TÜİK (2015) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2014" <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10-12-2015).

Ayrıca sözü geçen araştırmada sosyal transferler başlığı altında görünen gelirler de işçi sınıfının gelir payına eklenmiştir. Zira sosyal transferleri emek kesiminin payına eklemek, emek kesiminin harcama ve gelir payının bir miktar yüksek ölçülmesi riskini taşımakla birlikte, böyle bir tercih hem yukarıda değinilen geniş kapsamlı emek kesimi tanımlamasına uygun düşecektir hem de emekli maaşı gibi parasal transferler üzerinden dolaylı

³ Yine aynı kaynakta "küçük burjuva" ve "küçük köylü" olarak sınıflandırılan kişilerin gelir payları toplamı ise 2006 yılında %15,7; 2007 yılı için %12,6; 2008 yılı için %10,9; 2009 yılı için %13,2; 2010 yılı için %11,5; 2011 yılı %12,4 olarak hesaplanmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 131, Tablo: IV.4.).

vergiler ödendiği için işçi sınıfının vergi payının daha gerçekçi ölçülmesine olanak sağlayacaktır. Kaldı ki, Tablo 1’de sunulan toplumsal sınıfların gelir payları ile Bağımsız Sosyal Bilimcilerin (2015: 131) çalışmasında sunulan verilerle hesaplanan gelir payları birbirine oldukça yakın çıkmaktadır⁴.

Bu bağlamda kişisel gelirlerin toplamı (Y) ile işçi sınıfının gelirleri (W) ile ifade edilirse, işçi sınıfının toplam kişisel gelirler içindeki payı (s) aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$s = W/Y \quad (2)$$

Bu formül aşağıda ele alınacak olan kamu harcama ve gelirlerinin toplumsal sınıflara ayrıştırılmasında yararlanacağımız emek payı (labor share) kat sayıdır.

3.1. Kamu Harcamalarının Sosyal Sınıf Paylarına Ayrıştırılması

Toplumsal sınıflara göre, kamu harcama kalemleri ayrıştırılmaya çalışıldığında, temelde üç grup kamu harcamasının varlığı dikkatleri çekmektedir. Bunlardan birinci grup (B_1), ya birikim sisteminin esenliği için yapılan ya da toplumdaki emek kesimi dışındaki kesimlerin faydalandıkları kamu harcamalarından oluşmaktadır (Fazeli ve Fazeli, 2010:115). Sistemin esenliği için yapılan harcamalara; yasama, yürütme, yargı, savunma, kamu düzeni ve güvenliği hizmetleri örnek verilebilir. Bu tür kamu harcamaları, Marx’ın kapitalist toplumun *faux frais* olarak ifade ettiği, sistemi yeniden üretme ve idame ettirme masraflarıdır (Marx, 1977: 446; Akt: Shaikh ve Tonak, [1994] 2012: 389). O’Connor’ın yaklaşımıyla ifade edilecek olursa, değinilen kamu harcama kalemleri üretkenliğe katkısı olmayan ‘sosyal masraf’ harcamalarıdır (1973:6-7). Bu tür kamu harcamalarının işçi sınıfının refahına bir katkısı olmadığı açıktır. Ancak söz konusu kamu harcamalarının sermaye sınıfına olan katkısı ise, doğrudan olmayıp dolaylı bir biçimde birikim sisteminin sorunlarının çözülmesi ve sistemin işlerliğinin garanti altına alınması biçimindedir.

Ayrıca birinci grup kamu harcamaları içinde ele alınan ekonomik işler ve hizmetlere yönelik kamu harcama kalemlerinin emek kesiminin refah düzeyine doğrudan bir katkısı söz konusu değildir. Zira genel ekonomik işler ve hizmetler, tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık hizmetleri, yakıt ve enerji hizmetleri, madencilik, imalat ve inşaat hizmetleri, tamamen toplumun emek

---

⁴ 2015 yılında yayımlanan bir çalışmada sunulan verilerden “küçük burjuva”, “çiftçi/köylü” ve “emekçi sınıf katmanları”, olarak ifade edilen gelir paylarına “özel yönetim emeği” gelir payı dâhil edilmeden toplama yapılırsa, Türkiye’de işçi sınıfının; 2006 yılında %60,9; 2007 yılında %61,4; 2008 yılında % 57,7; 2009 yılında % 59,5; 2010 yılında %60,1 ve 2011 yılında %62,6’lık bir gelir payına sahip olduğu görülmektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 131, Tablo: IV.4).

dışı kesimlerine katkı sağlayan kamu harcamalarıdır. Örneğin genel kamu hizmetleri içinde bulunan “faiz ödemeleri” toplumda sadece devlete kredi verebilecek denli finansal birikime sahip olanlara yapılan bir transfer harcamasıdır (Shaikh, 2003:540). Dolayısıyla bu tür kamu harcamalarının işçi sınıfının kamusal hizmet tüketiminin dışında tutulması gerekmektedir (Fazeli ve Fazeli, 2010:115). Burada ifade edilen birinci grup kamu harcamalarını, işçi sınıfının kamu harcama payından tamamen dışlamaktayız.

Kamu harcamaları içinde ikinci grubu (B_2) ise, toplumun tüm toplum kesimlerinin yararlandığı kolektif tüketime yönelik harcama kalemleri oluşturmaktadır (Shaikh, 2003: 539). Genel olarak bu grup; çevre koruma hizmetleri, iskân ve toplum refahı hizmetleri, sağlık hizmetleri, dinlenme, kültür ve din hizmetleri, eğitim hizmetlerine yönelik kamu harcamalarından oluşmaktadır. Örneğin, çevre koruma hizmetlerine yönelik harcamalar bir canlı olarak her insanın yarar sağladığı kamu harcamalarıdır. Benzer biçimde iskân ve toplum refahı başlığı altında toplanan hizmetler de toplumun ortaklaşa yararlandığı kamu hizmetleridir. Yine sağlık hizmetleri, dinlenme, kültür ve din hizmetleri ve eğitim hizmetleri toplumun ortaklaşa tüketimine yönelik kamu harcamalarıdır. Bütün bu ikinci grupta sayılan toplumsal hizmetlerin toplumsal sınıflar arasında gelir payı katsayısına göre ayrıştırılması gerekmektedir (Fazeli ve Fazeli, 2010:114-115).

Üçüncü grup (B_3) olarak ele alınabilecek kamu harcamaları ise, emek gücünün yeniden üretimine yönelik, doğrudan emek kesiminin yararlandığı kamu harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Bu gruba giren kamu harcamaları, genel olarak, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinden oluşmaktadır (Fazeli ve Fazeli, 2010:114). Bahsi geçen kamu harcamalarının, olduğu gibi, işçi sınıfının faydalandığı kamu harcama tutarına eklenmesi gerekir.

Böylece işçi sınıfının yararlandığı kamu harcama payını şu şekilde ifade edebiliriz:

$$B = sB_2 + B_3 \quad (3)$$

Yukarıdaki ifadede (B) ile gösterilen işçi sınıfının tükettiği kamu harcama payının dışında kalan kamu harcamaları ise sermaye sınıfı tarafından tüketilmektedir.

3.2. Kamu Gelirlerinin Sosyal Sınıf Paylarına Ayrıştırılması

Toplumsal sınıfların devlet bütçesine vergi ve benzeri adlar altında transfer ettiği kamu gelir kaynakları da üç temel grup içerisinde ele alınabilir (Maniatis, 2014: 19): Buradan ilk grubu tamamen işçi sınıfı tarafından ödenen vergiler (T) oluşturmaktadır. Bunun en iyi örneği, sosyal güvenlik kurumuna ödenen prim, katkı, fon ve benzeri vergilerdir. Ayrıca işçi sınıfının

sosyal güvenlik kurumlarına ödediği vergilere ülkemizde sosyal güvenlik işveren payı ve benzeri başlıklar altında ödenen vergiler de dâhil edilmiştir. Zira bu vergiler ücret maliyetinin bir parçasıdır ve muhasebe sisteminde işveren payı olarak kayıt edilse bile gerçekte sözü edilen vergileri de işçiler ücret gelirleri üzerinden ödemektedirler.

İkinci grup kamu gelirleri ise, toplumun tüm kesimlerinin ödediği kapsamlı vergi ve benzeri yükümlülüklerden (T_2) oluşmaktadır. Örneğin gelir vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, bina vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, şans oyunları vergisi, özel iletişim vergisi, gümrük vergisi, damga vergisi, haberleşme vergisi, elektrik ve havagazı tüketim vergisi, eğlence vergisi, yangın sigorta vergisi, ilan ve reklam vergisi, yerel veya merkezi düzeyde ödenen harçlar ve vergi benzeri diğer tüm zorunlu ve gönüllü ödemeler ikinci grup kamu gelir kalemlerini oluşturmaktadır. Söz konusu bütçe gelirlerinin yukarıda Denklem (2)’de ifade edilen toplam gelirler içindeki sınıf payı katsayısına göre ayrıştırılması gerekmektedir.

Son grup kamu gelirleri grubu ise, toplumsal sınıflardan sadece sermaye sınıfının ödediği vergilerden (T_3) oluşmaktadır. Örneğin bunlar; kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, arsa ve arazilerden üzerinden ödenen emlak vergisi gibi tamamen sermaye sınıfının ödediği vergilerdir.

Yukarıda üç farklı grupta sınıflandırılan bütçe gelirlerinin özelliklerini dikkate alarak bütçe gelirinin toplumsal sınıf paylarına ayrıştırılması mümkündür: Örneğin, işçi sınıfının devlet bütçesine toplam katkıları yukarıda (T_1) olarak ifade edilen vergilere (T_2) grubundaki vergilerden daha önce emek payı katsayısı (bakınız: Denklem 2) olarak ifade edilen (s) ile ayrıştırılması sonucu bulunan tutarın eklenmesi ile hesap edilebilir. Böylece işçi sınıfının toplam bütçeye katkısı aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$T = T_1 + sT_2 \quad (4)$$

Söz konusu toplamda daha önce (T_3) vergiler grubundan işçi sınıfı üzerine oluşan vergi yansıması dikkate alınmamıştır.

4. TÜRKİYE’DE NET SOSYAL ÜCRETİN ÖLÇÜLMESİ

Çalışmanın bu kısmında 2006-2014 tarihleri arasında Türkiye’de net sosyal ücret ve sosyal kâr ölçülmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, önce devlet bütçesinin harcama tarafı daha sonra ise, gelir tarafı ayrı ayrı toplumsal sınıf paylarına ayrıştırılacaktır. Bu ayrıştırma işlemi yukarıda net sosyal ücreti ölçme metodu kapsamında açıklanan yaklaşım temelinde gerçekleştirilecektir.

4.1. Türkiye’de Kamu Harcamalarının Sosyal Sınıf Paylarına Ayrıştırılması

Çalışmanın bu kısmında sınıfsal yapısına ayrıştırılacak olan kamu harcamaları, 2006-2014 dönemini kapsamaktadır. Söz konusu kamu harcamaları kamu kesimini kapsayacak şekilde aşağıdaki Tablo 2’de sunulmuştur. Tabloda görülen kamu harcamalarından 2011-2014 dönemi “Genel Yönetim Bütçe” harcamalarından olduğu gibi alınmıştır. Geri kalan 2006-2010 yılları için “Merkezi Yönetim Bütçesi”, “Yerel Yönetimler Bütçesi” ve “Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçesi” kamu harcamaları tarafımızca birleştirilmiştir. Ayrıca bu birleştirmede 2006 ve 2007 yılları için sadece “Sosyal Güvenlik Kururumu” bütçe harcamaları “Merkezi Yönetim Bütçesi” ve “Yerel Yönetimler Bütçesi” harcamaları toplamına eklenmiştir.

Tablo 2: Kamu Harcamaları
(Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Genel Kamu Hizmetleri	80.476	87.567	96.760	105.216	107.546	85.759.	99.068	105.731	110.559
Savunma Hizmetleri	11.622	11.856	12.861	14.602	15.078	16.306	18.568	19.960	21.360
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri	11.394	13.549	15.323	17.649	20.530	24.432	28.692	32.570	37.093
Ekonomik İşler ve Hizmetler	28.360	32.027	39.125	43.659	52.726	56.289	63.689	76.050	78.070
Çevre Koruma Hizmetleri	2.713	3.074	3.712	3.890	5.182	5.917	6.596	8.307	9.582
İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri	12.294	15.604	15.215	14.121	16.805	13.547	16.239	21.400	24.596
Sağlık Hizmetleri	27.492	32.030	39.072	45.274	49.327	54.946	58.412	67.777	73.285
Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri	4.314	4.922	5.859	6.398	7.538	9.483	11.113	13.684	14.780
Eğitim Hizmetleri	23.548	27.391	32.181	37.806	43.583	50.870	60.572	70.765	78.192
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	71.659	87.721	97.341	125.242	139.730	148.727	171.438	198.386	220.810
TOPLAM	273.877	315.746	357.454	413.860	458.051	466.280	534.393	614.635	668.331

Kaynak: Maliye Bakanlığı (2016) “Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri”, “Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri”, “Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri”, “Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe İstatistikleri”, <https://portal.muhasabat.gov.tr/> (Erişim Tarihi:05.01.2016).

Daha önce çalışmanın yöntem kısmında ayrıntılı olarak açıklandığı gibi söz konusu kamu harcamaları toplumsal sınıflara sağladığı faydalara göre üç farklı grup içinde ayrıştırılabilir. Bunlardan biricisi (**B**), işçi sınıfı dışındaki toplumsal kesimlere dolaylı veya doğrudan fayda sağlayan kamu harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Bu tür harcamaları “genel kamu hizmetleri”, “savunma hizmetleri”, “kamu düzeni ve güvenliği hizmetleri”, “ekonomik işler ve hizmetler” olarak toplamak mümkündür. Ancak bu grup içinde genel kamu hizmetleri başlığı altında toplanan yerel yönetimlere yapılan transferler ve bağışlar mükerrer hesaplamayı önlemek için sermaye sınıfının yararlandığı kamu harcama payına eklenmemiştir.

Türkiye’de Devlet Bütçesinin Sınıfsal Yapısı: Sosyal Ücret Kavrams...

Toplumsal sınıfların ortaklaşa tükettiği kamu harcamaları ise, (**B₂**) grubunu oluşturmaktadır. Bu tür harcamalar; “çevre koruma hizmetleri”, “iskân ve toplum refahı hizmetleri”, “sağlık hizmetleri”, “dinlenme, kültür ve din hizmetleri” ve “eğitim hizmetlerinden” oluşmaktadır. Bu gruba giren kamu harcamaları Tablo 1’de sunulan gelir paylarına göre sınıfsal yapısına ayrıştırılmıştır.

Son olarak emek gücünün yeniden üretimi için kullanılan kamu harcamaları ise, (**B₃**) grubunu oluşturmaktadır. Bu nedenle Tablo 2’de sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları olarak görülen kamu harcamalarının tamamı işçi sınıfının faydalandığı kamu harcama payına eklenmiştir. Bu şekilde sınıfsal yapısına ayrıştırılan kamu harcamaları aşağıdaki Tablo 3’de özetlenmiştir.

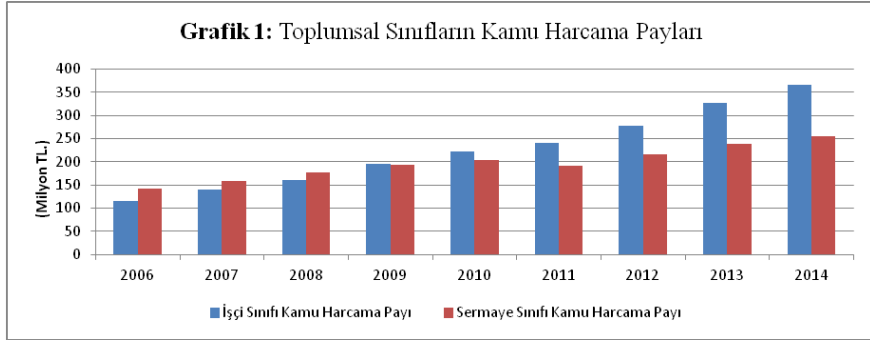
Tablo 3: Bütçe Harcamalarının Sınıfsal Yapısı (Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşçi Sınıfı Kamu Harcamaları Payı	115.496	139.113	159.864	196.187	222.743	239.964	278.340	327.924	366.128
Sermaye Sınıfı Kamu Harcamaları Payı	142.035	158.531	176.162	194.366	204.710	190.380	216.876	238.784	255.860
İşçi Sınıfı Kamu Harcamaları Payı (%)	44,85	46,74	47,57	50,23	52,11	55,76	56,21	57,83	58,86
Sermaye Sınıfı Kamu Harcamaları Payı (%)	55,15	53,26	52,43	49,77	47,89	44,24	43,79	42,14	41,14
Toplam (%)	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Tablo 2’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3’de görüldüğü gibi, Türkiye’de 2006-2014 yılları arasında toplumsal sınıfların kamu harcamalarından faydalandıkları payların tutarları artmaya eğilimi içindedir. Ancak toplumsal sınıfların kamu harcama paylarına oransal olarak bakıldığında ise sermaye sınıfının payı giderek azalırken işçi sınıfının payı artma eğilimi içindedir.

Bu durum Grafik 1’de görsel olarak daha açık olarak fark edilecektir. Grafikte görüldüğü gibi, her iki toplum kesiminin hemen hemen eşitlendiği 2009 yılı hariç tutulursa, 2006-2008 arasında sermaye kesimi, daha çok kamu harcama payına sahipken; 2010-2014 yılları arasında işçi sınıfının faydalandığı kamu harcama payı daha yüksek çıkmıştır.

Kaynak: Tablo 3'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bununla birlikte toplumsal kesimlerin bütçe ile ilişkisinin saptanmasında devlet bütçesinin gelir tarafı dikkate alınmadan yapılacak bir değerlendirme kuşkusuz eksik kalacaktır. Aşağıda kamu gelirlerinin sınıfsal yapısına ayrıştırılması ele alınmaktadır.

4.2. Türkiye’de Kamu Gelirlerinin Sosyal Sınıf Paylarına Ayrıştırılması

Türkiye’de toplumsal sınıfların kamu bütçesine vergi ve benzeri adlar altında transfer ettiği kaynaklar aşağıda üç farklı bütçe (Tablo 4, 5, 6) aracılığıyla ele alınmıştır. Daha önce kamu gelirlerinin ayrıştırılması ile ilgili kısımda açıklandığı gibi kamu gelirlerinin toplumsal sınıflarla bağlantısı üç farklı şekilde kurulabilir. Bunlardan birincisi (T_1) tamamen işçi sınıfının ödediği sosyal güvenlik yükümlülükleridir. İkincisi ise (T_2) toplumsal sınıfların ortaklaşa ödedikleri vergiler ve diğer yükümlülüklerdir. Bu gelirler toplumsal sınıfların gelir paylarına göre ayrıştırılacaktır. Üçüncü gelir grubu (T_3) sadece sermaye kesiminin ödediği vergi ve benzeri mali yükümlülükleri kapsamaktadır.

Bu çerçeveden Tablo 4’te sunulan Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerine bakıldığında “Kurumlar Vergisi” ile “Veraset ve İntikal Vergisinin” sermaye kesiminin ödediği vergiler (T_3) grubunu oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 4: Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri
(Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Genel Bütçe Gelirleri	168.546	184.802	203.026	208.610	246.051	286.554	320.535	375.563	408.675
I-Vergi Gelirleri	137.480	152.835	168.108	172.440	210.560	253.809	278.780	326.169	352.514
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	40.140	48.198	54.935	56.468	61.317	75.799	85.510	92.748	106.206
a) Gelir Vergisi	28.982	34.447	38.029	38.445	40.392	48.807	56.493	63.760	73.901
b) Kurumlar Vergisi	11.157	13.750	16.905	18.022	20.924	26.992	29.017	28.987	32.305
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	3.117	3.645	4.088	4.663	5.248	6.257	7.009	7.693	8.215
a) Veraset ve İntikal Vergisi	119	124	144	168	215	253	292	339	428
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	2.998	3.520	3.943	4.495	5.033	6.003	6.716	7.353	7.786
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	59.408	63.589	67.258	73.136	91.735	103.380	113.836	134.854	142.111
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	15.911	16.793	16.804	20.852	26.325	29.956	31.572	37.995	38.121
b) Özel Tüketim Vergisi	36.926	39.110	41.831	43.619	57.285	64.188	71.705	85.461	91.095
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2.624	3.149	3.695	4.003	3.570	4.288	5.470	6.160	7.486
d) Şans Oyunları Vergisi	368	326	376	395	434	528	615	692	768
e) Özel İletişim Vergisi	3.577	4.210	4.550	4.264	4.120	4.418	4.472	4.545	4.640
4. Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	27.562	28.970	32.781	28.651	39.527	53.451	55.310	68.269	71.143
a) Gümrük Vergileri	2.080	2.440	2.770	2.465	3.239	4.653	5.194	5.409	6.542
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	25.425	26.492	29.972	26.134	36.208	48.685	50.000	62.727	64.411
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	56	37	39	51	79	113	115	132	189
5. Damga Vergisi	3.148	3.642	3.945	4.169	5.082	6.464	7.360	9.415	10.324
6. Harçlar	3.958	4.743	5.050	4.755	7.033	8.343	9.674	12.947	14.510
7. Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	144	45	50	595	615	111	78	239	2
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	7.530	8.239	7.422	9.948	9.804	9.063	13.986	14.311	16.125
III-Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	2.254	1.844	849	807	965	1.068	1.651	1.095	1.281
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	19.439	15.706	17.125	23.057	21.114	19.739	22.707	23.651	28.301
V-Sermaye Gelirleri	1.841	6.079	9.113	2.044	3.375	2.529	2.053	10.105	9.548
VI-Alacaklardan Tahsilat		97	406	312	231	344	1.355	230	904
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	3.529	3.971	4.824	5.036	6.333	8.174	9.621	11.445	13.524
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	1.407	1.585	1.746	1.811	1.892	2.095	2.317	2.673	3.182
Merkezi Yönetim Gelirleri Toplamı	173.483	190.359	209.598	215.458	254.277	296.823	332.474	389.681	425.382

Kaynak: Maliye Bakanlığı (2016) “Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri”,
<https://portal.muhasebat.gov.tr/> (Erişim Tarihi:05.01.2016).

Geride kalan vergi ve benzeri yükümlülüklerin tamamı toplumsal sınıflar tarafından birlikte ödenmektedir. Bu tür kamu gelir kalemlerinin, toplumsal sınıfların gelir paylarına göre ayrıştırılması gerekmektedir. Buradan (sT_2) olarak ayrıştırılacak kamu gelirleri işçi sınıfının kamu gelirlerine katkısı olurken; geride kalan kısım sermaye kesiminin katkısı olarak değerlendirilecektir.

Tablo 5'te sunulan yerel yönetim bütçe gelirlerine bakıldığında ise, arsa ve arazi üzerinden alınan "Emlak Vergisi" sermaye kesiminin ödediği vergiler (T_3) grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 5: Yerel Yönetimler Bütçe Gelirleri (Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
I-Vergi Gelirleri	3.377	3.690	4.190	3.776	5.904	6.901	7.249	8.213	9.291
a) Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	1.627	1.723	1.983	2.142	2.978	3.851	3.911	4.231	5.354
Bina Vergisi	955	989	1.231	1.346	1.860	2.432	2.509	2.755	3.563
Arsa Vergisi	415	449	458	480	771	978	971	1.040	1.367
Arazi Vergisi	25	24	27	27	37	53	46	50	62
Çevre Temizlik Vergisi	231	259	265	288	309	387	383	384	361
b) Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	659	708	857	320	1.113	1.175	1.385	1.612	1.653
Haberleşme Vergisi	55	55	59	50	50	48	44	34	38
Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	419	431	544	8	750	741	918	1.100	1.132
Eğlence Vergisi	61	77	90	96	104	128	135	161	163
Yangın Sigortası Vergisi	18	19	21	18	18	18	20	26	27
İlan ve Reklam Vergisi	104	123	140	146	189	239	266	289	291
c) Harçlar	1.059	1.237	1.33	1.293	1.794	1.857	1.935	2.349	2.269
e) Başka Yerde Sınıflandırılmayan Vergiler	30	21	15	18	17	17	16	19	13
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8.060	8.992	9.187	10.558	11.922	13.868	16.050	17.916	18.025
III-Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	4.304	4.589	5.208	5.860	8.876	10.261	10.330	13.938	6.979
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	13.621	16.012	18.404	19.885	24.172	28.852	32.546	37.690	42.934
1) Faiz Gelirleri	676	777	670	527	452	590	750	731	665
2) Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	12.041	13.513	16.219	17.446	21.721	25.674	28.846	33.988	39.363
a) Vergi ve Harç Gelirlerinden Alınan Paylar	10.847	12.142	14.571	15.740	20.403	24.357	27.484	32.239	37.482
Merkezi idare Vergi Gelirlerinden Alınan Paylar	10.735	12.009	14.440	15.587	20.212	24.138	27.243	31.965	37.180

Türkiye’de Devlet Bütçesinin Sınıfsal Yapısı: Sosyal Ücret Kavrams...

Çevre Temizlik Vergisinden Alınan Paylar	111	132	131	152	190	219	241	273	301
b) Yönetim Giderlerine Katılma Payları	0	14	37	36	13	35	19	29	104
c) Kamu Harcamalarına Katılma Payları	356	367	406	477	666	669	756	936	889
d) Mahalli İdarelere Ait Paylar	182	294	420	286	475	408	300	486	618
e) Diğer Paylar	654	666	746	867	128	165	246	273	259
3) Para Cezaları	454	475	533	620	705	783	841	908	927
V- Diğer Çeşitli Gelirler	448	1.246	979	1.291	1.292	1.803	2.108	2.061	1.978
VI- Sermaye Gelirleri	2.002	1.948	1.731	1.333	2.690	3.483	3.049	5.606	6.661
VII-Alacaklardan Tahsilat	357	239	119	1.064	16	48	36	9	3.278
Bütçe Gelirleri Toplamı	31.724	35.474	38.841	42.477	53.582	63.415	69.263	83.376	87.170

Kaynak: Maliye Bakanlığı (2016) “Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri”, <https://portal.muhsabat.gov.tr/> (Erişim Tarihi:05.01.2016).

Ayrıca yerel yönetimler bütçesi gelirleri arasında görülen “Merkezi İdare Vergi Gelirlerinden Alınan Paylar” ile “Alınan Bağış ve Yardımlar” mükerrer hesaplamayı önlemek için hiçbir sınıfın vergi ve benzeri yükümlülükler payına eklenmemiştir. Zira söz konusu gelirler yukarıda Tablo 4’te zaten merkezi yönetim gelirleri arasında sınıf paylarına ayrıştırılmıştır. Yerel yönetim gelirlerinden geri kalan vergi ve benzeri yükümlülüklerin tamamı toplumsal sınıflar tarafından birlikte ödenmektedir. Bu kamu gelir kalemlerinin toplumsal sınıfların gelir paylarına göre ayrıştırılması gerekmektedir. Buradan (sT_2) olarak ayrıştırılacak olan tutar yerel yönetimler düzeyinde kamu gelirlerine işçi sınıfının katkısı olurken, geri kalan kısım sermaye kesiminin katkısı olarak değerlendirilecektir.

Tablo 6’da sunulan sosyal güvenlik kurumları bütçe gelirleri ise, ağırlıklı olarak işçi sınıfının ödediği vergi ve benzeri mali yükümlülüklerden oluşmaktadır. Tabloda sosyal güvenlik gelirleri olarak sunulan kamu gelirlerinin tamamı işçi sınıfının doğrudan ödediği vergileri oluşturmaktadır. Bu tutar (T_3) grubu gelirler olarak işçi sınıfının kamu gelirlerine yaptığı katkı payına eklenmiştir. Tablo 6’da bağış ve yardımlar başlığı altında görülen kamu gelirleri ise, hiçbir sınıfın gelir payına eklenmemiştir. Zira bağış ve yardımlar ağırlıklı olarak Merkezi Yönetim Bütçesinden aktarılan kaynaklara dayanmaktadır. Öte yandan Tablo 6’da görülen diğer gelir kalemleri doğrudan sermaye sınıfının gelir payına eklenmiştir. Çünkü ceza, faiz ve benzeri başlıklar altında toplanan bu tür gelirler işverenlerin sosyal güvenlik mevzuatına uyumsuzlukları nedeniyle ödenen yükümlülüklerden oluşmaktadır.

Tablo 6: Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe Gelirleri
(Milyon TL.)

	2006*	2007*	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
I- Vergi Gelirleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0
II- Sosyal Güvenlik Gelirleri	53.830	56.874	61.894	72.067	73.168	105.402	124.536	147.204	167.776
III- Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	0	0	509	159	200	20	-113	38	31
IV- Alman Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	0	0	25.778	29.499	30.207	16.660	21.809	20.545	21.485
V- Faizler, Paylar ve Cezalar	0	0	8.891	10.283	9.514	17.165	15.681	16.246	15.763
VI- Sermaye Gelirleri	0	0	342	150	149	0	0	412	72
VII- Alacaklardan Tahsilat	0	0	585	587	42	0	0	0	0
Bütçe Gelirleri Toplamı	53.830	56.874	98.003	112.747	113.283	139.248	161.913	184.446	205.130

*Sosyal Güvenlik Kurumu Gelirleri

Kaynak: Maliye Bakanlığı (2016) “Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe İstatistikleri”, <https://portal.muhasebat.gov.tr/> (Erişim Tarihi:05.01.2016); Sosyal Güvenlik Kurumu (2016), “Sosyal Güvenlik Kurumları Mali İstatistikleri”, <http://www.sgk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2016).

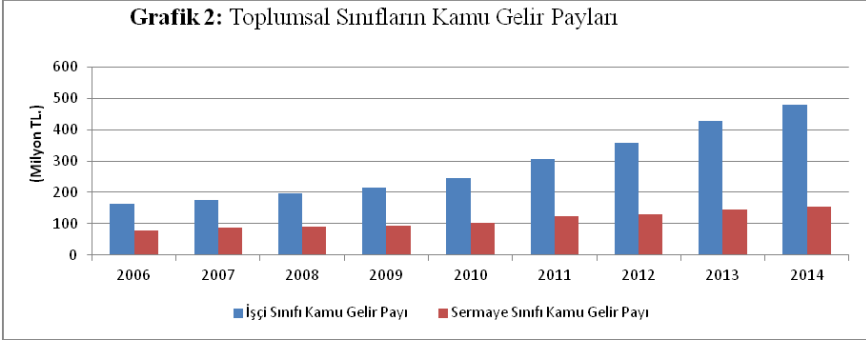
Yukarıda ayrı ayrı değerlendirilen bütçe gelirlerinden ortaya çıkan sınıfsal yapı Tablo 7’de özetlenmektedir. 2006-2014 döneminde Türkiye’de işçi sınıfının kamu bütçesine aktardığı kaynakların giderek arttığı; buna mukabil sermaye sınıfının ise, zaten düşük olan kaynak transferinde giderek gerileyen bir paya sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 7: Bütçe Gelirlerinin Sınıfsal Yapısı
(Milyon TL. ve %)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşçi Sınıfı Kamu Gelir Payı	164.192	176.578	198.264	214.581	246.270	305.812	356.767	428.239	481.011
Sermaye Sınıfı Kamu Gelir Payı	78.501	88.028	90.643	92.115	104.160	123.894	130.331	144.096	152.976
İşçi Sınıfı Kamu Gelir Payı (%)	67,65	66,73	68,63	69,97	70,28	71,17	73,24	74,82	75,87
Sermaye Sınıfı Kamu Gelir Payı (%)	32,35	33,27	33,37	30,03	29,72	28,83	26,76	25,18	24,13
Toplam (%)	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Tablo 4, 5 ve 6’dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 7’de sunulan toplumsal sınıfların kamu gelir payları görsel olarak anlatım kolaylığı sağlamak amacıyla Grafik 2’ye aktarılmıştır.

Kaynak: Tablo 7’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 2 üzerinden izlenebileceği gibi, Türkiye’de 2006-2014 yılları arasında işçi sınıfının kamu bütçe gelirlerine katkısı her zaman açık ara sermaye sınıfından daha yüksek olmuştur. Bu durumun toplumsal sınıflar bakımından ne gibi bir sonuç doğurduğu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.3. Bulguların Özeti ve Tartışma: Net Sosyal ücret mi?, Net Sosyal Kâr mı?

Çalışmanın bu kısmında devlet bütçesinin her iki yanı toplumsal sınıflar bakımından birlikte ele alınmaktadır. İşçi sınıfı bakımından kamu harcamaları ve kamu gelirleri birlikte ele alındığında, Türkiye’de 2006-2014 yılları arasında negatif sosyal ücret sonucu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki Tablo 8’de görüldüğü gibi, ele alınan dönemde işçi sınıfı devlet bütçesinden faydalandığı kısımdan daha fazlasını devlet bütçesine vergi ve benzeri adlar altında geri aktarmış durumdadır.

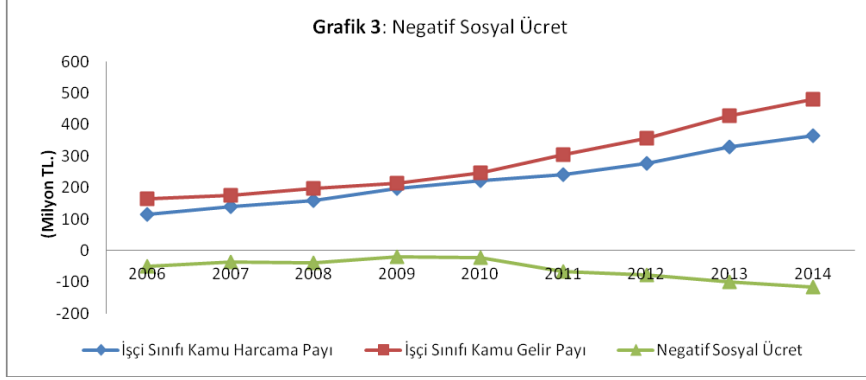
Tablo 8: İşçi Sınıfının Devlet Bütçesi Karşısındaki Konumu: Negatif Sosyal Ücret (Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşçi Sınıfı Kamu Harcamaları Payı	115.496	139.113	159.864	196.187	222.744	239.964	278.340	327.924	366.128
İşçi Sınıfı Kamu Gelir Payı	164.192	176.578	198.264	214.581	246.270	305.812	356.767	428.239	481.011
Negatif Sosyal Ücret	-48.699	-37.465	-38.400	-18.393	-23.526	-65.848	-78.427	-100.315	-114.883

Kaynak: Tablo 3 ve 7’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

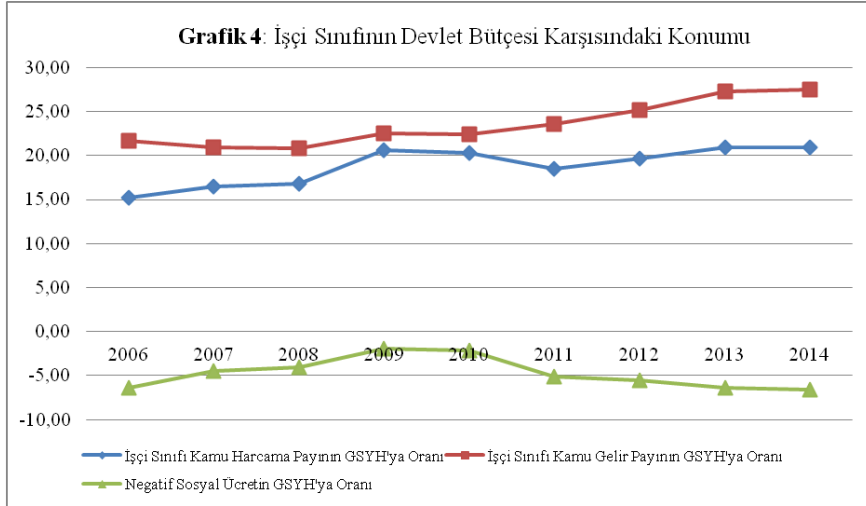
Tabloda yer alan sonuçlar Grafik 3’de görsel olarak sunulmuştur. Grafik 3 incelendiğinde sadece 2009 yılında işçi sınıfının kamu bütçesine aktardığı kaynaklar ile faydalandığı kaynaklar hemen hemen eşittir. Diğer yıllarda ise, işçi sınıfının bütçeye aktardığı kaynaklar faydalandığı kaynaklardan her zaman fazla olmuştur. Özellikle 2010 yılından sonraki dönemde işçi sınıfının kamuya aktardığı kaynaklar ile faydalandığı kaynaklar

arasındaki makas açılmaya başlamıştır. Bu durum negatif sosyal ücretin giderek büyüme eğilimi içinde olduğunu göstermektedir.

Kaynak: Tablo 8'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

İşçi sınıfının kamu bütçesi karşısındaki konumu GSMH'ye oranlanarak da ifade edilebilir. Grafik 4'de görüldüğü gibi işçi sınıfı faydalandığı kamusal kaynakları kendisi finanse etmektedir. Ayrıca işçi sınıfı fazla ödediği vergi ve benzeri kaynaklarla öteki toplumsal sınıflara kaynak aktarımında bulunmaktadır.

Kaynak: Tablo 8'deki verilerin TÜİK (2016) "1998 Bazlı Harcamalar Yönetimiyle Cari Fiyatlarla Yıllık Gayri Safi Yurtiçi

Hasıla" başlığı altında sunulan GSYH'ya oranlanması ile oluşturulmuştur. <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10/01/2016).

Konuya sermaye sınıfı açısından bakıldığında, bu sınıfın bütçe karşısındaki konumu işçi sınıfından neredeyse taban tabana zıttır. Zira Tablo

Türkiye’de Devlet Bütçesinin Sınıfsal Yapısı: Sosyal Ücret Kavrams...

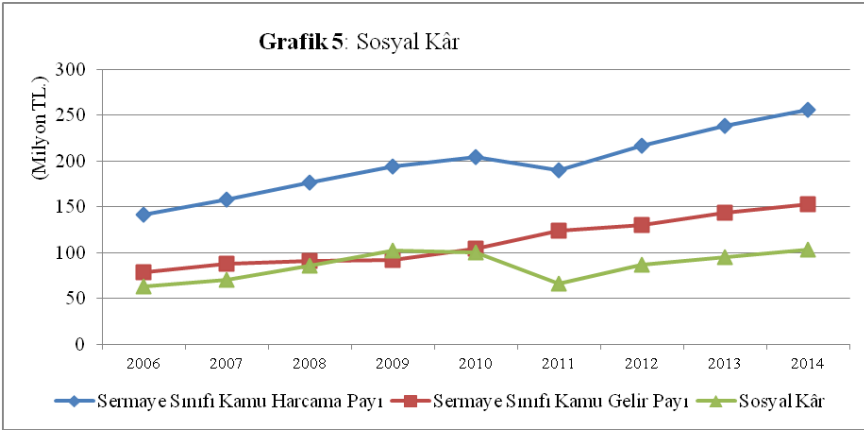
9’da görüldüğü gibi, Türkiye’de sermaye sınıfı 2006-2014 dönemi boyunca faydalandığı kamu harcamalarından daha az bir kaynağı bütçeye aktarmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de sermaye sınıfı açısından net bir kazanç söz konusudur. Nitekim bu dönemde sosyal kâr miktarı sürekli artış eğilimi içinde olmuştur.

Tablo 9: Sermaye Sınıfının Devlet Bütçesi Karşısındaki Konumu: Sosyal Kâr (Milyon TL.)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sermaye Sınıfı Kamu Harcamaları Payı	142.035	158.531	176.162	194.367	204.710	190.380	216.876	238.784	255.860
Sermaye Sınıfı Kamu Gelir Payı	78.501	88.029	90.643	92.115	104.160	123.893	130.331	144.096	152.976
Sosyal Kâr	63.534	70.502	85.519	102.252	100.550	66.486	86.546	94.688	102.884

Kaynak: Tablo 3 ve 7’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

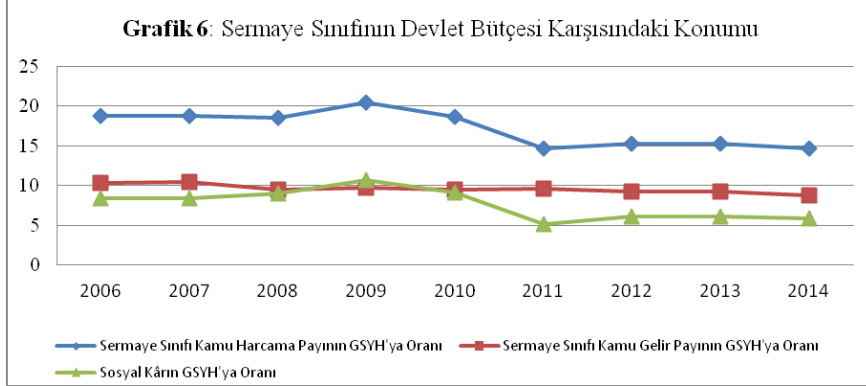
Anlatımı kolaylaştırmak için Tablo 9’daki verilere dayalı olarak oluşturulan Grafik 5 ise, sermaye sınıfının faydalandığı kamu harcaması ile kamuya aktardığı kaynaklar arasındaki farkı göstermesi bakımından oldukça açıklayıcıdır. Grafikte sermaye sınıfının faydalandığı kamu harcama tutarını gösteren çizgi ile kamu gelirlerini gösteren çizgi arasındaki fark gittikçe açılmaktadır. Hatta 2009 yılında sermaye kesimi kamu kesimine aktardığı tutarı aşan miktarda sosyal kâr elde etme olanağı bile yakalayabilmiştir.

Kaynak: Tablo 9’dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Sermaye sınıfının devlet bütçesi karşısındaki konumu GSYH’ya oranlanarak Grafik 6’da tekrar görsel olarak ifade edilmiştir. Bu grafikte de görüldüğü gibi incelenen bütün dönem boyunca sermaye sınıfı GSYH’nin yüzde 10’u kadar bir kaynağı bütçeye aktarmıştır. Öte yandan sermaye sınıfının kamu kaynaklarından faydalandığı miktar 2006-2009 döneminde GSYH’nin yüzde 18-20’si civarındayken, özellikle 2009 yılından sonra

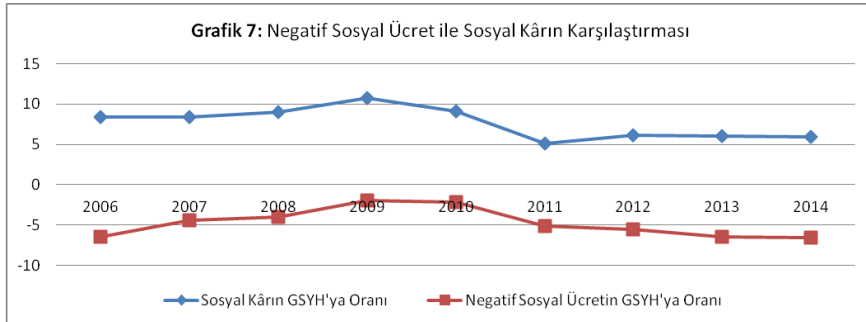
gerilemiş ve GSYH'nin yüzde 15'i gibi bir oranda seyretmiştir. 2006-2014 döneminde sermaye sınıfının bütçeye aktardığı kaynaklarda ve faydalandığı kamu harcamalarındaki gerilemeye paralel olarak GSYH'nin 2006 yılında yüzde 8 olan sosyal kâr oranı 2009 yılında yüzde 10'un hemen üzerine çıkmış olsa da sonraki yıllarda GSYH'nin yüzde 5-6'sı gibi bir seyir izlemiştir.

Kaynak: Tablo 9'daki verilerin TÜİK (2016) "1998 Bazlı Harcamalar Yönetimiyle Cari Fiyatlarla Yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hasıla" başlığı altında sunulan GSYH'ya oranlanması ile oluşturulmuştur. <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10/01/2016).

Son olarak toplumsal sınıfların bütçe karşısındaki konumları birlikte ele alındığında, incelenen dönem boyunca, sermaye sınıfının "sosyal kâr" elde ettiğini; işçi sınıfının ise, sürekli olarak "net sosyal ücret" elde edemediği ortaya çıkmaktadır.

Grafik 7'de GSYH'ya oranlanarak sunulan sosyal kâr ve negatif sosyal ücret makasının giderek açılma eğilimi taşıdığı görülmektedir.

Kaynak: Tablo 8 ve 9'daki verilerin TÜİK (2016) "1998 Bazlı Harcamalar Yönetimiyle Cari Fiyatlarla Yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla" başlığı altında sunulan GSYH'ye oranlanması ile oluşturulmuştur. <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10/01/2016).

5. SONUÇ

Bu çalışmada 2006-2014 yıllarını kapsayan dönem için Türkiye’de devlet bütçesinin sınıfsal yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ölçümler, Türkiye’de ele alınan dönemde net sosyal ücretin oluşmadığını; fakat sosyal kârın oluştuğunu göstermektedir. Bu bulgular, Ana akım iktisat yazınında devletin büyümesinin yarattığı olumsuz sonuçlar hakkındaki değerlendirmeleri desteklemezken, Marksist ekonomi politik temelli çalışmaların bulgularıyla uyumlu görünmektedir. Bu bağlamda vurgulanması gereken sonuçlardan birincisi, Türkiye’de devlet bütçesi sermayenin kârlılığını destekleyen bir yapıya sahiptir. Zira incelenen dönemde, sermaye sınıfı, bütçeye aktardığı kaynaklardan daha fazla kamu harcamalarından faydalanarak sosyal kâr elde etmiştir. Hatta 2009 ve 2010 yıllarında oluşan sosyal kâr, sermaye sınıfının ödediği vergi ve benzeri yükümlülükleri bile aşmıştır. Vurgulanması gereken bir diğer sonuç, Türkiye’de refah devletinin yapısıyla ilgilidir. Türkiye’de devlet emek gücünün yeniden üretimi için önemli miktarda kamu harcaması yapmaktadır. Ancak söz konusu kamu harcamaları yine işçi sınıfından alınan vergi ve benzeri kaynaklarla finanse edilmektedir. Dolayısıyla ülkemizde refah devleti işçi sınıfının kendi arasında dayanışma gösterdiği sınırlı toplumsallığa sahip bir yapıdadır. Hatta incelenen dönem boyunca işçi sınıfının faydalandığı kamu harcamalarını aşan oranda kamu bütçesine katkı sağlamış olması, Türkiye’de işçi sınıfını net vergi ödeyicisi konumuna düşürmüştür. Türkiye’de sorun sadece refah devletinin yapısından da kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda asıl sorun giderek çalışan kesime daha fazla kamusal yükümlülük yükleyen vergi sistemiyle birlikte diğer tüm kamu finansman sisteminde görünmektedir. Zira incelenen dönem boyunca sermaye sınıfı kamusal yükümlülüklerini neredeyse sabit tutarken; işçi sınıfının kamusal yükümlülükleri giderek artış eğilimi göstermiştir. Ayrıca bütün bu sonuçlar Türkiye’de emek gücünün yeniden üretimi için yapılan kamu harcamalarının kaynağının kâr, rant ve faiz gelirleri olmadığını, ancak söz konusu kaynağın yine çalışanların ücret gelirleri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de işsizlik, enflasyon, ekonomik büyüme oranlarının düşüklüğü, bütçe açıkları gibi sorunların kaynağı refah devleti uygulamaları olamaz. Zira Türkiye’de işçi sınıfı faydalandığı bütçe kaynaklarından çok daha fazlasını bütçeye vergi ve benzeri araçlarla geri vermektedir.

KAYNAKÇA

- AKRAM-LODHI, A. H. (1996) The Public Finances of the United Kingdom: A Re-interpretation, *International Review of Applied Economics*, 10(2), 173-193.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER (2015) *AKP'li Yıllarda Emegın Durumu*, Yordam Kitap, İstanbul
- BOWLES, S. ve GINTIS, H. (1982a) The Crisis of Liberal Democratic Capitalism: The Case of the United States, *Politics & Society*, 11(1), 51-93.
- BOWLES, S. ve GINTIS, H. (1982b) The Welfare State and Long-term Economic Growth: Marxian, Neoclassical and Keynesian Approaches, *American Economic Review*, 72(1), 341-345.
- BOWLES, S. GORDON, D. ve WEISSKOPF, T. (1986) Power and Profits: The Social Structure of Accumulation and the Profitability of the Postwar U. S. Economy, *Review of Radical Political Economics*, 18(1&2), 132-167.
- FAZELI, R. (1996) *The Economic Impact of the Welfare State and Social Wage: The British Experience*, Aldershort, England: Avebury.
- FAZELI, R. ve FAZELI, R. (2010) The Impact of the Welfare State and Social Policy on the Working Population: The Recent British Experience, *Forum for Social Economics*, 39(2), 101-125.
- FREEMAN, A. (1991) National Accounts in Value Terms: The Social Wage and Profit Rate in Britain 1950-1986, Paul Dunne (der.) *Quantitative Marxism* içinde, Potity Pres, London, 84-106.
- GUERRERO, D (1992) Labor, Capital, and State Redistribution: The Evolution of Net Taxes in Spain (1870-1987), *International Journal of Political Economy*, 22(3), 46-71.
- GOUGH, I. (1979) *The Political Economy of the Welfare State*, Macmillan Press Ltd, London.
- MALİYE BAKANLIĞI (2016) Kamu Hesapları Bülteni, <https://portal.muhasibat.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2016).
- MALİYE BAKANLIĞI (2016) Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri, <https://portal.muhasibat.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2016).
- MALİYE BAKANLIĞI (2016) Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri, <https://portal.muhasibat.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2012).
- MALİYE BAKANLIĞI (2016) Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri, <https://portal.muhasibat.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2012).
- MALİYE BAKANLIĞI (2016) Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe İstatistikleri, <https://portal.muhasibat.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2012).
- MANIATIS, T. (2003) The Net Social Wage in Greece 1958-95, *International Review of Applied Economics*, 17(4), 377-398.

- MANIATIS, T. (2014) Does the State Benefit Labor? A Cross-Country Comparison of the Net Social Wage, *Review of Radical Political Economics*, 46(1), 15-34.
- MILLER, J. A. (1989) Social Wage or Social Profit? The Net Social Wage and the Welfare State, *Review of Radical Political Economics*, 21(3), 82-90.
- MILLER, J. A. (1992) A Negative Social Wage and the Reproduction Crisis of the 1980s, Moseley, F. ve Wolff, E. (der.) *International Perspectives on Profitability and Accumulation* içinde, Edward Elgar Publishing Limited, England, 285-313.
- O’CONNOR, J. (1973) *The Fiscal Crisis of The State*, St.Martin’s Press, New York
- O’CONNOR, J. [1984] (1995), *Birikim Bunalımı Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*, Çev: Ali Çakıroğlu, Birinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- ÖNGEN, T. (2002) Marx ve Sınıflar, *Praksis Dergisi*, Sayı:8, 2-28.
- SAVRAN, S. (2008) Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?, *Devrimci Marksizm Teorik- Politik Dergi*, Sayı: 6-7, İlkbahar-Yaz, 2008, 9-49.
- SAYBAŞILI, K. (1992) *İktisat Siyaset Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- SEFTON, T. (2002) Recent Changes in the Distribution of the Social Wage, *CASEpaper* 62, <http://sticerd.lse.ac.uk/Case>, (Erişim Tarihi: 20-12-2015), 1-66.
- SEPEHRI, A. ve CHERNOMAS, R. (1992) Who Paid for the Canadian Welfare State Between 1955-1988?, *Review of Radical Political Economics*, 24(1), 71-88.
- SHAIKH, A. M. ve TONAK, E. A. (1987) The Welfare State and the Myth of the Social Wage, Cherry, R.vd. (der.), *The Imperilled Economy Macroeconomics From a Left Perspective Book I* içinde, Union for Radical Political Economics, New York,183-194.
- SHAIKH, A. M. ve TONAK, E. A. [1994], (2012) *Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi Ulusal Hesapların Ekonomi Politikği*, Hakan Aslan (çev.), Yordam Kitap, İstanbul.
- SHAIKH, A. M. ve TONAK, E. A. (2000) The Rise and Fall of the US Welfare State, Baiman, R. Boushey, H. ve Saunders, D. (der.) *Political Economy and Contemporary Capitalism: Radical Perspectives on Economic Theory and Policy* içinde, M.E. Sharpe, Armonk, New York, 247-265.
- SHAIKH, A. M. (2003) Who Pays for the ‘Welfare’ in the Welfare State?, *Social Research*, 70(2), 531-550.

- SOSYAL GÜVENLİK KURUMU (2016) Sosyal Güvenlik Kurumları Mali İstatistikleri, <http://www.sgk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05-01-2016).
- THERBORN, G. (1984) The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism, *New Left Review*, I/145, (May-June 1984).
- TONAK, E. A. (1985) Kapitalist Devlet Karşısında İşçi Sınıfı ABD Örneği, *Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13, Kasım-Aralık, 30-70.
- TONAK, E. A. (1987) The US Welfare State and Working Class, 1952-1980, *Review of Radical Political Economics*, 19(3), 47-72.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2015) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2014, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10-12-2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2016) 1998 Bazlı Harcamalar Yöntemiyle Cari Fiyatlarla Yıllık Gayri Safı Yurtiçi Hâsıla, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10-01-2016).

ÇOCUK BAKIMININ KADIN İŞGÜCÜ ÜZERİNDE ETKİLERİ VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

EFFECTS OF CHILD CARE ON WOMEN LABOR FORCE AND
LEGAL ARRANGEMENTS

Namık HÜSEYİNLİ*
Tahire HÜSEYİNLİ**

Recieved: 02.02.2016, Accepted: 14.10.2016, Published: 31.12.2016

ÖZ

Ülkemizde kadın işsizliği, gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek oranlardadır. Sorunun temel nedenlerinin araştırılarak kadın istihdamı konusunda olumsuz tablonun kaldırılması için, devletin temel bazı yükümlülükleri üstlenmesi gerekmektedir. Kadın istihdamının önündeki engellerin başında gelen çocuk bakımı yükünün paylaşılarak hafifletilmesi, kadınların çalışma hayatına katılımını arttıracaktır. Kadınların çalışma hayatına katılımını arttırmak, ancak devletin çocuk bakımı konusunda hizmet üretimi ile mümkündür. Çalışan anneler açısından tam gün bakım hizmetinin devlet tarafından sağlanması, özellikle bu konuda yapılan araştırmalarda sorunun çözümüne yönelik en önemli etken olarak önerilmektedir. Bu çalışmada kadın istihdamını etkileyen nedenlerle birlikte duygusal emek olarak tarif edilen çocuk bakımı konusu da incelenmiştir. Toplumsal bakış açısı ile kadının statüsü, çocuk bakımının kadın işgücü üzerindeki etkileri ve konuya ilişkin ülkemizdeki ve diğer ülkelerdeki yasal düzenlemeler karşılaştırmalı olarak ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çocuk Bakımı, Kadın İstihdamı, Kadın İşsizliği, Bakım Hizmeti, Ücretsiz Aile İşçiliği*

JEL Kodları: *J16, J21, J83, K31*

ABSTRACT

Women's unemployment rate in Turkey is higher than in developed countries. Government needs to take initiatives and responsibility by investigating the main reasons behind this problem in order to resolve this issue about women employment. Childcare is one of the obstacles to women employment and elimination of this burden would increase the involvement

---

* Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yrd. Doç. Dr.
namik.huseyinli@alanya.edu.tr

** Çalışma Ekonomisi Uzmanı, Dr.
tahirehuseyinli@gmail.com

of women in work life. As a matter of fact, labor force involvement of mothers who cannot find trustworthy childcare is much lower than men. Increasing the employment of women is possible by providing day care services by the government. According to the previous studies on this topic, the most important factor for solving this problem is providing full day childcare services by the government. Governments providing childcare services will enable raising healthier generations and will also remove the obstacles to women employment.

Keywords: *Childcare, Women Employment, Women Unemployment, Day Care Service, Free Family Labor*

JEL Codes: *J16, J21, J83, K31*

1. GİRİŞ

Kadın istihdamının sadece Türkiye’de değil, dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile düşük olduğu görülmektedir. Kadının ev işleri ve aileye ilişkin sorumlulukları ile eğitim seviyelerinin düşüklüklerinin yanı sıra, kırsaldan kente göç olgusu, toplumsal sosyo-kültürel yapı, işgücü piyasasından kaynaklı olumsuz koşullar, devletin sağlaması gerekli yasal düzenlemeler ve politikaların yetersizliği gibi birçok neden kadın istihdam oranını düşürmektedir.

Kadınlar çalışarak, başta geleneksel toplum yapısının ortaya çıkardığı birçok olumsuzlukları aşabilmekte, toplum içinde kendi statüsünü geliştirmekte ve erkeklerle eşit bir birey olarak, toplumdaki yerini alabilmektedir. Bu itibarla kadınların ücretsiz aile işçiliğini yürüten ve sırf ailevi sorumlulukları üstlenmiş ikincil konumdaki insanlar olma nedenlerinin tespiti ve gerekli çözümler üretilmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde sorunlar ister çalışan, ister de çalışma hayatına katılmak isteyen kadınların önüne geçecektir.

Çalışmamızda kadın istihdamını etkileyen sorunlar kapsamında, diğer birçok nedenlerle birlikte çocuk bakımı konusu incelenmiştir. Çocuk bakımı, kadınların çalışmasını ve sosyal ekonomik statüsünü etkileyen zorunlu bir engel gibi, Özkaplan’ın (2009: 16-17) ifadesiyle “duygusal bir emek” olarak tarif edilmektedir. Bu emek, “görünmez” niteliğiyle piyasada aynı işi ücret karşılığı yapan birisinin emeği ile de karşılaştırılmaktadır. Söz konusu durum, duygusal emeğin, niteliği gereği ölçülemez olmasıdır. Çünkü çocuk bakımı, annelik duygusu ile yapılan bir iş olduğundan, çocukların varlığı çalışan annelerin çalışma isteklerini bastırmaya; çocuklarını bakıcıya veya kreşe verdiklerinde ise vicdan azabı çekmelerine sebep olmaktadır. Diğer yünden ise, nitelikli kadınlar açısından - çocuk mu, kariyer mi? - çelişkisi manevi sıkıntıya sebep olmakta ve kadınların bu seçeneklerden birisine daha fazla

öncelik verdiği durumda, diğeri yönünden “suçluluk hissi” yaşadıkları görülmektedir. Çocuk bakımı işinin, manevi değeri yüksek bir iş olmasına rağmen, toplumsal anlamda “değersiz” bulunan bir iş olarak kabul edildiği bilinen bir gerçektir (Koray, 2011: 27).

Kadınların çalışmamasının çocuklar üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Kadının çalışmaması her şeyden önce çocuğun yoksulluk nedenlerinden biridir. Keza yoksulluk sebebiyle çocuk belli hizmetlerden yararlanamamaktadır (UNICEF, 2013: 14). Yapılan araştırmalarda, iki ebeveynin çalıştığı ailelerle tek ebeveyn çalışan ailelerin kıyaslamasında tek ebeveynli ailelerde yoksulluğun daha fazla olduğu görülmektedir. Bir ebeveynin çalıştığı ailelerdeki çocuklar, iki ebeveynin çalıştığı ailelere göre üç kat daha fazla yoksul olma riski taşımaktadır (OECD, July 2008; UNICEF, 2013: 16).

Çalışan kadınlar, gelirlerinin %90'ını aileleri ve toplumun refahı için harcayarak yoksulluğu azaltıcı önlemler almaktadır. Kendi gelirleriyle çocuklarının sağlık ve eğitime yatırım yaparak, çocuklarının refahını olumlu olarak etkilemektedirler (UNICEF, 2013: 14). Kadınların çalışmamasının yanı sıra, yarı-zamanlı ve düzensiz işlerde çalışmaları da çocukların yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle karşılaşma oranını arttırmaktadır. Bu bakımdan çalışan kadınlar için, ev ve iş hayatı arasında uyum sağlamayı amaçlayan sosyal politikalar izlenmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır (OECD, 2008: 16; ILO, Geneva, 2003: 5-6).

Bu itibarla çalışmamızda, genel olarak kadın işgücünü etkileyen nedenler bağlamında, “duygusal” ve “değersiz” emek anlayışının kadınların çalışma yaşamına katılımına etkileri ile çocuk bakımı hizmetine ilişkin ülkemizde ve diğer ülkelerdeki yasal düzenlemeler veya uygulamalar incelenmiştir.

2. TOPLUMSAL BAKIŞ AÇISIYLA KADININ STATÜSÜ

İnsanlık tarihi boyunca kadınlar, çalışma hayatının içinde yer almış ve erkeklerle omuz omuza çalışmıştır. Ancak çalışma yaşamı bağlamında kendisine geleneksel roller yüklenmiştir (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 85). Süreç içinde kadınların yaşamı, evi ve özel hayatı ile sınırlandırılmış, üretimden uzak bırakılarak ekonomik açıdan erkeğe bağımlı bir konuma indirgenmiştir (Koray, 1993a: 27). Kadının doğasından kaynaklanan doğurganlık ve annelik özellikleri, kadının bulunduğu çevreyi daraltmış ve zamanla toplum tarafından anne - eş çerçevesi içine oturtulmuştur. Gelir getirici ev dışı işleri erkeklerle, aile ve eve ilişkin işleri kadınların sorumluluğuna bırakan toplumsal işbölümü, (Uşen ve Güngör, 2011: 132) gerek iş organizasyonları içinde gerekse hayatın diğer alanında kadınları yedek konuma hapsedmiştir (Yorgun, 2010: 171). Kadın ve erkeğe rol

dağılımı yapılarak farklı görevler verilerek farklı roller yüklenilmesi, hemen her toplumda görülmektedir. Biyolojik özellikleri esas alan yaklaşımlarla, kadının toplum içindeki yeri ve statüsü bu çerçevede belirlenmiş ve dini inançlar gereği cinsiyet farkına göre rol dağılımının yapılması günümüze kadar devam etmiştir (Demirbilek, 2007: 16; Uşen ve Güngör, 2011: 132). Neticede kadın ve erkeğin sorumluluğunda olan işler açısından, genellikle ev hizmeti ile çocuk bakımının kadınların, ailenin geçiminin sağlanmasında ise erkeğin sorumluluğuna verilen bir görev paylaşımı yapıldığı görülmektedir.

Sanayi devrimi, kadınların değişen toplumsal yaşam içerisinde ev dışı işlerde çalışmaya başlamasının dönüm noktası olmuş ve günümüze kadarki süreçte ev dışı işlerde çalışma oranları artmıştır (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 85). Ancak sanayi devriminin gerçekleşmesi sürecinin işçiler için getirmiş olduğu karanlık günleri yaşayan kadın çalışanlar, çocuklarla birlikte daha büyük sömürüye maruz kalmış, sefalet ücretiyle veya kimi zaman mal karşılığı 13-14 saat çalışmak zorunda bırakılmış, sağlıksız çalışma koşullarında iş kazalarında hayatını kaybetmiş veya işverenler tarafından kötü muameleyle maruz kalmışlardır (Şakar, 2014: 6).

Tüm olumsuzluklara rağmen üretimin yapısı ve sürecinin değişimi, kadın işgücüne olan talep artışını sağlamıştır. Beden gücünün öneminin azalması, tarım sektöründe çalışanların payının küçülmesi ve hizmetler sektörünün gelişmesi, kadınlar için birçok iş alanının doğmasına neden olmuştur. Kadının ücretli çalışmaya başlaması ile kadın için ekonomik bağımsızlık alanı yaratılmış, ailedeki ve toplumdaki rolü de değişmiştir (Koray, 1993a: 27).

Günümüzde tüm gelişmelere rağmen kadınların istihdamı açısından sorunlar halen devam etmekte, toplumsal gelişim sürecinin hızına oranla kadınların istihdama katılımı yavaş seyretmekte ve çalışma yaşamında yer alsalar bile, erkeklere göre daha güvencesiz, kısa dönemli, yarı zamanlı, düşük ücretli işlerde ve daha olumsuz koşullarla çalıştıkları görülmektedir. Yine kadınların ekonomik durumunun daha düşük, çalışan yoksulluğu oranının oldukça yüksek olduğu araştırmalarla sabittir. Özellikle düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan kadınların eğitim ve sağlık gibi alanlar başta olmak üzere, belirli hizmetlerde yoğunlaştıkları; dünyadaki yoksulların %70'ini kadınların oluşturdukları görülmektedir (UNICEF, 2013: 14).

2.1. Kadınların Aile İçindeki Yeri

Kadınların toplumsal rolünün değişimi, Tunç devrinde ortaya çıkmış ve anaerkillikten ataerkilliğe geçiş ile birlikte kadınlar üzerinde etkili olmuştur. Değişim süreci boyunca kadınların büyük çoğunluğu toplumsal üretimden uzaklaştırmış, öncelikle ev işleri ve çocuk bakımı gibi belirli iş sorumluluğu yüklenmiş ve toplumsal kalıplar içinde belirli mesleklerde çalışmak zorunda bırakılmışlardır (Arat, 1994: 45; Uşen ve Güngör, 2011: 156). Neticede

erkeğin kendi gücünü keşfederek el araçları yapması, toprağı kendine bağımlı hale getirerek üretimle bütünleşmesi, kadınları yeniden üretim alanı dışına itmiştir. Hizmet üretiminin dışında kalan kadınların, yeniden üretim sayılan işler arasında yer alan ev işleri, çocuk doğurma ve büyütme ile erkeğin cinsel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması gibi görevleri üstlenmesi (Çaha, 1996: 35) uzun bir süreci kapsamış, ancak sanayi devrimi sonrasında rollerinde kısmen değişim yaşanmıştır.

Zaman içinde sanayi devriminin getirmiş olduğu değişim, sosyal düzenin dengelerinin de değişimine sebep olmuştur. Geleneksel cinsiyet rolleri yeniden şekillenmiş, toplumsal alanda erkek işgücüne ait kabul edilen işlerde erkek gücüne ihtiyaç algısı değişmiş ve kadınların çalışma hayatına katılımı artış göstermiştir. Yeniden şekillenen cinsiyet esaslı işbölümü çerçevesinde kadın, hem ev hem de işyeri açısından iki sorumluluğu aynı anda yüklenmektedir. Ancak kadının statüsündeki değişimin, sosyal ve ekonomik koşullardan daha yavaş değiştiğinin yanı sıra (Demirbilek, 2007: 17), çalışma yaşamında kadının etkinliğinin artmasına rağmen ev işlerinin üstlenmesinde cinsiyetçi dağılımın eskisi gibi devam ettiği ve ev işleri kadınların doğal görevleri olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Bu durum, kadın açısından “çalışma” olgusunun hep ikinci etkinlik olarak kaldığının ispatıdır (Lipovetsky, 1999: 218; Omay, 2011: 145).

Kadının çalışıp çalışmamasının belirlenmesi aşamasında önemli bir etken olan aile faktörü, aynı zamanda istihdama katılımında cinsiyete dayalı işbölümünün gerçekleştiği ilk aşamadır. Aile içinde kadınların ve erkeklerin paylaştıkları işler cinsiyete göre tanımlanarak (Dedeoğlu, 2000: 150-151), kadın ve erkek arasındaki ev yaşamındaki cinsiyete dayalı iş bölümü iş yaşamına da aynı şekilde yansıtılmaktadır. Lopata (1987: 201) göre, kadınlara biçilen toplumsal rollerin başında; annelik görevi, eş olma görevi ve eve ilişkin sorumluluklar gelmektedir. Kadının çocuk büyütmesi, çocuk yetiştirme ve eğitiminin yanı sıra eşin bakımını üstlenmesi, kocasına sadık kalarak onun istekleri doğrultusunda hareket etmesi kadından tartışmasız beklenen tutumlardır. Bunların dışında temizlik, bakım ve evin düzenini sağlama gibi eylemler de onun görevi alanında kalmakta (Uşen ve Güngör, 2011: 133) ve bu görevlerden sıyrılabilen kadın ev ile iş hayatı arasında denge sağlayarak çalışma hayatına atılmaktadır. Ancak kadınlar genellikle annelik, eşlik rolünün bir uzantısı gibi değerlendirilen öğretmenlik, hemşirelik, sekreterlik gibi belirli gurup mesleklere yönelmektedir (Koray, 1993b: 27-34).

Kadının kendini çalışmaya adanmasının erkeklerin aksine ailevi sorumluluklarına ve görevlerine kısmen zarar verdiği düşüncesiyle (Lipovetsky, 1999: 218), tercih edilmemesi hoş görülerek teşvik edilmiştir. Çünkü kadın, eşinin çalışma hayatında daha ileri gidebilmesi için çaba gösteren birey olarak görülmüştür. “Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın

vardır” anlayışı bu tespiti çok açık bir şekilde desteklemektedir (Yorgun, 2010: 171). Neticede toplum içinde kadının rolü, aile sınırları içinde geleneksel yapının belirlediği görevler çerçevesinde şekillenmiştir. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, piyasa koşulları ve devlet politikalarının yetersizliği geleneksel yapıyı desteklemiş; kadının, aile sorumlulukları ve sınırlarının dışına çıkışını engellemiştir.

2.2. Kadınların Çalışma Hayatında Yeri ve İşgücüne Katılımı Etkileyen Nedenler

İlkel dönemlerde kadınların aile içi işbölümünde çeşitli görevler üstlendikleri ve tarihin ilk dönemlerinden itibaren ekonomik hayatın faal birer üyesi oldukları görülmektedir (Uşen ve Güngör, 2011: 131-132). Kadınlar kendilerini gerek iş yaşamında gerekse sosyal hayatlarında söz sahibi yapacağını düşündükleri için çalışmak ve yükselmek istemektedir. İçinde buldukları sosyal çevre ve kadınlık bilinci bu isteği güçlendirmektedir. Eğitim görmeyi ve bir meslek sahibi olmayı sıklıkla dile getiren kadınlar, meslek edinince daha fazla güven duygusuyla toplum içinde yerini almaktadır (Lipovetsky, 1999: 167). Temelde güven duygusunu sağlayan etkenlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitim düzeyinin yüksekliği toplumda ayakları üzerinde durabilecek, çalışma hayatında ilerleyebilecek, talep edebilecek ve sorgulayabilecek bireyler haline getirmektedir.

Kadınların başarılı olmak, birçok alanda erkeklerle aynı yeteneğe sahip olmak ve edindikleri nitelikleri kullanarak para veya belirli bir statü kazanmak istekleri toplumsal statü yarışını doğurmaktadır. Neticede bu istek, onları çalışma yaşamında etkin role sahip olma ve sektörde yükselme amacına itmektedir. Arzusuna ulaşamayan insanların mağlup olmuşluk duygusu (Lipovetsky, 1999: 168), diğer kesimler gibi kadınları da sosyal dışlanmaya itmektedir. Çünkü çalışma yaşamından uzak kalan ve sosyal dışlanmaya maruz kalan kadınlar, başta yoksulluk olmak üzere temel eğitim ve becerilerden mahrum kalmakta veya ayrımcılığa uğrayarak toplumun dışına itilmektedirler. Emek piyasalarından, gelir getirici işlerden, eğitim ve öğretim imkânlarından yoksun kalmak karar alma süreçlerine katılımı önlemektedir. Neticede yaşamını etkileyecek kararların alımında kadınlar güçsüz ve etkisiz kalmaktadır (Adaman ve Keyder, 2006: 6).

Uluslararası istatistikler Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğunu göstermektedir. Kadınların işgücüne katılımı önünde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, aile ve toplumsal yapı, düşük eğitim düzeyleri, yasal düzenlemeler, sosyo-ekonomik faktörler ve emek piyasasının talep yapısı gibi engellerin etkili olduğu bilinmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 118). Yine bir başka araştırmada, “çalışan kadınları koruyucu ve destekleyici yasaların ve uygulamaların artmasına, demografik gelişmeler, eğitim olanaklarının artması, standart dışı çalışma şekillerinin ortaya çıkması

ve giderek yaygınlaşması, evlenme oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış, toplumların, kadınların çalışmasına yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeler, çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler” (Koray vd., 2000: 214-215) gibi istihdam düzeyini belirleyici nedenler sayılmıştır. Yapılan tespitler doğrultusunda gerekli adımlar atılarak, çalışmaya katılımı artırıcı sosyo-ekonomik teşvik ve tedbirlerin alınması gereklidir. Bu itibarla pozitif ayrımcılık esaslı yasal düzenlemeler yapılması ve özellikle kadının geleneksel sorumluluklarının belirli politikalarla azaltulması kadın istihdamındaki artışı sağlayacaktır.

Kadın istihdamı sorununun çözümü ve kadınların işgücüne katılım oranının artırılması için sorunun nedenleri ile uygun çözüm politikaları aramak gerekmektedir. Özellikle sorunların başında gelen eğitim seviyesinin düşüklüğü, yani daha az beşeri sermaye birikimi, düşük düzeyde yetenek ve işle ilgili mesleki vasıflara sahip olması kadınları geri plana itmektedir (Ercan ve Özar, 2000: 44). Ayrıca çocuk bakımı nedeniyle emek piyasasından uzak kalan kadın çalışanın meslekten uzak kalması, bir sonraki iş arayışında mesleki yeterliliğini etkileyebilmektedir. Nitekim kadınlar bakımından eğitim seviyesinin düzeyi birçok konuda etkili olduğu gibi, kadının toplumsal statüsünü, serbest iradesini, işgücü piyasası içinde iş bulma ve keza nitelikli bir işçi olarak yüksek ücretli iş bulabilme özelliğini arttıracaktır.

Kadınlar dünyada ve Türkiye’de 1 nüfusun yarısından fazlasını oluşturmasına rağmen, ekonomik faaliyetlerde erkeklerle aynı oranda temsil edilmemektedirler. İnsan kaynaklarının kullanımı açısından kadın işgücünün bilgi ve becerilerinden yeteri ölçüde yararlanılmaması önemli bir eksiklik olarak eleştirilmektedir (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 84; Aycan, 1998: 82-90). Çünkü kadının ücretli olarak çalışması, bireysel özgürlüğü ve doyumunun yanı sıra aile ve toplumun gelişimine sağlayacağı katkılar açısından da önemlidir. Fakat kadının çalışma hayatı içinde ücretli çalışan olarak yer alması ve buradaki konumu, belirli faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Aytaç, 2001: 17). Özellikle birçok ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler bu konuda belirleyici olmaktadır. Bu faktörlerden ücretsiz aile işçiliği, eğitim düzeyi, ayrımcılık, esneklik uygulamaları ve koşulları üzerinde kısmi açıklamalardan sonra, özellikle belirleyici olma niteliğiyle çocuk bakımının kadın istihdamı üzerinde etkileri çalışmamızda incelenmiştir.

---

¹ Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistiklerle Kadın 2015" çalışmasında Türkiye nüfusunun yüzde 50,2'sini erkek, yüzde 49,8'ini kadın nüfus oluşturmaktadır. Türkiye'nin 39 milyon 511 bin 191 kişilik erkek nüfusuna karşılık, 39 milyon 229 bin 862 kişilik kadın nüfusu bulunuyor.

2.2.a. Ücretsiz Aile İşçiliği

Kadınların çalışmasını etkileyen sorunların başında, geleneksel aile yapısı içinde kadınların ücretsiz aile işçisi olarak kullanılması gelmektedir. Özellikle tarım işleri ve ev içi üretimde yoğun bir şekilde kadın işgücü kullanılması (Uşen ve Delen, 2007: 131-132), kadınlara zarar vermektedir. Bir yandan evde ücretsiz emek harcarken bir yandan tarlada aile işçisi olarak karşılıksız emek harcayan kadınlar, eğitim yönüyle eksik kalmakta ve kendilerini geliştirememektedirler. Gerçekte işsiz olan kadın, tarlalarda istihdam edildiği için ücretsiz aile işçisi olarak işsizler kapsamına dahil edilmemekte ve istatistiksel olarak kadınların çalışma yaşamlarındaki durumlarının tespit edilmesi zorlaşmaktadır (Yalçınkaya, 2013: 114).

Eğitim seviyelerinin ve çalışma niteliklerinin düşüklüğü, diğer toplumsal koşulların olumsuzluklarının yanı sıra ücretsiz aile işçisi konumu, kadınları ev kadını konumunda çalışma hayatından uzak kalmalarına sebebiyet vermektedir. Ecevit'e göre (2013: 38), özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde, kadınların işgücüne katılımının artık gözden kaçmayacak kadar hızlı biçimde azaldığı görülmektedir. Azalmanın nedenlerinden biri olarak, kırsal alanların terk edilmesi ve göç gibi sebepler gösterilmektedir. Ancak kentlerde yaratılan istihdam olanaklarının kentleri hızla dolduran kadın ve erkek işgücünü karşılayacak ölçüde olmaması bu sebepleri güçlendirmektedir. Özellikle sosyal devlet vurgusunun azalması kadın işgücü üzerinde başka etkenlerin etkili olmasına sebebiyet vermekte olup, bunların başında aile gelmektedir. Ailenin etkisiyle gelenekler, çocuk ve aile sorumlulukları doğrultusunda kadınlar ev dışına çıkamamakta ve işgücüne katılamamaktadırlar. Çalışmak isteyenler ise ya enformel sektörde geçici olarak ya da evde yapılan parça başı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Koray, 2007: 495-497). Yeni yaşam alanının kültürel farklılığının getirdiği özgüvensizlik ve dışlanma gibi psikolojik faktörler de kadının istihdama katılımını engelleyici nedenlerdendir.

Kadınların “emeğin yeniden üretimi” olarak ekonomik sisteme dolaylı yoldan katkıları, ev sorumluluklarının tamamını üzerlerine alarak erkeklerin ertesi gün dinlenmiş ve yeniden çalışma gücünü kazanmış bir biçimde işlerine gitmelerini sağlamak olarak görülmektedir. Ekonomik sisteme ücretsiz aile işçisi olarak hizmet eden (Omay, 2011: 145-146) kadınların toplumsal statüleri, kariyeri, aile içinde söz sahibi olması gibi açılardan erkeklerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Aslında “emeğin yeniden üretimi” olarak vasıflandırılan haller ekonomiye katkı olarak değerlendirilse de, bu nedenler kadın istihdamını olumsuz yönde etkileyen ve işgücü piyasasına girişin önünde engel teşkil eden nedenlerdir.

2.2.b. Cinsiyet Ayrımcılığı

Kadınların ayrımcılığa maruz kalması çalışma hayatında statülerini belirleyen önemli faktörlerden biri olarak, onları toplumsal yaşamla bütünleştiren çalışma yaşamı alanından dışlamaktadır (Erdut, 2006: 3-4). Genel olarak, yaş, fiziki yetenekler, sınıf, etnik köken, cinsiyet, ırk ya da din ayırımına dayalı yapılan ayrımcılık (Seyyar, 2002: 44), kadınları cinsiyetleri yönüyle toplumsal baskının hedefi haline getirmektedir. Geleneksel yaklaşımla cinsiyet ayrımcılığı kadınlar için önemli bir engel teşkil etmekte ve kadının çalışmaya katılımını zayıflatmakta veya çalışmakta olan kadını çalışma hayatından uzaklaştırmaktadır.

İşgücü piyasasında kadınlara yönelik ayrımcılığın fırsat eşitsizliği ve işlem eşitsizliği biçiminde tezahür ettiği (Erdut, 2006: 3-4) geleneksel cinsiyet ayrımcılığı ile “erkeğe özgü” ve “kadına özgü” işler ayrımı yapılarak çalışma hayatına girişin ancak bu iş dağılımı çerçevesinden mümkün olduğu görülmektedir (Uşen ve Güngör, 2011: 156). Gelir düzeyleri, saygınlık ve yüksek beceri gerektiren ve yüksek ücretli işler erkeklere, daha az beceri gerektiren, düşük ücretli işler de kadınlara ait olarak kabul edilerek ikincil konumda çalışma imkânı verilmektedir (Yılmaz, 2010: 271). Görüldüğü üzere toplumsal eşitsizlik kadına cinsiyeti nedeniyle erkeğe tanınan fırsatları tanınamamaktadır. Kadın, toplumun kadın için uygun gördüğü rol ve zeminde çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaktadır.

Kadınların gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde çalışma hayatına katılmaları, cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmamaktadır (Erdut, 2004: 22). Ayrımcılığın kalkması için, çalışma hayatında statü ayrıcalığını kaldırarak eşit haklar sunulması gereklidir. Yine belirli tarz işlerde ve mesleklerde yoğunlaşma ise, kadınların ücretlerinin genelde erkeklerin ücretlerinden düşük olması, işte ilerleme ve yükselme fırsatlarının sınırlılığı, işsiz kalma olasılıklarının yüksekliği gibi kadınların yüz yüze kaldıkları ayrımcılık türlerini daha da derinleştirmektedir (Toksöz, 2007: 2).

2.2.c. Kadın İşgücü ve A Tipik İstihdam

Kadınların işgücüne katılımını etkileyecek faktörlerden bir diğeri, esnek çalışma biçimleridir. Erkeğe kıyasla daha ucuz olan, daha kolay kontrol edilebilen, ucuz çalışma saatlerine, sıkıcı ve monoton işlere ve daha çok güvenceden yoksun kötü iş koşullarına kadınların “daha olumlu bakmaları” üzerine bu işlerde kadın işgücü istihdamı artmıştır. Örneğin yarı zamanlı çalışma gibi esnek çalışma uygulamaları kadınları bu sektörlere çekmede son derece etkilidir (Berber ve Eser, 2000: 34). Çalışma hayatına getirilen yeni düzenlemelerle standart çalışma şekilleri daha esnek nitelikli çalışma biçimleri ve koşulları içeren işlere dönüştürülmektedir. Kadınların standart dışı bu işlerden kolaylıkla çıkarılabilmesi mümkün olmaktadır. Yine bu tip

işler genellikle düşük vasıf gerektirdiğinden, bu işler için düşük ücretler ödenmesinin yanı sıra (Karadeniz, 2011: 84-89), kariyer edinme ve sosyal korumadan yoksun olması yönüyle kadınlara olumlu bir gelecek vaat etmemektedir. Diğer yünden esnek çalışan kadınların çalışma koşullarını istatistiklerden saptamak çok zordur. Özellikle çalışma biçimlerinden, evde çalışan kadınlar açısından ulusal istatistikler bulunmamaktadır (Erdut, 2005: 45). Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde dahi kadınların, uzun vadede sonuçları açısından olumsuz etkilerini dikkate almaksızın kısmi süreli işlere daha fazla rağbet gösterdikleri görülmektedir.

İşgücü piyasasında esnek biçimlerde istihdam edilmede hem kadın çalışanın, hem de çalıştıran işverenin istekli olabildiği görülmektedir. Bu bakımdan istihdamda kadın sayısındaki zamanla gerçekleşen artışın sebebinin, sadece kadınların eğitim düzeyi ve genel olarak toplumsal statüsündeki gelişme ile açıklanması doğru değildir. Kadınlar daha kolay işten çıkarılabildikleri ve düşük maliyetli çalıştırıldıkları için işverenler tarafından daha fazla tercih edilir hale gelmekte bu da kadın istihdamında esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Temiz, 2004: 64). Kadınlar için olumsuz koşulları ve neticeleri barındıran sosyal güvenlik düzenlemelerinin yetersiz; çalışma ücretlerin ise düşük olduğu enformel sektörde çalışmaya meyilliliğin sebeplerine bakmak gerekecektir.

Kadınları enformel sektörde çalışmaya sevk etmede piyasa şartlarının olumsuzluklarının yanı sıra, kadınların ailevi sorumluluklarının rolü de etkili olmaktadır. Piyasanın esnek bir işgücü yaratma isteğini bu neden tamamlamaktadır. Sosyolojik nedenleri açısından yapılan bir araştırmada formel sektörde çalışmamanın nedenleri sıralanmıştır. Özellikle küçük çocuk faktörü anneleri esnek çalışma koşullarını tercihe sevk etmektedir (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010: 35-36; Karakoyun, 2007: 123). Neticede aile üyeleri arasında ve çevresel bağların oluşturulmasında önemli roller üstlenen kadınların esnek koşullu işleri tercihi, çalışma yaşamına da “kadın işi” ve “erkek işi” olgusunu derinleştirmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında, yapılan araştırmalarda kadın çalışanların yarı zamanlı çalışmalarının yaygın olmadığı ve bu nedenle istihdamda cinsiyete göre işbölümü farklılığı yorumlanırken tam zamanlı ve yarı zamanlı ayırımından söz edilemeyeceği üzerinde durulmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 112). Ancak kayıt dışılığın yüksek oranlarda seyrettiği gerçeğinden hareketle kayıt dışı çalışan kadın işçilerle ilgili sağlıklı veri tespitinin zor olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

3. KADIN İSTİHDAMI VE ÇOCUK BAKIMI

Bakım kavramından sözlük anlamıyla bakma işi, bir şeyin iyi durumda kalması için gösterilen özen, harcanan emek, birinin beslenme, giyim vb. gereksinimlerini üstlenme ve sağlama işi anlaşılmaktadır (Püsküllüoğlu, 2003:

163). Bu kavram, kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir neden olarak özellikle yaşlılar ve çocukların bakımı çerçevesinde önem arz etmektedir. Nüfusun yaşlanması ile yaşlı bakım hizmetleri ve çocuk bakım hizmetleri kadınların işgücü piyasasına katılımını etkilemektedir. Bakıma muhtaç yaşlı ve çocuklara sunulacak hizmetler, farklı sosyal politikaların ürünü olarak yaygınlık kazanmaktadır. Yine bu hizmeti kimin yerine getireceği, bundan öncelikle kimin sorumlu olacağı, bakım maliyetlerinin nasıl sağlanacağı ve hizmet sunumunun kurumsal şekli gibi sorular hizmetin uygulanma çerçevesini belirlemektedir (Gökbayrak, 2009: 59). Bu itibarla küreselleşen dünyada yardıma gereksinim duyanların korunması ve bakımı kapsamında, özellikle sosyal refah seviyesi yüksek olan ülkelerde öncelikli olarak bireyin tercihleri doğrultusunda bakım modelleri hızlı bir biçimde geliştirilmekte ve toplum temelli bakım modelleri tercih edilmektedir (Danış ve Danış, 2006: 213).

Kadınları çalışma hayatına kazandırmayı amaçlayan bakım hizmetleri uygulamaları, çalışma yaşamındaki kadın işgücü sayısını arttırıcı bir etki yaratmakla birlikte, geleneksel cinsiyetçi işbölümü çerçevesinde, kadınlar için öncelikli bir istihdam alanı oluşturmaktadır (Gökbayrak, 2009: 58-59). Batı ülkelerinde çocuk bakımı kadınlar için en çok tercih edilen istihdam alanlarından biridir. Bakım hizmetleri politikaları kapsamında işgücü piyasasında kadınların istihdama katılımlarının arttırması için onların bu hizmet sektöründe çalışmasına olanaklar sağlanmaktadır. Ancak bunun aksine bizim ülkemizde sırf kadın işi olarak görülen ücretsiz bakım işleri, ailevi sorumlulukların başında gelerek istihdama katılımı engellemekte ve kadınları çalışma hayatının dışında bırakmaktadır. Nitekim aile yükümlülükleri ile uğraşan kadınlar, ücretsiz aile işçisi gibi ev içi sorumlulukları ve çocuk bakımını üstlenmekte ve maddi bir zorunluluk olmadıkça çalışmamayı tercih etmektedirler. Araştırmalarda çocuklu kadınların iş bulma olasılığının da daha düşük olduğu ve çocukları olmayan kadınların tam zamanlı işlere sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir (İlkkaracan, 1998: 286).

Günümüzde kadınların işgücüne kazandırılması üzerine değişik politikalar üretilerek sorunların giderilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle Avrupa'da sosyal gündemin en önemli konusu haline gelen bakım hizmetleri tartışılmakta, kadınların işgücüne kazandırılması ve yaşlı nüfusun sebep olduğu demografik sorunların giderilmesi amacıyla sosyal politikalar üretilmektedir (Gökbayrak, 2009: 60). Bakım sorumluluklarının sadece kadın işi olarak görülüp ailede kadının üzerinde bırakılmasının önüne geçilmesi, toplumun diğer bireylerinin de üstleneceği bir etkinlik haline getirilmesi ve devletin de sağlayacağı sosyal hizmetlerle bakım yükünün azaltılması sorunun çözümüne katkı yapacaktır.

3.1 Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri

Emek piyasaları dışında vazgeçilmez bir üretim unsuru olarak kadınlar, ağırlıklı olarak erkeklerin gerisindeki “ikincil işgücü” statüsünde, toplumdaki kültürel ve tarihsel oluşuma göre farklılık gösteren geleneksel işbölümünün uygun gördüğü işlerde çalışmaktadırlar. Doğurganlık özelliği işbölümü açısından çocuk, yaşlı bakımı ile ev işlerini kadın işi olarak tescillemekte ve kadın istihdamını şekillendirmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2672; Dedeoğlu, 2000: 150-151).

Küreselleşmenin de etkisiyle istihdamda yaşanan canlanmanın, kadın istihdamı üzerinde olumlu ve olumsuz yönleriyle etkileri olduğu görülmektedir. Nitekim çalışma hayatında kadınların eskisine nazaran daha fazla katılım sağladıkları görülmektedir. Ancak bu aşamada kadın işgücünün sayısı ve konumu açısından birçok etkenlerin yanı sıra, çocuk olgusu belirleyici olmaktadır. Geleneksel değerlerin ve uygulamaların halen güçlü olduğu ve kadının kendi başına bir birey olarak kabul görülmediği (Annan, 2001: 17; Bener, 2009: 47) toplumlarda kadınlar çok genç yaşlarda yalnızca ev kadınlığıyla ve çocuk bakımıyla ilgilenmek zorunda kalmaktadırlar.

Kadının cinsiyet rollerinden biri olan doğurganlığı çalışmasını kesintiye uğratan başlıca etkidir. Çalışan kadın işçinin hamilelik ve doğum sonrası verilen zorunlu izin dönemi, doğal olarak, işini kesintiye uğratmaktadır. Yasanın tanıdığı izin süreleri işletmelerce olumsuz değerlendirilmekte ve işe alımlarda kadın işçinin tercih edilmeme sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Neticede, bu hususlar işletmelerin işgücü alımı kararlarında kadınlar aleyhinde ayrımcılığa neden olmaktadır (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 83). Her ne kadar kadınların işe alınmasında ve işten çıkarılmasında hamilelik nedeniyle ayrımcılık yasağı mevzuatta bulunsa da, işgücü piyasasında bunun önüne geçilerek engellenmesi mümkün olmamaktadır.

Kadının doğurganlık özelliği işverence olumsuz değerlendirilmekte ve maliyet unsurunu arttırıcı bir neden olarak kabul edilmektedir. Örneğin Türkiye’de çalışan kadının hamilelik ve doğum sonrası işten ayrılması, iş güvencesi sağlanarak 6 ay ücretsiz izin ve günlük çalışma süresi içinde doğan çocuğun emzirilmesi için 1,5 saat ücretli süt izni kullanması gibi yasanın tanıdığı haklar olumsuz nedenler olarak değerlendirilerek, kadının verimi daha düşük bir çalışan olarak görülmesini sağlamaktadır. İşe alımlarda açık bir ayrımcılık görülmesi de, işveren yine de bu sebeple ya işe almamakta ya da kadın işçinin “düşük verimli” olması nedeniyle başından itibaren ücretini düşük belirleme eğiliminde olmaktadır. İşçi kadınlara tanınan süt izni hakkı 657 s. Kanununun 104 maddesi hükmüyle kadın memurlar açısından ilk altı ayda günde üç saat, ikinci altı ayda günde birbuçuk saat olarak belirlenmiş olup, kamuda daha fazla bir süre doğru olarak uygulanmaktadır.

Diğer yönüyle işverenler kadınları, hamilelik, doğum izni, çocuk bakımından kaynaklanacak maliyetlerden kaçınmak veya uzun çalışma saatleri, vardiyalı sistemle çalışma koşullarının onların yeniden üretim sorumluluklarıyla bağdaşmadığı için istihdam etmekten kaçınmaktadırlar (Toksöz, 2012: 9). Yeni çalışma biçimleri bu maliyetlerden kaçınmanın aracı olarak görülmektedir. İşverenler daha az sorumluluk getirdiği için kadınları esnek koşullarla çalıştırmayı tercih etmektedirler.

Özellikle çocuk bakımı sorunu bu engeller içinde önemli etkindir. İster okul öncesi ister de okul dönemi çocukların bakımı çalışan aileler açısından sorun oluşturmakta ve neticede öncelikli olarak ebeveynlerden annelerin çocuğun bakımı için çalışmasından fedakârlık ettiği bilinmektedir. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasının 2013 tarihli "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ailelere Maliyeti" raporuna göre, sadece aylık kreş maliyetlerinin asgari tabanı 800 Türk Lirasından başlamaktadır. Belirli sosyolojik nedenlerle işgücü piyasasında emeğine düşük değer biçilen kadın çalışan ise, çocuk bakım maliyetleri karşılandıktan sonra elde kalan cüzi kazancı cazip görmemektedir. Bu husus kadınların ailelileri tarafından da, onları çalışmaktan vazgeçirme, konusunda bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Hizmet imkânlarının yetersizliği çocuğa annenin en iyi bakacağı yargısı ile birleştiğinde, kadınların çalışmaya çocuk nedeniyle ara vermeleri kaçınılmaz olmaktadır (Eyüboğlu vd., 1998: 214).

Çocuk bakımını üstlenen kadınlar uzun süre bu sorumluluğun ve yükün etkisi altındadırlar. Sorunlar sadece okula kadar dönemi kapsamamakta, ilkökul döneminde de aynı yükü taşımaktadırlar. Nitekim çalışan kadınların çalışma yaşamında en sıkıntılı dönemleri çocukların okul yılları görülmektedir. Kadınlar iş hayatına atılmadan önce ve çalışırken bütün bu sorunlara çözüm bulması gerekmektedir (ÖNDER, 2013: 54). Aksi takdirde ya çalışmaya başlayamayacak veya bu sorunlar yüzünden çalışmasına ara vermek zorunda kalacaktır. Nitekim eğitim sistemimizde yarım gün olarak ders yapılan devlet okullarında okuyan çocuklar bakım ve gözetimi yine ebeveynlerin üzerinde olacaktır. Tam gün eğitiminin yapıldığı okullarda dahi derslerden çıkış saati, çalışanların iş çıkışından daha erken saate rastladığı için bu sorun belirlenen yöntemlerle çözüme ulaştırılmadıkça kadın istihdamı sorunları konuşulmaya devam edilecektir. Bu durumda son yasa çalışmalarıyla tanınan kısmi çalışma hakları doğum sonrası dönemi kapsadığı için sağlanacak kolaylıklar ilkökul çağında çocukları bulunan ailelerin sorununa çözüm değildir.

Bakım hizmetlerinin yüksekliği ve annelik duygusu, "çocuk mu, çalışma mı" tercihinde, birçok kadını çocuğu yönünde tercih yapmaya zorlamaktadır. Bu durum sadece Türkiye'de değil bütün toplumlarda görülmektedir. Çocuğu bırakarak çalışmayı tercih eden kadın, çalıştığı için suçluluk duygusu

hissetmekte, çocuklarıyla işi arasındaki tercihini çocukları lehine kullanmak mecburiyetinde kalmaktadır (Ger, 2013: 50; Eyüboğlu vd. 1998: 214). Görüldüğü üzere, işverenin herhangi bir etkisi olmasa bile, kadın çalışan çocuk nedeniyle kendi iç hesaplaşması sonucu çalışmasına son verebilmektedir. Toplumsal algının üzerinde yaratmış olduğu etkiyle kadın bu algıyı benimsemekte ve kabul etmektedir.

Sonuç itibarıyla bakım sorumluluğu, kadını düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmaya yönlendirmektedir. Kadının çalışma güvencesi ve haklar açısından daha az olanak sağlayan bu gibi işlerde çalışması, farklı etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yaşamda sunulan koşullar, mevcut yasal düzenlemeler ve serbest işgücü piyasası olanakları kadına farklı bir seçenek bırakmamaktadır.

3.2. Çocuk Bakımına İlişkin Uygulamalar

Çalışma hayatındaki kadın işgücünün çocuk bakımı ile ilişkili yaşadığı sorunları ortadan kaldırmak ve engellemek için, ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Devletlerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalar, uluslararası alanda bağlayıcı niteliğe sahip olup, her devletin kendi ulusal hukuk düzeninde öngörülen yönetime uygun olarak şekillenmektedir. (Sur, 2006: 29-31). Bu itibarla çağdaş hukuk sistemlerinde, çalışma ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin uluslararası sözleşmeler ve ülkeler bazındaki yasal düzenlemelerle çalışma ilişkilerinin önemli bir unsuru olan işçilerin hakları düzenlenmektedir. Günümüzde işgücü piyasasında kadın çalışan oranının artışı ile birlikte, çalışma ilişkilerini düzenleyen geleneksel haklardan farklı düzenlemeler yapılması ve ayrımcılık olarak değerlendirilmeyecek nitelikte ayrıcalıklar tanınması zorunlu olmuştur.

3.2.a. Ülkelere Göre Çocuk Bakımı Hizmeti Uygulamaları

Kadınların nitelikli işgücü haline gelmesi ve istihdamının hızlı bir şekilde artması, 20.yy. sonlarına doğru artış göstermiş ve bu gelişmede getirilen hukuki düzenlemelerin önemli rolü olmuştur. Ayrıca çocukların eğitimi ve diğer konularda kadının evdeki yükünü hafifleten hizmetler sektöründeki gelişmeler, kadınlara daha fazla olanak sağlamıştır. Böylece kadınların işyerlerinde kariyerleri ile ilgilenmelerine daha fazla imkân tanınmıştır (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 85). Bu doğrultuda Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan demografik değişimlerin doğurduğu ekonomik ve sosyal sonuçları açısından, işgücü piyasasında var olan sorunların önlenmesi (Gökçe ve Akın, 2009: 30) ile işgücü piyasasında işgücü kapasitesinin ve üretkenliğinin azalmasını engellemek amacıyla kadınların işgücüne kazandırılması hedeflenmektedir. Kurum ve hizmetlerin yetersizliği, çocuk bakım işinin kadınların üzerinde kalmasına ve kadının işgücü piyasasından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Kadın istihdamı önünde bulunan temel

engellerden biri olan çocuk bakımı sorununun giderilmesi için, çocuk bakım hizmeti veren nitelikli kurumların gerekliliği vurgulanmaktadır (Erdut, 2000: 357).

Günümüzde geleneksel bir yaklaşımla, kadın işi olarak nitelendirilen işlerde erkeklerin de yer aldığı ve işbölümü yapıldığı tedricen de olsa görülmektedir. Bunun yanı sıra çocukların eğitimi ve bakımının resmi veya özel kurumlarda yaptırılması, ev işlerinin görülmesi için dışarıdan hizmet alınması istihdamı arttırmakta, kadınların kendilerine daha fazla odaklanmasına ve kariyer açısından ilerlemesine neden olmaktadır (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 85). Özellikle Batı ülkeleri dikkate alındığında, buralarda gelişmişlik düzeyine paralel olarak daha fazla politikalar üretildiği ve yasal düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Uygulamada Sovyetler Birliği tecrübesinde, çocuk bakımının istihdam üzerindeki etkileri dikkate alınarak, kuruluşundan itibaren bu konuya daha fazla önem verildiği görülmüştür. Kadınları çalışma hayatına kazandırmak için örnek politikalar izlenmiştir. Nitekim “Çocuk bakımı yükünün kadının üzerinden kaldırılması kadınlara geniş fırsatlar tanıyacak ve en iyi çalışma koşullarını sağlayacaktır.”, denilerek (Novikova vd., 1978), 70’li yıllarda Sovyetler Birliğinde çocuk bakımı hizmeti yönünde politikalar izlenmesinin kadın işgücü üzerindeki yansımaları bu şekilde dile getirilmiştir. Sovyet rejiminde kadınların istihdamı için özellikle çocuk bakımına ilişkin politikalar izlenmiş, gerekli yasal düzenlemeler yapılarak bakım sorumluluğu kadın üzerinden alınarak kadınların daha fazla işgücüne katkısı amaçlanmıştır. Ülkede hemen hemen her sektörde kadınların çalışma hayatına katılımı sağlanmıştır. Günümüzde de bu coğrafya üzerinde kurulan bağımsız cumhuriyetlerin Anayasalarında (Eren-Asker, 2012; Aleskerli, 2005) ve ilgili çalışma mevzuatlarında çalışan kadınlara ilişkin önemli haklar öngörülmüştür (Hüseyinli vd., 2014: 17-35).

Avrupa Birliği’nde ise 1992’deki Konsey kararı ile devletlerin kadın ve erkeklerin iş ve aile yaşamında özellikle çocukların yetiştirilmesindeki sorumluluklarının uyumlulaştırılmasına yönelik önlemlerin alınması konusunda yasal ve kurumsal mekanizmaların birleştirilmesi öngörülmüştür. Çocuk sahibi olma sorumluluğunu paylaşmak amacıyla, annelik izninden ayrı olarak “ebeveyn izni uygulanması, işe alımlarda “cinsiyet” temelinde ayrımcılığın engellenmesi, iş güvencesini sağlayarak esnek çalışma saatleri oluşturulması, kadın ve erkeklerin gelir getiren işler ile ev işleri arasında daha dengeli ve ailevi sorumlulukların her iki cins arasında eşit paylaşımı hedeflenmiştir. Aynı zamanda okul öncesi bakım ve eğitim hizmetlerinin artırılması, tüm aileler için kaliteli ve ulaşılabilir kreşler, anaokulları, mahalle anneliği gibi çocuğun yükünü annenin üzerinden alan uygulama hizmetleri yasal olarak düzenlenmiştir (Gündeşlioğlu ve Kumcuıldız, 2011: 12-13). Bu

çerçeve de eşitlik politikası ve istihdam stratejisi doğrultusunda kadın istihdamının artırılması ve iş yaşamı ile özel yaşamın uyumlulaştırılmasına yönelik çabalar sürdürülmüştür. Bununla birlikte uzun süre yaşanan işsizlik sorununun azaltılması ve yeni istihdam yaratılması AB sosyal politikalarının öncelikli hedefi olmuştur. Avrupa Konseyi'nin 2000 tarihli Lizbon Zirvesi'nde, kadın istihdamının 2010'da yüzde 60'a yükselmesi ve 2002 tarihli Barselona Zirvesi'nde ise 2010'a kadar üç yaşın üstündeki çocukların yüzde 90'ının, üç yaşın altındaki çocukların yüzde 33'ünün çocuk hizmetlerinden yararlanabilir hale gelmesi yolundaki kararlar, bu hedefleri belirlemiştir (Koray, 2011: 22).

Avrupa ülkelerinde bakım hizmeti çerçevesinde özellikle çocuk bakımını da kapsayacak politikalar izlenmiş, gerekli yasal düzenlemeler yapılarak var olan eksikliklerin kabulü ile bakım hizmetlerin geliştirilmesi planlanmıştır. Özellikle istihdamı artırma planları çerçevesinde, bakım hizmetleri uygulamalarının geliştirilmesine yönelik düzenlemeler öngörülmüştür (Erdut, 2000: 357). Nitekim çocuk sahibi olmanın istihdam oranları üzerinde doğrudan etkileri, bu düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Diğer açıdan ise, ülke analizlerine göre kadın istihdamının çocuk yoksulluğu üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Çocuk yoksulluğunun yüksek olduğu İtalya, İspanya, Yunanistan ve Polonya gibi ülkeler açısından kadın istihdamının ve kadın ücretlerinin düşük olduğu izlenmiştir. Ayrıca bu ülkelerde çocuk bakım hizmetlerinin sunumunda ciddi yetersizliklerin sürdüğü, çocuk bakımının ailelere bırakıldığı ve yoksul ailelere düşük düzeyde maddi destekler sağlandığı bilinmektedir (UNICEF, 2013: 13).

İzlenen uygulamalar ülkelere göre farklılık göstermekte olup, örneğin Almanya gibi bazı ülkeler dışında, kamusal çocuk bakım hizmetlerinin yeterince gelişmediği, daha ziyade sosyal sigorta sistemi kapsamında nakit yardımlar yapıldığı görülmektedir. Çocuk bakım parası adı altından nakit ödeme sağlayan Almanya'da ise, "çocuğun dünyaya gelmesi, bakım ve yetiştirilmesi için" her ay ailelere nakit yardım yapılmakta, 2 yıl içinde tekrar doğumda veya ikiz çocukların olması halinde her çocuğa da aynı şekilde ödeme yapılmaktadır (Kalfa, 2010: 204). İskandinav ülkelerinde ise ağırlıklı olarak 1980 yıllarına kadar kurumsal hizmet sağlama yöntemi uygulanmış, bu uygulama günümüzde diğer alternatif hizmetlerle geliştirilmiştir. Örneğin, İngiltere'de gönüllü kuruluşlar ve yerel otoritelerce sağlanan bakım hizmetleri uygulamaları ve bakımı sağlayan akrabalara yapılan nakit ödeme şeklinde yardımlar gerçekleştirilmektedir (Kalfa, 2010: 201-205). Çocuk bakım ücretlerinin aile gelirlerinin %25'ten fazlasını oluşturduğu İngiltere'de ve birçok ülkede tam gün bakım hizmetlerinin yaygın olmadığı görülmektedir (Güner vd. 2014: 66).

Kadınların işgücü piyasasına girişinde engellerin ortadan kalkması için çocuk bakımını sağlayacak nitelikli kurumların olmaması, bakım işinin

kadınların üzerinde bırakmaktadır (Erdut, 2000: 357). Ülke uygulamaları açısından özellikle batı ülkelerinde bakım hizmetleri sorununa çözüm yolları aranmaktadır. Hollanda'da 1950'lerin ortasından sonra, ülkede işgücü sorununa çözüm amacıyla izlenen belirli politikaları kapsamında, kadın çalışanların da işgücüne kazandırılması istenmiştir. Sorunun çözümü için kısmi süreli çalışmalarda kadın istihdamına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ancak kısmi süreli iş hayatı, kadınların bakım yükümlülüğü ve çalışmayı birlikte yürütmelerine imkân verse de, uzun vadede kadın istihdamında ciddi bir artış yapmamıştır (Kapar, 2011:137-138).

Avrupa ülkelerinde çocuk bakımı hizmeti sağlanmasında devlet eliyle kreş ve bakım evleri kurularak bu hizmet sağlanmaktadır. Bu yönde Avusturya, Hollanda, İngiltere ve Lüksemburg gibi ülkelerde devlet tarafından kurumsal hizmetler verilmektedir. Örneğin, İsveç'te çocuk bakım hizmetleri konusunda ebeveyn izni sistemi kapsamında bir politika yürütülmektedir (CE, Politiques, 1998, s. 40.'dan aktaran: Erdut. 357). Ayrıca belediyeler tarafından sunulan çocuk bakım hizmetleri de kadın işgücünün istihdamına önemli katkı sağlamaktadır (Kalfa, 2010: 206). Devlet eliyle kurumsal hizmetlere alternatif veya birlikte nakit yardımlar da verilmektedir. İspanya, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Portekiz'de gelir vergisi üzerinden ya da çocuk bakım maliyetine katılmak için yardım sistemleri aracılığıyla sağlanan sübvansiyonlarla, ailelere çocuk bakımı için destek verilmektedir. Aynı şekilde Amerika'da da kadınların işgücüne katılımı için önemli teşvikler oluşturularak çocuk bakımı için fon kurulma yoluyla sorunun çözümü hedeflenmiştir (Love vd. 2003: 1023). Kadınların işgücüne katılımını özendirmek ve bakım yardımını sağlarken kadınları çalışma hayatından alıkoyabilecek bir duruma mahal vermemek için, bakım yardımından faydalanmak amacıyla ücretli bir işte çalışma koşulu getirilmiştir.

3.2.b. Türkiye'de Kadın İşgücü ve Çocuk Bakımına İlişkin İş Kanununda Düzenlemeler

18. yüzyıl Osmanlı kent ailelerinde kadınlarının ev kültürünün gelişmiş olduğu, kadınların sadece ev işleri, el işleri ve çocuk bakımı ile uğraştığı görülmüştür. Bunun aksine aynı dönemde köylü ve kasabalı Türk kadınlarının farklı bir pozisyonda erkeği ile beraber üretici olduğu ve hem tarım işlerinde hem de ev ekonomisinde büyük yeri olduğu bilgileri verilmektedir (Özkaplan, 2009: 38). Türkiye coğrafyasında kadınların işgücü piyasasına katılımını sağlayan önemli faktörlerden biri, 1. Dünya Savaşı sonucu erkeklerin savaşa alınmasıdır. Kadınların tam manada tarım dışı işgücüne katılması ise 1950'lerden sonra, kırdan kente yönelik göçün yarattığı hızlı kentleşme sonucu gerçekleşmiştir (Berber ve Eser, 2008: 14). Ancak günümüzde kentlerde kadınların daha fazla ücretli işçi statüde üretimde yer

aldıkları ve çalışma hayatı içine daha fazla katılarak çalışan kadın statüsünü güçlendirdikleri görülmektedir. Bunun aksine kırsal kesimlerde her ne kadar kadınların çalışma hayatı içinde yer alsa da, yapılan çalışmaların aile ekonomisi kapsamında ücretsiz aile işçiliğinden öteye gitmemekte ve yine aile sorumlulukları, çocuk bakımı gibi yükümlülüklerin onların üzerinde olduğu görülmektedir.

Kadın istihdamını etkileyen nedenler geçmiş yıllarda ve günümüzde ele alınmış, bu sorunun ciddiyeti çeşitli platformlarda dile getirilmiştir. Aynı zamanda devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarınca ve bilimsel çalışmalarda da sorunun tartışması sürdürülmüş, çözümü yönünde değişik öneriler sunulmuş ve eleştiriler yapılmıştır. Sorunun nedenleri incelendiğinde, kadınların işgücüne katılmalarının önündeki engellerin birinin çocuk bakımı yükümlülüğü olduğu görülmektedir.

Kadın işgücünün çalışma hayatıyla ilişkisinin doğum sonrasında kesintiye uğraması muhtemeldir. Çünkü ikilem içinde kalan kadınlar çalışma duygusu ile çocuğuna bakma zorunluluğu arasında tercihini kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca kadınların ücretli bakım maliyetlerini karşılayabilir güçte veya gelirden olmamaları onlara tercih hakkı bırakmamaktadır. Bu durumda devletin çocuk bakımı maliyetlerine ilişkin yapacağı destek, çalışan kadın oranının artmasında gerekli ve etkili olacaktır. Ancak çocuk bakım hizmetlerinin özellikle kamu tarafından son derece sınırlı bir şekilde üstlenilmesi ve bakım hizmetlerine dair kapsamlı sübvansiyonunun bulunmaması (Kakıcı vd. 2007: 24), devletin kadın istihdamına ilişkin izleyeceği politikalarda yetersizliğinin göstergesi olmaktadır.

Türkiye'deki toplumsal yapı işgücü piyasasını şekillendirmekte olup, kadın erkek ayrımına göre şekillenen işbölümü neticede hangi alanlarda veya işlerde kadınların çalışabileceği algısını yaratmaktadır. Özellikle, sanayi bölgelerinde esas olarak erkeklerin çalıştığı işletmeler olması, bu işleri adeta erkeklere özgü alanlar olarak göstermektedir. Neticede sanayi bölgelerinin kadınlar için 'uygun' çalışma ortamı olmadığı kabul görmektedir (Toksöz, 2012: 9). Cinsiyete göre işbölümü ayrımcılığı sonucu çalışan kadınlar, ancak onlar için öngörülen belirli işlerde çalışmaya zorlanmakta, çalışmayan kadınlar ise başta ev işleri olmak üzere tüm işleri ve çocuk bakımını üstlenmektedirler. Bu iş bölümünde erkeklerin rolü, her halükarda çalışarak ailenin bakımını üstlenmesidir.

Kadınların işgücüne katılımının düşük olması birçok sebeplerle açıklanmaktadır. Kadının medeni durumu, çocuk sayısı, eğitim durumu, demografik faktörler ve toplumsal cinsiyet algısı gibi sebepleri (Kılıç - Öztürk, 2014: 117) ve araştırma konumuz olan çocuk bakımı gibi sebepler ülkemizde de kadın istihdam oranını düşürmektedir. Türkiye'de kadınların evlendikten ortalama iki yıl sonra ilk çocuklarına hamile kaldıkları ve ilk

doğumdaki ortalama yaş oranının %22.5 oranlarında olduğu (Kılıç ve Öztürk, 2014: 126) verisi kadın işgücünün genç yaşlarda çocuk bakımı ile uğraşacağını göstermektedir. Zira çocuk bakımının yanı sıra ev işleri yükünü birlikte göğüsleyen kadınlar kazanç ve giderlerini kıyaslayarak tercih yapma zorunda kalmaktadırlar. Ülkemizde ev işleri ve çocuk bakımı için başka bir alternatif bulunmaması, ülkede yardımcı hizmetlerin henüz yeterince gelişmemesi veya maliyetinin oldukça yüksek olması gibi sebepler kadını bu tercihi yapmaya sevk etmektedir. Ülkede eğitilmiş kadınların yaklaşık beşte birinin, ev işleri ve çocuk bakımı gibi sebeplerle çalışma hayatından ayrılma zorunda kaldığı görülmektedir (Uşen ve Güngör, 2011: 177).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “İstatistiklerle Kadın 2015” araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye nüfusunun (78 milyon 741 bin 53 kişi) %50,2’sini erkek nüfus (39 milyon 511 bin 191 kişi) ve %49,8’ini kadın nüfus (39 milyon 229 bin 862 kişi) oluşturdu. Nüfusun yarısını oluşturmasına rağmen kadınlar, işgücüne katılım oranlarına göre erkeklerin oranının üçte biri oranında işgücüne katılmaktadırlar. Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı 2014 yılında toplamda işgücüne katılım %45,5 olup, bu oran erkeklerde %64,8, kadınlarda ise %26,7 oldu. Bu oranın 2005 yılı TÜİK verileri kapsamında, toplamda %48.0 olan işgücü içerisinde %71.5’i erkekler, %24.92’u ise kadınlar oluşturmaktadır. Son on yıllık sürede kadınların işgücüne katılımında önemli bir değişiklik yaşanmadığı görülmektedir.

Çocuk bakımının kadınların işgücü piyasasına katılımını engelleyen bir sorun olarak devlet tarafından hazırlanan raporlarda da yer bulmuştur. Sorunun mevcudiyetinin kabulü veya tespiti yeterli olmamakta, reel olarak ortadan kaldırılması yönünde girişimler yapılması ve yasal düzenlemelerin ortaya konması gerekmektedir. Ancak bundan önce toplumsal bakış açısının değişmesi önem arz etmektedir. 2007 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığının Aile ve İş Yaşamının Uyumlaştırılması Çalışma Grubu Raporunda çocuk bakımının kadınların işgücü piyasasına katılmalarını sınırlayan bir etmen olduğu vurgulanmıştır. Ancak raporda akabinde “Çocuk bakımı ve çocuk yetiştirme” esas olarak kadınların yapması gereken görev olduğu ifade edilmiştir. Yapılan tespit, toplumsal yaklaşımın açık bir tezahürü olarak görülebilir. Nitekim çocuk bakımı ve çocuk yetiştirmenin sırf kadınların bir görev olarak kabul görmesi, geleneksel toplum yapısından kaynaklı olarak ortaya çıkan bu sorunun çözümünün kolay olmayacağını da göstermektedir (ÇSGB, 2007: 43; Uşen ve Güngör, 2011: 156).

Toplumsal yapının kabul gördüğü kalıplaşmış geleneksel düşüncelerin kolay kolay değiştirilemeyeceği ve değişmesinin uzun bir zaman dilimi

gerektireceği vurgulanmaktadır (Palaz, 2003: 101-102). Ancak kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüklüğü gidermek için acil uygulanması gereken politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Günümüzde geleneksel anlayışın süreç içinde değişmiş olduğu, eski yıllara nazaran kadınların çalışmasına olumsuz bakan radikal yasaklamaların azaldığı gözlemlenmektedir. Kadının çalışmasına olumlu bakılması tek başına yeterli olmamaktadır. Kadının istihdamı önündeki çocuk bakımı gibi engeller için politikalar üretilmesi işgücüne katılım oranında artış sağlayacaktır.

Devletin üstlenmesi gereken bir sorun olan çocuk bakım hizmetlerinin yeni boyutuyla geliştirilmesi, profesyonel olarak sağlanması, doğrudan ya da dolaylı nakit yardımlar yapılması ve analık/ebeveyn izinleri (Kalfa, 2010: 202) çerçevesinde yeni düzenlemeler getirilerek kadının yükünün hafifletilmesi gerekmektedir. İstihdamı arttırma amacıyla özellikle batı ülkelerinin uygulamaları esas alınarak düzenlemeler yapılmalı ve uygulamalar geliştirilmelidir. Örneğin, İskandinav ülkelerinde kadınların bakım sorumluluğunu azaltan, kamusal nitelikli, vergiler ile finanse edilen destekleyici bakım hizmetleri (Gökbayrak, 2011: 168), devlet-işveren ve ebeveyn üçlüsü arasında daha eşitlikçi bir paylaşım sağlayacak (Dedeoğlu, 2000: 53) şekilde ülkemiz ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir.

Mevzuatımızda çocuk bakımı açısından önemli eksiklikler olduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim uygulamada çocuk bakımı nedeniyle kadın işçilere tanınan ücretsiz izin, talep halinde işverence verilmesi zorunlu bir izindir. İşverenin bu izni vermemesi veya karşı çıkarak iznin kullanmakta ısrarlı olan kadın işçiyi işten çıkarması yasal değildir. Çünkü doğum izninin, işçi tarafından kullanılması talep edildiğinde, işverenin bu izne onay vermesi aranmamaktadır (Caniklioğlu, 2002: 256; Ekonomi, 2009: 16). Nitekim kanunda izinle ilgili muğlak bir ifade kullanılmamış ve kesin olarak verilir sözcüğü ile ifade edilmiştir. Kadın işçinin doğum öncesi 8 hafta, eğer çoğul gebelik söz konusu ise 10 hafta ve doğum sonrası 8 hafta olmak üzere toplam izin süresi kullanıldıktan itibaren ücretsiz izin kullanma iradesini açıklaması ile işverenin bu izni vermesi gerektiği, emsal kararlarda da yer almaktadır. Yargıtay'ın 2007 tarihli (T.C. Yargıtay 9. H.D. T. 13.7.2009., E. 2008/36349, K. 2009/20734.) ve 2009 tarihli (T.C. Yargıtay 9. H.D. T. 09.11.2009, E. 2009/32059, K. 2009/31083) emsal kararlarına göre, doğum sonrasında kullandığı ücretli doğum izinlerinden sonra ücretsiz doğum izni talep eden işçiye, bu izni vermeyen işverenlere kadın işçilerin çalıştırılmasının yasak olduğu sürelerde işe gelmemesinin geçerli fesih gerekçesi olamayacağı belirtilmiştir. Kararda, *“İş Kanunu'nun 74. maddesinde, yukarıda değinilen hususlara ek olarak, ücretli doğum izninin ardından, istekleri halinde kadın işçilere 6 aya kadar ücretsiz doğum izin verileceği belirtilmiş ve kanun koyucu, yorum kurallarına başvurulmasına gerek kalmaksızın, bu hakkı işverenin taktirine bırakmayacak şekilde açık ve net olarak düzenlemiştir. Buna karşın, İş Kanunu sistematığı açısından, ilgili hususu, yaptırım ile güvence altına alan açık bir düzenleme yapılmamakla birlikte,*

Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düze...

tamamen korumasız bırakıldığı da düşünülemez. Bir başka anlatımla, doğum yapan kadın işçinin, ücretsiz doğum iznini kullanmak istemesi ve işveren tarafından buna izin verilmemesi halinde, kadın işçi tek başına alacağı karar ile işverene bildirimde bulunarak, ücretsiz doğum iznine ayrılabilir.”, şeklinde hüküm kurulmuştur. Çünkü kanun koyucu, yorum kurallarına başvurulmasına gerek kalmaksızın, bu hakkı işverenin takdirine bırakmayacak şekilde açık ve net olarak düzenlemiştir.

Kadın işçinin sözleşmesinin feshi ancak altı aylık sürenin sonunda, işverenin iş sözleşmesini sağlık sebebine dayanan haklı nedenle feshedebilmesi için İş Kanunu'nun 25/I maddesinde belirtilen ücretsiz iznin bitiminden itibaren altı haftalık sürenin ve işçinin kıdemine göre belirlenen bildirimli fesih süresinin de geçmesinden sonra mümkün olacaktır (Bayındır, 2013: 7-8). Ücretsiz izin hakkı, kadın işçiye bir izin hakkı sağlamanın yanı sıra feshi karşı koruma sağlayacak ve izin süresince sözleşme askıda sayılacaktır.

Çocuk bakımına yönelik bir diğer düzenleme, 4857 sayılı İş Kanunu md. 88. ve buna ilişkin olarak çıkarılan yönetmektir. Düzenlemede, “Gebe veya çocuk emziren kadınların hangi dönemlerde ne gibi işlerde çalıştırılmalarının yasak olduğu ve bunların çalışmalarında sakınca olmayan işlerde hangi şartlar ve usullere uyacakları, ne suretle emzirme odaları veya çocuk bakım yurdu (kreş) kurulması gerektiği veya hangi hallerde dışarıdan hizmet alabilecekleri Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanacak bir yönetmelikte gösterilir.”, şeklinde belirli kriterleri taşıyan işyerlerine kreşler açılmasını öngörmüştür. Bu çerçeveden çıkarılan Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair 28737 sayılı Yönetmeliğin 15. maddesine göre; “Yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 100-150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, bir yaşından küçük çocukların bırakılması ve bakılması ve emziren işçilerin çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine en çok 250 metre uzaklıkta bir emzirme odasının kurulması zorunludur. Yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 150 den çok kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması ve bakılması, emziren işçilerin çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın bir yurdun kurulması zorunludur. Yurt açma yükümlülüğünde olan işverenler yurt içinde anaokulu da açmak zorundadırlar. Yurt, işyerine 250 metreden daha uzaksa işveren taşıt sağlamakla yükümlüdür. İşverenler, ortaklaşa oda ve yurt kurabilecekleri gibi, oda ve yurt açma yükümlülüğünü, bu Yönetmelikte öngörülen nitelikleri taşıyan yurtlarla yapacakları anlaşmalarla da yerine getirebilirler. Oda ve yurt açma yükümlülüğünün belirlenmesinde, işverenin belediye ve mücavir alan sınırları içinde bulunan tüm işyerlerindeki kadın işçilerin toplam sayısı dikkate alınır.”, şeklinde düzenleme yaparak işverenlere belirli yükümlülükler getirmiştir. Kreş zorunluluğu bulunan işverenlerin yükümlüğünü yerine

getirmemesi durumunda, kadın çalışan sözleşmeyi haklı nedenle feshedebilecek ve kıdem tazminatı almaya hak kazanacaktır.

Yükümlülük sadece belirli sayıda kadın işçi çalıştıran işyerleri için getirilmiş olduğundan, genelde kadınların ihtiyacı karşılanmamaktadır. Bu sorun Meclis'te verilen bir soru önergesi kapsamında yapılan açıklamaya göre, Türkiye'de 150'den fazla kadın çalışanı bulunan 1658 resmi kurum ve 7204 özel şirket bulunuyor. 2012 yılında 100'den fazla kadın çalıştıran 299 işyeri denetlenebilmiştir. Denetimi yapılan 300 iş yeri arasında 127'sinde emzirme odası olması gerektiği halde 81'nin böyle bir oda kurmadığı, kreş açması gereken 172 işyerinden 76'sında ise kreş olmadığı (KEİG, Haziran 2014,) görülmektedir.

Özellikle düzenlemenin kapsamı dışında kalan kadınlar açısından sorunun çözümü için politikalar üretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle devletin kamu hizmeti olarak sunacağı çocuk bakımı hizmetlerini genişletmesi ve ücretsiz hizmet haline getirmesi önerilmektedir (Dedeoğlu, 2000: 53). Devlet kreşlerinde bakım sürelerinin tam gün olarak belirlenmesi de çalışan kadınlara destek olacaktır. Ancak en önemlisi ise, 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı hedefleri arasında bulunan ebeveyn iznine ilişkin düzenlemenin bir an önce çıkarılarak her iki ebeveynin de bu izinden yararlanmasına imkân tanınmalı ve uygulamaya konularak kadınların çalışma hayatlarına ilişkin sorunlarının çözülmesi hedeflenmelidir. Yine Batı ülkelerinde uygulanmakta olan çocuk bakım desteği şeklinde nakit olarak verilen devlet desteği de kadınları çalışmaya sevk edecektir.

“Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Eylem Projesi” kapsamında 2015 yılı Ocak ayında hükümet tarafından, kadınlarla ilgili yeni çalışmalar yapıldığı ve bu çalışma kapsamında kadınların istihdama daha fazla katılmasını sağlayacak imkânlar tanıyacak yeni düzenlemeler getirileceği kamuoyuna duyurulmuştur (<http://www.aile.gov.tr/>, 20.03.2015).. Açıklamalar çerçevesinde doğum nedeniyle ücretsiz izinde geçen sürelerin derece, kademe ilerlemesinde değerlendirilmesi, doğuma bağlı yarı zamanla çalışma getirilerek analık izni bitiminden sonra ilk çocuk için iki ay, ikinci çocuk için dört ay, üç ve üzeri çocuklar için altı ay olmak üzere tam ücretle günde 4 saat yarı zamanlı çalışma fırsatı, bir kereye mahsus doğum sonrası nakit yardım verilmesi gibi haklar getirileceği bildirilmiştir. Belirli bir süre sonra çocuğun 5,5 yaşına kadar kısmi çalışma düzenlemesi yapılarak çalışılan kısmi süreli işe göre ücret verilerek iş imkânının devam etmesi ve aynı zamanda doğum yapan kadının eşine de 5 gün ücretli izin verilmesi sağlanacağı duyurulmuştur.

Nihayet 29.01.2016 tarih ve 6663 sayılı Gelir Vergisi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla yapılan düzenleme kadınlar açısından önemli haklar getirmiştir. Düzenlemeye göre, kadın

çalışanlar analık izinleri sonrası mevcut düzenlemede yer alan 6 aylık ücretsiz izin yerine kısmi süreli ücretsiz izin kullanabilecektir. Bu haktan üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyile birlikte veya münferiden evlat edinilenler de faydalanacaktır. İş Kanunu 74. maddesinde öngörülen izinlerin bitiminden sonra mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar, bu maddeye göre ebeveynlerden biri kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir. Bu talep işveren tarafından karşılanır ve geçerli fesih nedeni sayılamayacaktır. Kısmi süreli çalışmaya başlayan işçi, aynı çocuk için bir daha bu haktan faydalanmamak üzere tam zamanlı çalışmaya dönebilecektir. Bu haktan faydalanmak veya tam zamanlı çalışmaya geri dönmek isteyen işçi işverene bunu en az bir ay önce yazılı olarak bildirir. Onun yerine işe alınan işçinin iş sözleşmesi kendiliğinden sona erecektir. Ebeveynlerden birinin çalışmaması hâlinde, çalışan eş kısmi süreli çalışma talebinde bulunamayacaktır.

Kısmi süreli çalışmada birinci doğumda 60 gün, ikincide 120 gün ve sonraki doğumlarda 180 gün günlük çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanılabilir. Çoğul doğum hâlinde bu sürelere otuzar gün eklenir. Çocuğun engelli doğması hâlinde bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanır. Ücretsiz izin süresince kadın işçi iş yerinde yarım gün çalışabilecek, çalışmadığı günün ücretini ise devlet karşılayacaktır. Kadın işçinin bu haktan yararlanabilmesi için son üç yıl içerisinde en az 600 gün prim ödemiş olmalı, 4857 sayılı Kanunun 63 üncü maddesinde belirtilen haftalık çalışma süresinin yarısı kadar (haftalık 22,5 saat) çalışması gerekecektir. Haktan yararlanmak isteyen işçi analık izni ve evlat edinme sonrası analık hâli izninin bittiği tarihten itibaren 30 gün içinde İŞKUR'a başvurarak talepte bulunacaktır. Yarım çalışma süresince kadın işçinin primlerinin yarısı İŞKUR tarafından ödenecektir.

Mücbir sebepler dışında, başvuruda gecikilen süre doğum ve evlat edinme sonrası, yarım çalışma ödeneği almaya hak kazanılan toplam süreden düşülerek ödeme yapılır. Geçici işgöremezlik ödeneği almaya hak kazananlara, bu durumlarının devamı süresince doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği ödenmez. Kanuna göre, toplam %32,5 oranında sigorta primleri işçi ve işveren payları doğum ve evlat edinme sonrası yarım çalışma ödeneği ödenen gün sayısı kadar Fondan Sosyal Güvenlik Kurumuna ödenir. Genel sağlık sigortası primi sigortalı ve işveren yükümlülüğünde herhangi bir değişiklik yapılmaksızın sigorta primine esas aylık kazanç ya da emekli keseneğine esas aylık tutarının tamamı üzerinden ödenecektir.

657 sayılı Kanununun 104. maddesine 6663 sayılı Kanunla getirilen değişiklik kadın memurların doğum izinleri konusunda yarı süreli tam aylıklı çalışma, yarı zamanlı yarı maaşlı çalışma izni ve bu sürelerin

borçlanılabilmesi hakkı kadın memurlar açısından avantaj sağlamaktadır. Yapılan değişiklikle doğum öncesi analık izninin başlaması gereken tarihten önce gerçekleşen doğumlarda doğum tarihi ile analık izninin başlaması gereken tarih arasındaki sürenin doğum sonrası analık iznine ilave edilmesi ve üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyile birlikte veya münferit olarak evlat edinen memurlar ile memur olmayan eşin münferit olarak evlat edinmesi hâlinde memur olan eşlerine, çocuğun teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta süre ile izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Yine doğum sonrası analık izni süresi sonunda kadın memur, isteği hâlinde çocuğun hayatta olması kaydıyla analık izni bitiminde başlamak üzere ayrıca süt izni verilmeksizin birinci doğumda iki ay, ikinci doğumda dört ay, sonraki doğumlarda ise altı ay süreyle günlük çalışma süresinin yarısı kadar çalışabileceği ve çoğul doğumlarda bu süreler birer ay ilave edilmesi düzenlemiştir. Ayrıca engelli çocukları olanlara bu sürenin 12 ay olarak tanınması ve üç yaşını doldurmamış bir çocuğu evlat edinen memurlara ve eşlerinin de bu haktan yararlandırılması kanunla hükme bağlanmıştır.

6663 sayılı kanunla getirilen düzenlemenin piyasa üzerinde etkileri ve düzenlemeye işverenlerin tepkisinin nasıl yansyacağı önemlidir. Tabii ki, bu kapsamda verilen hakların işverenler tarafından olumsuz karşılanması doğaldır. Ancak özel sektörde kadın istihdamı teşviklerinin geliştirilmesi ve alınacak tedbirlerin özel sektöre fazla ek yük getirmemesi açısından alınacak tedbir ve düzenlemeler süreç içinde kadın istihdamına olumlu etki gösterecektir.

4. SONUÇ

Ülkemizde kadın istihdamının artırılması, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik belirli düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerdeki kadın istihdamı oranları ve onlara yönelik yasal düzenlemeler dikkate alındığında ülkemizde kadın istihdamı oranının daha düşük olduğu ve daha fazla düzenleme yapılması gerekliliği görülmektedir. Kadın istihdamını arttırıcı politikalar izlenerek, sosyal haklarla geliştirilen ve tamamlanan bir insan hakkı olarak temel insan hakkını gereği doğrultusunda kadının toplumsal statüsü yükseltilmeli, ekonomik ve sosyal şartların iyileştirilerek korunduğu ve geliştirildiği bir ortam sağlanmalıdır. Batı ülkelerinin çalışma mevzuatı ve uyguladıkları politikalar kapsamında diğer ülkelerde ve Türkiye’de çocuk bakımına ilişkin yasal düzenlemeler ve uygulamalar konuya ışık tutacaktır.

İstihdama ilişkin sorunların içinde kadın işgücünün çalışma yaşamı içinde düşük oranlarda kalması ve kadınların istihdamını etkileyen nedenler güncelliğini yitirmeden tartışılmaktadır. Sorunun nedenleri herkes tarafından görülebilir nitelikte olsa da, sorun ortadan kalkmadığı sürece tartışılmaya ve

çözümü yönünde öneriler sunulmaya devam edilecektir. Çünkü günümüze kadar olan süreçte kadınların toplum hayatında gelişiminin çok yavaş ilerleyişi bunu gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamız içinde ele alınan çocuk bakımı sorunu kadın istihdamı üzerindeki etkileri nedenlerden biri olarak incelenmelidir.

Hayatlarının belirli bir zaman diliminde doğum veya çocuk bakımı gibi nedenlerle çalışma hayatına katılamayan veya ayrılmak zorunda kalan kadınlar özellikle çocukların küçüklük döneminde ya kendi istekleri ya da çevre baskısıyla çalışmamayı seçerler. Kadının tekrar çalışmaya dönebilmesi için çocuğuna güvenli bir şekilde bakım sağlanması gerekmektedir. Bakımı ücretli veya ücretsiz olarak karşılayamayan kadınların mecburen iş yaşamından uzak kaldıkları görülmektedir.

Süreç açısından gelinen noktada kadınların çalışmasının önündeki birçok engelin kalktığı söylenebilir. Özellikle günümüzde kentlerde yaşayan kadınlar üzerinde geleneksel aile yapısı nedeniyle çalıştırmama gibi engellerin esneklediği veya belirli ölçüde sorunun aşıldığı görülmektedir. Çalışmanın aile bütçesine katacağı katkı nedeniyle kadının çalışması çocuk bakımı dışındaki ailevi sorumlulukların önüne geçebilmekte, ancak çocuk bakımı açısından aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Kadın çocuk nedeniyle çalışmama veya işi bırakmak zorunda kalmaktadır. Bakım hizmetinin doğal olarak ya aile tarafından, ya ücretli ya da devlet tarafından sağlanması gerekecektir. Kadın çalışana aile desteğinin olmaması ve ücretli bakım hizmetlerinin maliyetinin yüksek olması nedeniyle devletin izleyeceği sosyal politikalar bu noktada kadınların istihdama katılmasında belirleyici olacaktır.

Devletin kadın istihdamını destekleyici kreş, gündüz bakım evi gibi hizmetlerinin yetersizliği ve bakım ücretlerinin yüksekliği en önemli engeller olarak dikkate alınarak çözüm üretilmeli ve kadının istihdama katılımını sağlayan politikalar üretilmelidir. Bu itibarla yeni yürürlüğe konulması düşünülen “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Eylem Projesi” çerçevesinde kadının çalışma sürelerinin uygun hale getirilmesi kadın istihdamı açısından olumlu bir süreci başlatmıştır. Ayrıca 6663 sayılı yasa ile kadınlar açısından getirilen düzenlemeler bu sürecin uygulamaya yansımalarıdır. Kadınlara tanınan bu haklar ülkemizde kadın hakları ve kadın istihdamını olumlu yönde etkileyecektir. Ancak çalışan kadınların çalışmasının sürekliliğini sağlayacak sosyal politikalar çerçevesinde çocuk bakım olanaklarının daha da geliştirilerek bakım kurumları oluşturulmalı ve ücretsiz olarak devlet tarafından hizmet verilmesi sağlanmalıdır. Yapılan tam gün süreli bakım hizmetini, başlangıçta sadece çalışanlar açısından öngörülerek istihdam teşviki amacıyla kullanmak mümkündür.

Çocukların devlet kurumunda düzenli bir bakımının sağlanması ile kadın işsizliği sorununun çözülmesinin yanı sıra sağlıklı bir neslin yetişmesi

de gündeme gelecektir. Neticede bu çözüm erkek ve kadın işgücü verilerindeki farkı kapatmasa bile kadın çalışan oranında önemli ölçüde artış sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, Fikret ve KEYDER, Çağlar. (2006) Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı, 2002-2006 Raporu, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, 12.11.2015.
- ALESKERLİ, Alesker. (2005). Rusya Federasyonu Anayasası, <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>, 15.06.2016.
- ANNAN, Kofi A. (2001). Biz Çocuklar. Çocuklar için Dünya Zirvesi’nde Verilen Sözlerin Yerine Getirilmesi, UNICEF.
- ARAT, Necla. (1994). “Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukları Sosyo-Kültürel Nedenleri” , Türkiye’de Kadın Olmak, Say Yayınları, İstanbul.
- AYCAN, Zeynep. (1998). “Kadınların İş Hayatında Başarılarını Etkileyen Faktörler”, *Human Resources*, Sayı: 7.
- AYTAÇ, Serpil. (2001). Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Bursa.
- BAYINDIR, Burçin. (2013). 4857 Sayılı İş Kanunu’na Göre Ücretsiz İzin Uygulaması, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı İş Müfettişi Yardımcılığı Etüdü, İstanbul.
- BENER, Özgün. (2009). Annelerin Kız Çocuklarının Eğitimi Konusunda Görüşleri, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2.
- BERBER, Metin ve YILMAZ ESER, Burçin. (2000). Türkiye’de Kadının İşgücü Piyasasına Katılım Süreci ve Bölgesel Analiz, T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- BERBER, Metin ve YILMAZ ESER, Burçin. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz, “*İş-Güç*” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 2, Nisan
- CANIKLIOĞLU, Nurşen. (2002). Hastalık ve Sakatlığın Hizmet Akdine Etkisi, Beta Yay., İstanbul.
- ÇAHA, Ömer. (1996). “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar”, Ayrıntı, İstanbul.
- ÇSGB, (2007). Aile ve İş Yaşamının Uyumlaştırılması Çalışma Grubu Raporu, Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- DANIŞ, Mehmet Zafer ve DANIŞ, Yasemin. (2006). Küreselleşme Sürecinde Toplum Temelli Bakım Anlayışı ve Sosyal Hizmet:

- Türkiye Örneğinde Bir Model Önerisi, TC. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, “Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyumu”, Antalya.
- DAYIOĞLU, Meltem ve KIRDAR Murat G. (2010). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Çalışma Raporu, Sayı: 5, Ankara.
- DEDEOĞLU, Saniye. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86.
- DEMİRİLİK, Sevda. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 5.
- ECEVİT, Yıldız (2013). T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı İstihdamda ve Sosyal Güvenlikte Cinsiyet Eşitliği Paneli ve Çalıştay Bildirileri, Ankara.
- EKONOMİ, Münir. (2009). Kadın İşçilerin Gebelik ve Doğum Halinde Feshe Karşı Korunması, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 22, İstanbul.
- ERCAN, Fuat ve ÖZAR, Şemsa. (2000). Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, 2000.
- ERDUT, Tijen. (2006). “İşgücü Piyasasında Ayrımcılık”, İkinci Ulusal Sosyal Politika Kongresi (Ankara/23-24 Kasım 2006), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve Friedrich Ebert Vakfı. Ankara.
- ERDUT, Tijen. (2005). “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, İstanbul.
- ERDUT, Zeki, (2000). “Avrupa Birliği’nde Çalışan Kadınların Hakları”, Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan, TÜHİS Yayın No: 38, Ankara.
- EREN Abdurrahman - ASKER Ali. (2012) Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, Ankara.
- EYÜBOĞLU, Ayşe, ÖZAR, Şemsa ve TANRIÖVER TUFAN Hülya. (1998). “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Tercih Nedenleri”, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, ODAİE, Yayın No. 285, Ankara,
- GER, Nur. (2013). “İstihdamda ve Sosyal Güvenlikte Cinsiyet Eşitliği Paneli ve Çalıştay Bildirileri”, T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- GÖKBAYRAK, Şenay. (2009). Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 21, İstanbul.

- GÖKBAYRAK, Şenay. (2011). İşgücü Piyasaları ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Ekseninde Kadınların Emeklilik Güvencesi, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 29, İstanbul.
- GÖKÇE, Burcu ve AKIN, Yılmaz. (2009). Avrupa Birliği'nin Yaşlanma Sorununa Bir Çözüm Olarak Türkiye'nin Üyeliği, *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, No:1, Ankara.
- GÜNDEŞLİOĞLU, Birsen ve KUMCUYILDIZ, Yağmur. (2011). Cinsiyete Dayalı İş Bölümünün Sosyal ve Ekonomik Maliyetler Üzerine Etkisi, "Anadolu International Conference in Economics II June 15-17, 2011", Eskişehir.
- GÜNER, Tuğba, URAL USLAN Yurdanur ve ÇİÇEK, Özal. (2014). "Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Kadın İstihdamının Karşılaştırmalı İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, ss:55-75.
- HÜSEYİNLİ, Namık, ABDULLAH, Akif ve AKTUĞ, Semih Serkant, (2014). İş Sözleşmesinin Sona Erme Halleri (Rusya Federasyonu Örneği), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40.
- ILO, (2003). Women in Wage Employment, GPE Regional Brief, No. 6, Gender, Poverty and Employment Programme, International Labour Office, Geneva.
- İLKKARACAN, İpek (1998). Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, (Der. BERKTAY, A), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KAKICI Hülya, EMEÇ Hamdi ve ÜÇDOĞRUK, Şenay. (2007). Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri, *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, İstanbul.
- KALFA, Aslıcan. (2010). Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 26, İstanbul.
- KAPAR, Recep. (2011). Hollanda'da Kadınların Kısmi Süreli İstihdamı ve Etkileri, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 29, İstanbul.
- KARADENİZ, Oğuz. (2011). Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı 29, İstanbul.
- KARAKOYUN, Yılmaz. (2007). Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması; İŞKUR'un Rolü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- KAYA, Gözde. (2012). Avrupa Birliği İş Hukuku'nda Cinsiyet Ayrımcılığı, Avrupa Birliği Bakanlığı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KEİG, Türkiye'de Erken Çocukluk Bakım Ve Eğitim Hizmetlerine Yönelik Tespitler-Haziran 2014, <http://www.keig.org/basinAciklamalari.aspx?id=13>, 15.03.2015.
- KILIÇ Dilek ve ÖZTÜRK, Selcen. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, Ankara.

- KORAY, Meryem (1993b). “Türkiye’de Kadınlar”, Yeni Yüzyıl Türkiye’nin Sorunları Dizisi-4.
- KORAY, Meryem, DEMİRBILEK Sevda ve Demirbilek, Tunç. (2000). Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği, T.C. Başbakanlık KSSGM, Ankara.
- KORAY, Meryem. (1993a). “Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri”, Banka-Sigorta İşçileri Sendikası, Basısen: 23, İstanbul.
- KORAY, Meryem. (2007). Sosyal Politika, İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ekim, Ankara.
- KORAY, Meryem. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de “Cinsiyet” Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri, Cilt: 2, Sayı: 29.
- LIPOVETSKY, Gilles, (1999). “Üçüncü Kadın: Kadında Süreklilik ve Yenilik”, (Çev. Filiz Nayır DENİZTEKİN), Varlık Yay., İstanbul.
- LOPATA, Helena Z. (1987). “Women’s Family Roles in Life Course Perspective”, Analyzing Gender, A Handbook of Social Science Research, Edit by. B.B. Hess, M.M. Ferree, Sage Publication, USA.
- LORDOĞLU, Kuvvet. (2006). Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları, Toker Dereli’ye Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 55, Sayı: 1.
- LOVE, M. John, HARRİSON, Linda, SAGİ, Abraham, SCHWARTZ, VAN IJZENDOORN, Marinus, H. ROSS, Christine. (2003). Child Care Quality Matters: How Conclusions May Vary With Context, Child Development, Volume 74, Number 4, July/August.
- NOVİKOVA Elvira Evgenevna, YAZIKOVA, Valentina Spiridonovna i YANKOVA Zoya Alekseevna, Jenşina. Trud. Semya (Sotsiologičeskiy Oçerk). Moskva, Profizdat, 1978., <http://www.a-z.ru/women/texts/nov1r-5.htm>, 10.02.2015.
- OECD, Babies and Bosses: Balancing Work and Family Life, OECD Policy Brief, July 2008, [http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/0/DC5683BCC5AD4C77C22579A7002890B0/\\$file/babies_and_bosses_balancing_worK_and_family_life%20\(1\).pdf](http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/0/DC5683BCC5AD4C77C22579A7002890B0/$file/babies_and_bosses_balancing_worK_and_family_life%20(1).pdf), 03.05.2015.
- OMAY, Umut. (2011). Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 30.
- ÖNDER, Nurcan. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, (35-61).
- ÖZKAPLAN, Nurcan. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi / Erkek İşi, *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 21, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Mustafa ve ÇETİN, Başak Işıl. (2009). *Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar*, Journal of Yasar University, Cilt: 3, Sayı: 11, ss. 2661-2698.

- PALAZ, Serap. (2003). Türkiye'de Cinsiyet Ayırmacılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşımına Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 9, (ss. 88-109).
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali. (2003). Türkçe Sözlük, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- SEYYAR, Ali. (2002). Sosyal Siyaset Terimleri, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- SUR, Melda. (2006). Uluslararası Hukukun Kaynakları, Beta Yay., İstanbul.
- ŞAKAR, Müjdat. 2014. İş Hukuku Uygulamaları, İstanbul.
- TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, <http://www.aile.gov.tr/haberler/basbakan-ahmet-davutoglu-ailenin-ve-dinamik-nufus-yapisinin-korunmasi-programini-acikladi>, 20.03.2015.
- TEMİZ, Hasan Ejder. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması, Çalışma ve Toplum, İstanbul.
- TOKSÖZ, Gülay. (2007). Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu, Uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.
- TOKSÖZ, Gülay. (2012). Toplumda Kadın: İş Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Politikalar, Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı, Ankara.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar ve ŞAHİN, Kamil. (2010). Kadın ve Kariyer, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 2. Sayı: 1, Alanya.
- UNICEF, (2013). Erken Yaşlarda Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesi, <http://www.sck.gov.tr/oecd/Erken%20Yas%CC%A7larda%20CC%CC%A7ocuk%20Refah%C4%B1%20ve%20Kad%C4%B1n%20C4%B0stihdam%C4%B1%20Politika%20Belgesi.pdf>, 06.05.2016.
- UŞEN, Şelale ve GÜNGÖR DELEN, Meltem. (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği, *Kamu-İş*, Cilt: 11, Sayı: 4, Ankara.
- YALÇINKAYA, Öznuur (2013). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Gözlenen Kayıt Dışı İstihdam Sorunu, T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı İstihdamda ve Sosyal Güvenlikte Cinsiyet Eşitliği Paneli ve Çalıştay Bildirileri, Ankara.
- YILMAZ, Fatih. (2010). Türkiye'de Kadın Çalışanların Mesleki Sağlık ve Güvenlik Koşulları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 13, Sinop.
- YORGUN, Sayım, (2010). Sömürü, Koruma ve Pozitif Ayrımcılıktan Çalışma Hayatının Egemen Gücü Olmaya Doğru Kadınlar: 21. Yüzyıl ve Pembeleşen Çalışma Hayatı, *Sosyoekonomik Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 11.

YAZARLAR HAKKINDA

Birsen NACAR; Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü öğretim üyesi olan Doç. Dr. Birsen Nacar, 1994-1998 yılları arasında Çukurova Üniversitesi İİBF. Maliye Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmış ve aynı bölümde Yüksek Lisans Derecesi almıştır. Daha sonra İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümünde Araştırma Görevlisi olan yazar aynı bölümden “Yerel Yönetimlerin Mali Krizi” Başlıklı tezi ile doktora derecesi almıştır. 2015 yılında Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığının düzenlediği sınavları başarıyla tamamlayarak Doçent unvanını almış olan yazar 1998 yılından bu yana Akdeniz Üniversitesi İİBF. Maliye Bölümünde çalışmaktadır. Yazar Kamu Maliyesi, Yerel Yönetimler Maliyesi, Mali Yerelleşme ve Merkezileşme, İdareler Arası Mali İlişkiler, Esnek Bütçe Negatif Gelir Vergisi vb. konularda akademik çalışmalar yapmıştır ve halen aynı konularda lisans ve yüksek lisans ve doktora programlarında dersler vermektedir.
E-mail: nacarbirsen@akdeniz.edu.tr

Gülbahar ATASEVER; Arş.Grv.Dr., Lisans öğrenimini 2004 yılında Uludağ Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisans öğrenimini 2009 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde, doktora öğrenimini 2016 yılında aynı üniversitenin İktisat bölümünde tamamladı. 2006 yılından bu yana Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görev almaktadır.
E-mail: gulbaharatasever@mu.edu.tr

Güzin BAYAR; 2003 Yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünden doktora derecesi ve 2012 yılında Üniversiteler Arası Kurul'dan Makroekonomi Doçenti ünvanını aldı. 2004-2014 yılları arasında çeşitli dönemlerde Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde yarı zamanlı öğretim üyesi olarak Econ 443-Game Theory and Its Applications adlı seçmeli dersi verdim. İlgi alanlarım makro iktisat, uluslararası iktisat ve oyun teorisidir. 1997 yılından bu yana önceden Dış Ticaret Müsteşarlığı olan şimdiki adıyla Ekonomi Bakanlığında Dış Ticaret Uzmanı olarak görev yapmaktayım. 2016 Ağustos ayından bu yana Amerika Birleşik Devletlerinde University of Illinois at Urbana Champaign'de misafir öğretim üyesi olarak bulunmaktayım.
E-mail: guzinbayar@yahoo.com

Mehmet MERT; Doç.Dr., Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümünden almıştır. Çalışmaları istatistik, nicel karar yöntemleri ve istatistiksel analiz konularını

kapsamaktadır. Halen Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümünde çalışmaktadır.
E-mail: mmert@akdeniz.edu.tr

Namık HÜSEYİNLİ; Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Bölümünden Lisans, ÇEKO Bölümünden Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini almıştır. Halen Alaaddin Keykubat Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Bölümünde çalışmaktadır.
E-mail: namik.huseyinli@alanya.edu.tr

Servet AKYOL; Dr., Hacettepe Üniversitesi Maliye Bölümünden Lisans, Akdeniz Üniversitesi SBE İktisat ABD Yüksek Lisans ve 2009 yılında Gazi Üniversitesi SBE İktisat ABD’da doktora eğitimini tamamlamıştır. Çalışmaları maliye teorisi, maliye politikası, heterodoks iktisat alanları üzerinedir. Halen Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümünde çalışmaktadır.
E-mail: sakyol@akdeniz.edu.tr

Süleyman ULUTÜRK; Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulundan Lisans, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE İktisat ABD’den Yüksek Lisans ve 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi SBE İktisat ABD’den doktora derecesi almıştır. Kamu harcamaları, sosyal güvenlik ve sağlık ekonomisi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.
E-mail: uluturk@outlook.com.tr

Tahire HÜSEYİNLİ; Dr., Bakü Devlet İktisat Üniversitesi Muhasebe Bölümünde Lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Uluslararası İşletme ABD’de Yüksek Lisans ve ÇEKO ABD’de Doktora eğitimini tamamlamıştır.
E-mail: tahirehuseyinli@gmail.com

Yakup KARABACAK; Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü öğretim üyesi olan Doç. Dr. Yakup Karabacak 2004 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Doktora Programında “Vergileme Politikalarının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi ve Türkiye” başlıklı teziyle doktora derecesine sahip olmuştur. 2015 yılında Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığının düzenlediği sınavları başarıyla tamamlayarak doçent unvanını elde etmiştir. Halen Akdeniz Üniversitesi İİBF. Maliye Bölümü Mali Hukuk ABD Başkanı olan yazar Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora programlarında dersler vermektedir.
E-mail: yakupk@akdeniz.edu.tr

YAZARLARA DUYURU

Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilecek yazılar aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır. Aksi takdirde değerlendirme sürecine alınmayabilir, ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir:

◆Yazıların değerlendirmeye alınması için İş Bankası Akdeniz Üniversitesi Şubesi 6202-0432141 Nolu hesaba 50 TL yatırılması ve dekontun yazıyla birlikte gönderilmesi gerekmektedir.

◆Yazılar, basılı olarak bir adet ve ayrıca virüs taraması yapılmış bir yeni CD halinde dergi adresine gönderilmelidir. Ayrıca, yazılar menüde “Makale Gönderim” başlığı altından da yüklenmelidir.

◆Yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinde yazılmış olabilir.

◆Yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve dergimize gönderildiğinde bir başka dergide değerlendirme sürecine alınmamış olmalıdır. Y. Lisans veya doktora tezlerine ya da bilimsel toplantılarda sunulan bildirilere dayanarak hazırlanmış yazılarda bu durum, ilk sayfa altında dipnot olarak belirtilmelidir.

◆Dergiye gönderilecek yazıların yazarlarına ait kimlik ve kurum bilgileri, yazıdan kolaylıkla ayrılabilir şekilde ayrı bir sayfaya hazırlanmalı ve şunları içermelidir:

- a)Yazının başlığı,
- b)Yazar(lar)ın adı soyadı, ünvanı,
- c)Yazar(lar)ın bağlı buldukları kurum (bölüm, birim),
- d)Yazar(lar)ın kısa özgeçmişi,
- e)Yazar(lar)ın açık ve güncel posta adresi, telefon ve faks numarası ile e-mail adresi

◆Yazının birinci sayfasında, Türkçe, İngilizce başlık, makaleler için yüz kelimeyi geçmeyecek İngilizce ve Türkçe özet ile anahtar sözcükler yer almalıdır. Fransızca ve Almanca dillerindeki yazıların özet ve anahtar sözcükleri aynı dillerde olmalıdır.

◆Yazılar, Microsoft Word ortamında Times New Roman yazı tipinde ve 12 punto ile, kağıdın bir yüzüne çift aralıkla yazılmalıdır.

◆Yazılar, en fazla 30 sayfa uzunluğunda olmalı ve A4 kağıdına basılmalıdır.

◆Basılan yazılardaki imlâ ve noktalama hatalarından yazarlar sorumlu olacağı için, bu tür hataları düzeltmek amacıyla gereken kontroller yapılmış olmalıdır.

◆Bütün tablolar ve grafikler ayrı sayfalarda yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir.

◆Kaynaklara göndermeler dipnotlar ile değil metnin içinde açılacak parantezler ile yapılmalı ve parantez içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Örnekler

.....diyerek sonuçlandırmıştır (İnalçık, 1985:23-25).

.....(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).

ikiden fazla yazar olduğunda ; .....(Savcı vd., 1972:21-27).

Birkaç yazara aynı anda gönderme yapıldığı zaman ;

.....(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).

◆Kaynakçada sadece yazıda gönderme yapılan eserler yer almalı ve eserler yazarların soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır.

◆Kaynakçadaki düzenleme aşağıdaki örneklere uygun olmalıdır:

Kitaplar

HARVEY, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

HARVEY, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Derleme Kitaplar

GREGORY, D ve URRY, J. Der. (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, Londra.

Dergilerdeki Makaleler

JOHNSON, L.C. (1994) What future for feminist geography, *Place and Culture*, 1(1), 103-113.

Derleme Kitaplar İçindeki Makaleler

MASSEY, D. (1993) Politics and space/ lime Keith, M. ve Pile, S. (der.) *Place and Politics of Identity* içinde, Routledge, Londra, 141-161.

◆Yazısı yayımlanmak üzere kabul edilen yazara, çalışmanın yayımlandığı dergi ücretsiz olarak gönderilmektedir.

◆ Yazıların ilk gönderiminde Alan Editörleri değerlendirmesinden sonra hakem değerlendirmesi için 6 hafta, revizyon için ise 6 hafta süre öngörülmektedir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Alan Editörleri tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Alan Editörleri tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Dergi Editörlerine iletirler.

Dergi Editörleri, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Dergi Editörlerinin uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Dergi Editörleri tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)m, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel Etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editörler ve Alan Editörleri tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Dergi Editörleri tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörülmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Dergi Editörleri tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

AKDENİZ UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES (JEAS)

Author Guidelines

Manuscripts to be submitted to JEAS should be compatible with the rules itemized below, otherwise your manuscript may not be considered for publication or it may be put out of consideration during any steps of selection process.

◆ In order for manuscripts to be considered for JEAS, 50 TL (Turkish Lira) should be wired to the following account: İş Bankası Olbia Branch No. 6202-0432141. In addition, relevant receipt should be sent with the physical form of your manuscript.

◆ Along with one written copy of the manuscript, one electronic copy of manuscript on a CD (detected against viruses) should be sent to the Journal's address.

◆ Manuscripts may be written in one of those following languages: Turkish, French or German.

◆ Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is in the selection process of our Journal.

◆ Manuscripts, which are to be submitted to the Journal, should include information about the author and the institution to which s/he belongs. The information in question should be written in a separate paper, and also should include the following:

- a) Title of the article
- b) First name(s), last name(s) and position(s) of the author(s)
- c) Author's Institution (department, unit)
- d) Short biographies of the author(s)
- e) Email address(es), open and up-to-date mailing address(es) of the author(s)

◆ In the first page, there should be the manuscript's title, key words, and its abstract (not exceeding 100 words), which are written in both Turkish and English. However, for manuscripts, which are written in French or German, relevant abstracts and key words should be written in the same language as manuscripts are.

◆ Manuscripts should be written on the only one side of paper with the format characteristics of Microsoft Word, double space, 12 font Times News Roman.

◆ Articles should not exceed 30 pages, and should be written on A4 size paper.

◆ Since authors are responsible for punctuation errors in manuscripts, it is advised that manuscripts be revised before submission.

◆ All the tables and figures/graphs should be put at the end of the manuscript in separate pages, with the information about their places in the text. Besides, relevant numbers and headings should be attached to them.

◆ References should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

... these findings are encouraging. (Giddens, 2007:119).

...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).

in the case of more than two authors: ...(Savcı et al. 1972:21-27).

If the references are made to more than one authors at the same time: ...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).

*Bibliography should include only the works which are shown as references in the text. In addition, works in question should be listed alphabetically by last names of authors.

*Bibliographical order should be as follows:

Books

HARVEY, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

HARVEY, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Edited Books

GREGORY, D ve URRY, J. Ed. (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, Londra.

Articles in Journals

JOHNSON, L.C. (1994) What future for feminist geography, *Place and Culture*, 1(1), 103-113.

Articles in Edited Books

MASSEY, D. (1993) Politics and space/ lime Keith, M. ve Pile, S. (ed.) In *Place and Politics of Identity*, Routledge, Londra, 141-161.

◆ Each author, whose manuscript is admitted to be published, receives a free copy of the issue in which it appears.

◆ After first evaluation of the Field Editors a 6 weeks period should be allowed for referees' evaluation and another 6 weeks should be considered for revision.

CONSIDERATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

JEAS conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who scrutinize these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Field Editors are scrutinized by at least two referees from the Referee Board. If it is found necessary by the Field Editors, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Main Editors by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

Main Editors send a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the time limit which is set by the Main Editors, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion. Main Editors have the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Form, and to sent it to the Main Editors. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also partake in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the Main and Field Editors’ recommendation.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Main Editors. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz University’s JEAS, or manuscripts, which fail to meet the scientific obligations for an article’s content and form, are refused by the time the referee review process is initiated by the Main Editors, or else these boards may make recommendations for changes in manuscripts.